

Aby žiadne dieťa nezaostávalo

Štúdia ponuky služieb a programov vzdelávania
a starostlivosti v ranom detstve so špeciálnym zameraním
na maďarsko-slovenské pohraničie

Karpatská nadácia

Aby žiadne dieťa nezaostávalo

Košice 2020

Zdrojový dokument: No child left behind? A study on Early Childhood Development (ECD) and Early Childhood Education and Care (ECEC) (with focus on the Hungarian-Slovak border area), Kárpátok Alapítvány-Magyarország - Carpathian Foundation - Hungary, Eger, 2020.

Autori: © Farkas Zsombor - Melikantová Petra - Miňova Monika - Mušinka Alexander, 2020

Recenzenti: Kósa Eszter, prof. PhDr. Portik Milan, PhD.
Sükösd-Kósa Marcell

Preklad do slovenčiny: Zvirinská Zuzana, 2020 (časť Zhrnutie a Časť II - Maďarsko)

Vydavateľ: © Karpatská nadácia, Letná 27, 040 01 Košice

Grafická úprava a ilustrácie: Guldan František, 2020

ISBN: 978-80-970529-4-2

Košice 2020

European Regional Development Fund

www.viacarpatia-spf.eu

Building partnership

www.skhu.eu

Táto štúdia bola vypracovaná v rámci projektu „Šanca pre deti zo znevýhodneného prostredia“, FMP-E/1901/4.1/015, ktorý je podporený Európskou úniou, spolufinancovaný Európskym fondom regionálneho rozvoja, prostredníctvom programu Interreg V-A Slovenská republika — Maďarsko, Fond malých projektov.

Viac informácií o projekte:

<https://karpatskanadacia.sk/nase-riesenia/projekt-sanca/>

Informácie a názory v tejto štúdii sú názormi autorov a nemusia nevyhnutne odrážať oficiálne stanovisko Európskej únie

Text neprešiel jazykovou korektúrou

Aby žiadne dieťa nezaostávalo¹

Štúdia ponuky služieb a programov vzdelávania a starostlivosti
v ranom detstve so špeciálnym zameraním
na maďarsko-slovenské pohraničie

Košice 2020

¹ Názov štúdie je odvodený z názvu zákona Spojených Štátov Amerických „No Child Left Behind Act” z roku 2002.

Obsah

Zhrnutie.....	6
(Farkas Zsombor -Melikantová Petra - Miňova Monika - Mušinka Alexander)	

Časť I

Slovensko

(Melikantová Petra - Miňova Monika - Mušinka Alexander)

Úvod	14
1. Všeobecná charakteristika vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve (VSRD)	15
2. Všeobecná charakteristika Košického samosprávneho kraja	19
3. Rómovia na Slovensku - základná charakteristika.....	20
4. Starostlivosť a vzdelávanie vo veku od 0-3 rokov	25
5. Špecifické služby v ranej starostlivosti od 0-3 rokov	29
6. Starostlivosť a vzdelávanie vo veku od 3-6 rokov	35
7. Prechod z predškolskej do povinnej školskej dochádzky	45
8. Marginalizované rómske komunity a programy VSRD	47
9. Záver	55
10. Zoznam použitej literatúry a zdrojov	57
11. Zoznam tabuliek, grafov, obrázkov a príloh	63
O autoroch.....	64

Časť II

Maďarsko

(Farkas Zsombor)

Úvod	68
1. Vývoj, vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve: Teoretické východiská a prístupy	71
1.1. Vývoj mozgu v normálnom prostredí a v málo podnetnom prostredí	71
1.2. Rodičovské kompetencie a vedomosti	74
1.3. Intervencie v ranom veku: rozvoj zručností s starostlivosťou v ranom detstve	74
2. Právne rámce, definície a všeobecná charakteristika: raný (špeciálny) vývoj a rozvoj zručností v ranom detstve	77
2.1. Raný (špeciálny) vývoj, špeciálne vzdelávania a starostlivosť	77

2.2. Rozvoj zručností raného detstva: prístup a metóda zmiernovania socioekonomického znevýhodnenia	79
2.2.1. Všeobecná charakteristika	79
2.2.2. Štrukturálne problémy a výzvy	81
3. Právne rámce, definície a všeobecná charakteristika vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve (jasle, materské školy a základné školy)	84
3.1. Zariadenia dennej starostlivosti o deti, jasle	85
3.1.1. Základná charakteristika	85
3.1.2. Štrukturálne problémy a výzvy	88
3.2. Materské a základné školy	91
3.2.1. Všeobecná charakteristika	91
3.2.2. Štrukturálne problémy a výzvy	94
3.3. Významná doplnková služba: terénni zdravotnícki pracovníci	97
4. Situácia v cieľovej skupine: znevýhodnené deti vo veku 0-8 rokov žijúce v cieľových regiónoch	99
4.1. Vybrané charakteristiky cieľových regiónov: severné Maďarsko a Severná Veľká nížina	99
4.2. Základné charakteristiky cieľovej skupiny	101
5. Relevantné intervencie, programy, iniciatívy a príklady dobrej praxe	105
5.1. Verejné služby a intervencie	105
5.1.1. Inštitucionálne služby	105
5.1.2. Projekty zamerané na boj proti detskej chudobe v mikroregiónoch	106
5.2. Staršie a súčasné mimovládne a občianske iniciatívy a programy	108
5.2.1. Program ranej starostlivosti Nadácií otvorenej spoločnosti	108
5.2.2. „Dobrý štart“ - pilotný program Rómskeho vzdelávacieho fondu	108
5.2.3. Sieť Romani Early Years Network, Maďarsko	109
5.2.4. Program „Budovanie kapacít pre efektívny rozvoj v ranom detstve u marginalizovaných Rómov“ Karpatskej nadácie v Maďarsku	110
6. Záver	111
Použitá literatúra a referencie	113
O autororovi	119

Zhrnutie

Karpatská nadácia na Slovensku a Karpatská nadácia v Maďarsku spracovali v rámci projektu „Šanca pre deti zo znevýhodneného prostredia“ realizovaného v rámci programu Interreg **dve národné štúdie, ktoré mapujú a analyzujú súčasnú situáciu v oblasti služieb a programov podpory vývoja v ranom detstve (VRD) a vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve (VSRD) dostupných v Slovenskej republike a v Maďarsku.**¹ Štúdie sa zameriavajú na predstavenie základných charakteristík systémov v oboch krajinách a opisujú hlavné zásady, právne rámce, cieľové skupiny, prístupy, metódy a intervencie v oblasti VRD a VSRD. Ich ambíciou je tiež informovať o skúsenostiach, výsledkoch ale i dilemách štátnych aj občianskych intervencií a o príkladoch dobrej praxe na Slovensku a v Maďarsku, ktoré vychádzajú z podobných metód a zdrojov. Experti zo Slovenska a Maďarska pri analýze charakteristík VRD a VSRD pracovali s relevantnými zdrojmi, legislatívnymi normami a predpismi, databázami a údajmi. Z priestorového hľadiska sú cieľovým územím štúdií prihraničné oblasti – Košický kraj na Slovensku a Severné Maďarsko a Severná Veľká nížina v Maďarsku, ktoré charakterizujú početné ekonomické a sociálne ťažkosti.

Spoločným východiskom sú medzinárodne uznávané definície tak, ako ich používa Európska únia a ďalšie medzinárodné organizácie ako UNICEF (Detský fond Spojených národov), WHO (Svetová zdravotnícka organizácia) a Svetová banka, ktoré jasne a jednoznačne zdôrazňujú význam včasných intervencií v ranom detstve, a to najmä **u detí vo veku od 0 do 8 rokov**. Spomínané organizácie osobitne pripomínajú dôležitosť včasných intervencií zameraných na deti zo znevýhodneného alebo marginalizovaného prostredia. Vzhľadom k tomu bola preto cieľová skupinu výskumu zadefinovaná nasledovne: **deti uvedenej vekovej kategórie** a osobitne tie, ktoré pochádzajú z rómskych komúnít a/alebo žijú v chudobe a v podmienkach sociálneho vylúčenia.

Tak na Slovensku ako aj v Maďarsku žije početná rómska populácia (ktorá predstavuje pribl. 7-9 % z celkového počtu obyvateľov), pričom mnohí Rómovia žijú práve v cieľových regiónoch. Je známe, že Rómovia často čelia problémom ako je príjmová chudoba, materiálna núdza, segregácia v bývaní i vzdelávaní či rozsiahla diskriminácia. Navyše, ako ukázali štúdie, značná časť rómskych detí nemá prístup ku (kvalitným) službám, čo výrazne ovplyvňuje ich šance v budúcnosti. Práve preto sú intervencie v oblasti VRD a VSRD akútne potrebné práve v týchto regiónoch, aby sa zlepšili životné šance (rómskych i nerómskych) detí, ktoré tu žijú.

Základné definície a interpretácie VRD a VSRD

V medzinárodnom kontexte sa termín **vývoj v ranom detstve (VRD) vzťahuje primárne na koncepciu, resp. prístup**. Podľa WHO táto koncepcia vychádza z premisy, že „prvé roky života sú kritické, pretože v tomto období sa mozog vyvíja najrýchlejšie a má veľkú kapacitu na zmenu, pričom práve v tomto období sa formujú základy dobrého

¹ Maďarská aj slovenská štúdia boli vypracované v rámci projektu „Šanca pre deti zo znevýhodneného prostredia“, FMP-E/1901/4.1/015 financovaného zo zdrojov Európskej únie a spolufinancovaného z prostriedkov Európskeho fondu regionálneho rozvoja, s podporou Fondu pre malé projekty programu Interreg V-A Slovenská republika - Maďarsko.

zdravia a prosperovania v neskoršom živote. Podporujúca starostlivosť, ktorá sa definuje ako starostlivosť poskytovaná v stabilnom prostredí vnímavom k potrebám dieťaťa v oblasti zdravia a výživy, v ktorom je dieťa chránené pred ohrozením, má možnosť učiť sa a byť súčasťou citlivých, emocionálne rozvíjajúcich interakcií podporujúcich vývoj dieťaťa, je základom rozvojového potenciálu dieťaťa.“ **Vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve (VSRD) označuje systém intervencií** zo strany verejných a iných inštitúcií, služieb a programov zameraných na malé deti s ambíciou naplniť ciele VRD. Podľa definície EÚ, VSRD „odkazuje na akýkoľvek regulovaný mechanizmus, ktorým sa poskytuje vzdelávanie a starostlivosť pre deti od narodenia až do veku povinnej školskej dochádzky, ktorý sa môže v rôznych členských štátoch EÚ líšiť. Patria sem zariadenia starostlivosti o deti a jasle/škôlky rodinného typu, súkromné a verejne financované poskytovanie služieb, ako aj poskytovanie predškolského a predprimárneho vzdelávania a starostlivosti. Kvalitné služby vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve môžu položiť základ neskorších úspechov detí a prispievajú k ich zdravému rozvoju, úspechu vo vzdelávaní, prosperovaniu, zamestnateľnosti a k sociálnej integrácii, a sú obzvlášť dôležité pre deti zo znevýhodneného prostredia.“ Európski lídri definujú **VSRD ako jedno zo základných práv občanov EÚ**. Jedna z 20 kľúčových zásad Európskeho piliera sociálnych práv hovorí, že „Deti majú právo na cenovo dostupné a kvalitné vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve.“ V rámci rovnakej zásady sa tiež zdôrazňuje, že „deti zo znevýhodneného prostredia majú právo na osobitné opatrenia na podporu rovnosti príležitostí“.

Hlavné znaky a charakteristika inštitúcií a služieb v oblasti VRD a VSRD na Slovensku a v Maďarsku

Na Slovensku možno systém VSRD rozdeliť na dve úrovne v závislosti na veku dieťaťa. O deti od narodenia po dovŕšenie šiestich mesiacov sa stará matka alebo náhradný rodič, pričom štát pracujúcim matkám tzv. garantuje materskú dovolenku trvajúcu po dobu 6 mesiacov po narodení dieťaťa (vo všeobecnosti). Jasle (resp. Zariadenia pre deti mladšie ako 3 roky) svoje služby ponúkajú deťom po dovŕšení 6 mesiacov veku. Jasle sú spravidla vnímané ako sociálna služba umožňujúca matkám návrat do práce, pričom dostupné sú najmä vo väčších okresných mestách a sú zväčša súkromné. Požadovanou kvalifikáciou pre personál v zariadeniach pre deti mladšie ako 3 roky je ukončené stredoškolské vzdelanie alebo ukončený akreditovaný kurz.

Deti vo veku od troch do šiestich rokov môžu byť prijaté do **materskej školy**. Na Slovensku nie je navštevovanie materských škôl povinné a umiestnenie detí v týchto zariadeniach nie je garantované. Dochádzka je však podporovaná bezplatným poskytovaním služieb materských škôl pre deti staršie ako 5 rokov, ktoré navštevujú posledný - predškolský ročník MŠ. Deti tak majú možnosť vzdelávať sa v štátnom jazyku a zároveň sa pripraviť na prechod na školské vzdelávanie. Kvalifikácia pedagogického personálu materských škôl môže mať na Slovensku dve úrovne: učiteľky/učitelia musia mať buď ukončené stredoškolské odborné vzdelanie na pedagogickej škole alebo v inom odbore zameranom na výučbu a vzdelávanie v materských školách, alebo to musia byť absolventi vyššieho stupňa vzdelania v relevantnom pedagogickom odbore. Materské školy sú vo všeobecnosti zriaďované obcami či mestami a sú ich rozpočtovými organizáciami. Zriaďovanie materských škôl závisí od dopytu a od finančných možností konkrétnej samosprávy. S výnimkou posledného ročníka pred nástupom dieťaťa na povinnú školskú dochádzku platia rodičia detí umiestnených v MŠ školné. Pri umiestňovaní do materských škôl sú pred mladšími deťmi uprednostňované deti, ktoré dovŕšili vek päť rokov.

Deti so špeciálnymi potrebami, teda deti s nejakou formou znevýhodnenia, deti zo znevýhodneného prostredia alebo nadané deti môžu, no nemusia byť prijaté do materskej školy. Na napĺňanie potrieb týchto detí sa často využívajú programy financované z prostriedkov EÚ.

Povinná **školská dochádzka** začína keď dieťa dovŕši vek 6 rokov a trvá 10 rokov. Keďže cieľovou skupinou VSRD sú deti do 8 rokov veku, spadajú tu prvé dva ročníky základnej školy. Na uľahčenie prechodu medzi materskou školou a prvým ročníkom základnej školy sa vo všeobecnosti nevyužívajú špecifické prístupy, no každá škola má svoje metódy, ako deťom pomôcť prispôbiť sa novému prostrediu a situácii. Učitelia na prvom stupni (v prvých štyroch ročníkoch) základných škôl majú väčšiu mieru flexibility na prispôbenie osnov a študijných plánov potrebám svojich žiakov, no mnohí túto možnosť nevyužívajú a školy často rigidne trvajú na napĺňaní štandardných a zaužívaných učebných postupov. Miera inkluzívnosti slovenských škôl je často nedostatočná, v dôsledku čoho sa deti so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami v tejto oblasti často potýkajú s problémami. V praxi existuje niekoľko iniciatív zameraných na pomoc deťom v takýchto situáciách, napr. asistent žiaka, asistent učiteľa alebo nulté či prípravné ročníky (pričom nulté a prípravné ročníky sú už súčasťou povinnej školskej dochádzky). Základné školy zriaďuje obec, resp. mesto alebo cirkev a štúdium na nich je bezplatné. V súčasnosti majú v rámci štátneho programu sociálnej podpory všetky deti nárok na dotáciu na obed (vo výške 1,20 €).

V Maďarsku sa raný rozvoj chápe ako špeciálne intervencie do vývoja dieťaťa, ktoré sa uplatňujú v prípade detí so špeciálnymi potrebami, teda takých, ktoré zaostávajú vo vývoji alebo napredovaní. Jedná sa o deti s rôznym stupňom znevýhodnenia v oblasti učenia sa, reči, sluchu, zraku, či s telesným alebo mentálnym postihnutím. Znevýhodnenie, resp. postihnutie musí diagnostikovať špeciálne vyškolený odborník.

Myšlienka **rozvoja zručností raného detstva** prišla do Maďarska s konceptom Bezpečného štartu (Sure Start) a jeho lokálne realizovanými programami v roku 2004. Jedná sa o včasné intervencie zamerané na zmierňovanie socioekonomického znevýhodnenia. Maďarský model konceptu Bezpečný štart vychádza z programu Sure Start, ktorý funguje vo Veľkej Británii od roku 1998. Iniciatíva sa zameriavala na rodičov a deti do štyroch rokov veku žijúcich v najviac znevýhodnených oblastiach Maďarska. V rámci jednotlivých projektov programu sa deťom vo veku 0-5 rokov poskytovali rôznorodé služby zamerané na podporu ich schopnosti učiť sa, ich zdravia a prosperovania, ako aj na podporu ich sociálneho a emocionálneho vývoja. V Maďarsku sa prvé pilotné programy rozbehli v roku 2004. Odvtedy vzniklo už niekoľko tzv. Detských centier/domov bezpečného štartu v znevýhodnených osadách a segregovaných oblastiach. V roku 2019 bolo do takýchto aktivít zapojených 2150 rodín a takmer 2400 detí.

Maďarský systém vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve má dve úrovne. Prvá úroveň sa zameriava na deti vo veku 0 až 3 roky (jasle) a druhá úroveň je určená deťom od troch rokov veku po začiatok školskej dochádzky. Podľa interpretácie vychádzajúcej z medzinárodnej terminológie uplatnenej v našich štúdiách však VSRD zahŕňa inštitucionálne služby zamerané na deti vo veku 0-8 rokov. **Systém dennej starostlivosti o deti vrátane jasí**, ktorý nie je z pohľadu dochádzky dieťaťa povinný, upravuje Zákon o ochrane dieťaťa z roku 1997. V súlade s týmto zákonom zariadenia dennej starostlivosti o deti poskytujú denné služby, starostlivosť, opateru, výchovu a stravu deťom rodičov, ktorí pracujú, študujú, alebo ktorí nie sú schopní starať sa o svoje deti pre chorobu alebo z iných dôvodov. Jasle poskytujú komplexnú starostlivosť deťom vo veku od 20 týždňov do 3 rokov. V roku 2019 navštevovalo rôzne typy takýchto zariadení (vrátane jasí) spolu 46 500 detí. Dochádzka do

týchto zariadení dennej starostlivosti nie je povinná a rodičia musia za poskytované služby a stravu platiť príslušné poplatky (v závislosti od príjmu rodiny). V roku 2017 malo 66 % detí zapísaných v týchto zariadeniach nárok na oslobodenie od poplatku za stravu.

Väčšinu jaslí zriaďujú obce: 90 % jaslí a 62 % mini-jaslí prevádzkujú miestne samosprávy/obce. Personál jaslí musí zahŕňať pedagóga špecializovaného na vzdelávanie v ranom detstve s minimálne ukončeným bakalárskym vzdelaním a zdravotnú sestru/ošetrovateľku s požadovanou kvalifikáciou.

V Maďarsku sú materské školy súčasťou systému VSRD a zároveň predstavujú prvý stupeň maďarského systému verejného vzdelávania. Systém poskytovania inštitucionálnej dennej starostlivosti o deti vo veku 3-6 rokov preto upravuje Zákon o štátnom verejnom školstve z roku 2011. Podľa tohto zákona materské školy prijímajú deti od troch rokov veku po školský vek a priebežne ich pripravujú na školské vzdelávanie. V školskom roku 2019/2020 navštevovalo tieto zariadenia v Maďarsku 330 500 detí. Rodičia neplatia školné za povinnú materskú školu, no hradia stravné (v závislosti od príjmu rodiny) a niekoľko ďalších dodatočných poplatkov. Podrobné údaje nie sú k dispozícii, no v dôsledku rozšírenia programu poskytovania bezplatnej stravy v roku 2016 má nárok na takto poskytované jedlá v predškolských zariadeniach približne 90 % všetkých detí navštevujúcich jasle a materské školy. Väčšina (81 % materských škôl) prevádzkujú obce resp. mestá. Požadovanou kvalifikáciou pre zamestnancov materskej školy je ukončené bakalárske vzdelanie, zdravotné sestry pracujúce v materských školách musia absolvovať vzdelávací kurz definovaný Národným kvalifikačným registrom.

Deti sa stávajú žiakmi **základnej školy** vo veku 6 rokov. Do 14 rokov veku musia absolvovať osem ročníkov. Podľa Zákona o štátnom verejnom školstve základná škola poskytuje základné vzdelanie na základe štátnych štandardizovaných požiadaviek a výsledkov. Školy musia pracovať v súlade s výrazne centralizovanými usmerneniami a programami definovanými v Štátnom školskom programe a nemajú reálnu možnosť postupovať podľa vlastných študijných programov a osnov. V školskom roku 2019/2020 navštevovalo v Maďarsku základnú školu viac než 720 000 žiakov, pričom 13 % z nich navštevovalo prvý ročník. Povinná školská dochádzka je bezplatná, no rodičia musia hradiť množstvo dodatočných nákladov a stravné (v závislosti od sociálnoekonomického postavenia rodiny). V roku 2018 mala nárok na bezplatné poskytovanie stravy viac než pätina (21 %) všetkých žiakov základných škôl. V Roku 2010 bol ich podiel oveľa vyšší (29 %). Väčšina (77 %) základných škôl spadá do zriaďovateľskej pôsobnosti príslušných školských obvodov, ktoré sú súčasťou štátnej správy. Ďalších 15 % škôl zriaďovali cirkvi alebo organizácie v ich pôsobnosti. Učitelia základných škôl musia mať ukončené prinajmenšom vysokoškolské alebo univerzitné vzdelanie bakalárskeho stupňa.

Cieľové regióny a problémy týkajúce sa detí z marginalizovaného prostredia

Na Slovensku bol cieľovým regiónom Košický kraj, ktorý patrí do skupiny regiónov s mierou chudoby mierne prevyšujúcou celoštátny priemer. Región s viac než 800 000 obyvateľmi má najvyššie zastúpenie rómskej populácie na Slovensku. Podľa odhadov tu žije viac než 126 000 Rómov, čo predstavuje 16 % všetkých obyvateľov regiónu. V roku 2013 bolo v Košickom kraji viac než 11 000 rómskych detí vo veku do 6 rokov. Miera rizika chudoby v regióne v roku 2017 bola 16 %. Mnohé z rómskych rodín a detí žijú v zlých podmienkach, pričom miera inkluzívnosti na školách je nízka, preto ľahko môže dôjsť k ohrozeniu práva týchto detí na riadne a kvalitné vzdelávanie.

Prístup detí z marginalizovaných rómskych komunít k službám VSRD sťažujú, o.i., odlišné potreby rodičov žijúcich v prostredí generačnej chudoby, ako aj nedostatočné kapacity či nepomerné priestorové rozmiestnenie príslušných zariadení. V praxi existujú programy zamerané na poskytovanie starostlivosti a vzdelania detí vo veku 0-3 roky, ktoré sú ohrozené vylúčením a často sú vo vzdelávacom procese znevýhodnené. Tieto programy iniciujú ako špeciálne sociálne služby výlučne lokálne organizácie alebo komunitné centrá.

Deti z marginalizovaných rómskych komunít často navštevujú nultý ročník, v ktorom sa učia základným zručnostiam, získavajú hygienické návyky, osvojujú si štátny jazyk a pod. Nulté a prípravné ročníky sú v rámci vzdelávacieho systému do istej miery „hraničným“ opatrením, keďže sú určené deťom, ktoré do veku 6 rokov nedosiahli školskú zrelosť. Obe alternatívy majú byť zrušené a nahradené povinnou dochádzkou do materských škôl od 5 rokov veku. Spustenie tejto reformy je však ešte stále otvorené. V primárnom školstve silnejú hlasy po väčšej inkluzívnosti vzdelávania a mnohé štúdie, ako napr. prieskumy PISA, naznačujú, že celý vzdelávací systém potrebuje reformu.

V maďarských cieľových regiónoch Severné Maďarsko a Severná Veľká nížina žije spolu takmer 2,6 mil. obyvateľov (27 % z celkovej populácie Maďarska). Miera relatívnej chudoby (miera rizika chudoby) je najvyššia v Severnej Veľkej nížine (16 %) a tretia najvyššia v Severnom Maďarsku (14 %). Miera závažnej materiálnej deprivácie je tiež najvyššia v Severnom Maďarsku (15 %) a tretia najvyššia v Severnej Veľkej nížine (12 %). V oboch cieľových regiónoch žije spolu viac než 226 000 detí vo veku 0-8 rokov (27 % z korešpondujúcej vekovej skupiny v Maďarsku). Aj keď podrobné údaje o rómskych deťoch nie sú k dispozícii, je známe, že viac než polovica (55 %) všetkých znevýhodnených detí a 72 % detí s viacnásobným znevýhodnením žije v dvoch cieľových regiónoch tejto štúdie, pričom rómske deti tvoria významnú časť tejto skupiny.

Regionálne rozdelenie aktívnej kapacity jaslí a zapísaných detí nie je rovnomerné. V roku 2019 pripadalo takmer 30 % aktívnych miest a zapísaných detí na hlavné mesto Maďarska a len 13-14 % z uvedených kategórií pripadalo na Severnú Veľkú nížinu, pričom v regióne Severného Maďarska bol tento podiel len 7-8 %. Väčšina marginalizovaných rómskych (a nerómskych) detí – a najmä tie, ktoré žijú v znevýhodnených oblastiach Maďarska, nemajú vôbec možnosť navštevovať jasle.

V systéme predškolského vzdelávania nie sú medzi pomerom rómskych a nerómskych detí výrazné rozdiely. Zaostávanie rómskych žiakov sa prejavuje až neskôr, vo vyšších ročníkoch základnej školy a najmä na strednej škole, a stáva sa nielen výrazným, ale často aj nezvratným. (V roku 2018 bol podiel rómskych žiakov predčasne končiacich školskú dochádzku 68 %, pričom v nerómskej populácii štúdium predčasne ukončilo len 9 % žiakov.)

Zároveň je možné pozorovať výrazné rozdiely v kvalite predškolského vzdelávania medzi regiónmi a rôznymi typmi sídel. Alarmujúcim javom sa stáva rozširovanie predvýberových a výberových praktík smerujúcich k segregácii rómskych detí. Segregácia na školách je pre maďarský vzdelávací systém príznačná už desiatky rokov a aj keď sa týka tak rómskych ako nerómskych žiakov zo znevýhodneného prostredia, má výrazný etnický základ. Počet tzv. rómskych škôl, teda škôl, ktoré navštevuje viac než 50 % rómskych žiakov, sa v období rokov 2007 až 2016 zvýšil z 247 na 359.

Intervencie a iniciatívy – problémy a dilemy

Slovenský vzdelávací systém potrebuje mnohé reformy, najmä v oblasti inklúzie detí so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami. Táto téma súvisí aj s otázkou povinnej školskej dochádzky a inkluzívnosti predprimárneho vzdelávania, ktorá ešte stále nie je prioritou, aj keď sa v danom smere už uskutočnili prvé kroky. V roku 2019 došlo k novelizácii Školského zákona, ktorá výrazne mení súčasnú situáciu. Najdôležitejšou zmenou je, že v budúcnosti už nebude možný odklad začiatku plnenia povinnej školskej dochádzky. V súčasnosti využívaný systém má nahradiť, tzv. povinná predškolská príprava, ktorá sa bude vzťahovať na deti od 5 rokov veku. Slovenskí odborníci vnímajú túto zmenu pozitívne, no až prax ukáže, či bude viesť k úspešným a spoľahlivým výsledkom (napr. niektoré materské školy už avizovali, že na splnenie tejto povinnosti nemajú postačujúce kapacity, a pod.). Pozitívne výsledky sa očakávajú aj u detí zo sociálne znevýhodneného prostredia. Predpokladá sa výrazné zlepšenie ich študijných výsledkov a odstránenie negatívneho vplyvu nultých ročníkov, ktorý napr. vedie k vytváraniu etnicky homogénnych tried (žiaci nultých ročníkov zvyčajne pokračujú v štúdiu s inými deťmi, ktoré tiež absolvovali nultý ročník, a ktoré spravidla pochádzajú zo znevýhodneného prostredia).

Na Slovensku funguje niekoľko programov zameraných na deti, rozvoj ktorých štandardný vzdelávací systém nezabezpečuje. Mnohé z týchto programov zabezpečuje mimovládny sektor. Napr. projekt Omama sa sústreďí na vzdelávanie rómskych žien v oblasti VSRD, pričom tieto „Omamy“ následne navštevujú ďalšie domácnosti a pomáhajú rómskym matkám vzdelávať sa a pracovať so svojimi deťmi. Komunitné centrá rómskym deťom často nahrádzajú nedostatočný systém predškolského vzdelávania. Okrem toho často realizujú mimoškolské programy, vzdelávajú matky, podporujú sieťovanie a zasadzujú sa o inkluzívnosť vo vzdelávaní. Mimovládne organizácie ako Človek v ohrození, ETP Slovensko či Detstvo deťom vzdelávajú mladé matky a deti priamo v osadách. Existuje tiež množstvo programov, v rámci ktorých si učitelia a učiteľky materských škôl môžu zlepšiť zručnosti pre prácu s deťmi zo znevýhodneného prostredia. Cez ne je možné získať, napr. asistentov učiteľa, špeciálne školenia pre učiteľov, či technické vybavenie. No ani to všetko nestačí na zabezpečenie prístupu ku kvalitnému systému VSRD pre všetky deti. Zmena si vyžaduje systém, ktorý sa nespolieha len na zdroje EÚ, ale aj jednotné odborné usmernenia a primerané zaškolenie učiteľov, vrátane ich scitlivovania voči potrebám detí zo znevýhodneného prostredia. Okrem toho je tiež nevyhnutné zabezpečiť menšiu fragmentáciu systému predprimárneho vzdelávania.

V Maďarsku možno za príklad dobrej praxe považovať Detské centrá bezpečného štartu, nakoľko ich ambíciou je do svojich aktivít zapájať znevýhodnené marginalizované rómske aj nerómske deti spoločne s ich rodičmi, hoci v praxi sa ukázalo viacero problémov, inštitucionálnych nedostatkov a výziev spojených s ich prevádzkou a premenlivou kvalitou poskytovaných služieb. Regionálne a územné rozmiestnenie jaslí je veľmi nerovnomerné. Navyše sa dá povedať, že ide o primárne mestské zariadenia, ktoré sa nesnažia zapojiť marginalizované deti, najmä tie, ktoré žijú v malých znevýhodnených obciach či osadách.

Rozdiely medzi rómskymi a nerómskymi žiakmi sa prehlbujú na úrovni základných škôl, pričom väčšina z týchto rozdielov pramení z rozdielného socioekonomického

prostredia a z nedostatočného prístupu ku (kvalitným) službám včasnej starostlivosti v ranom detstve.

Inštitúcie pôsobiace v oblasti vzdelávania a starostlivosť v ranom detstve by mali zmierňovať socioekonomické znevýhodnenie a formovať priaznivé podmienky na zmenšovanie sociálnych nerovností a zlepšovanie šancí detí na lepšiu budúcnosť. V praxi však väčšina spomínaných inštitúcií nie je schopná tieto požiadavky naplniť. Navyše, maďarský systém verejného školstva je nefunkčný a, naopak, prispieva k zvyšovaniu rozdielov a nezlepšuje možnosti sociálnej mobility.

Mimovládne a neštátne organizácie zohrávajú v oblasti služieb v ranom detstve významnú úlohu. Nimi realizované iniciatívy pomáhajú znižovať socioekonomické znevýhodnenie a zlepšiť šance a vyhliadky detí. No mimovládne intervencie nemôžu nahradiť ani kompenzovať nedostatky a zlyhania na strane štátnych inštitúcií a štátom poskytovaných služieb, nedostatočné sociálne investície štátu do detí a rodín vo všeobecnosti a osobitne do tých, ktoré žijú v podmienkach sociálneho vylúčenia. Široký systém primeraných včasných intervencií by mal významný sociálny a ekonomický dopad nielen na cieľové skupiny týchto služieb, ale aj na celú spoločnosť.

Časť I
Slovensko

**Služby a intervencie v ranom detstve a šance detí
zo znevýhodneného prostredia na Slovensku**

(Melikantová Petra - Miňova Monika - Mušinka Alexander)

Úvod

Úlohou štúdie, ktorá leží pred vami, je predstavenie a analyzovanie programov zameraných na rozvoj v ranom detstve, teda i vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve na území Slovenska. Zameriava sa na programy, sociálnu politiku a rôzne prístupy k ohrozeným deťom, ktoré sú používané vo verejných i neverejných inštitúciách, organizáciách naprieč krajinou, ale najmä v pohraničnej slovensko- maďarskej oblasti.

Porovnanie slovenského a maďarského konceptu podpory vývoja v ranom detstve (VRD) a Vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve (VSRD), môže predstavovať významný vhľad do systémov, ktoré by mali byť prístupné všetkým deťom, najmä tým, ktorých rovnosť príležitostí je ohrozená.

Analýza To dá rozum uvádza, že podiel detí so špeciálno-výchovnými potrebami na základných školách je na Slovensku štvrtý najvyšší v Európe, a narástol o viac ako tretinu za poslednú dekádu. Zistenia analýzy ukazujú, že to môže súvisieť aj so spresňujúcou sa diagnostikou. Slovensko však zostáva znepokojujúce prvé miesto zo všetkých európskych krajín v množstve žiakov so špeciálnymi vzdelávacími potrebami na základných školách, ktorí sú vzdelávaní oddelene v špeciálnych triedach a špeciálnych školách (Hall et al. 2019)

V štúdiu sa vo väčšej miere zaoberáme situáciou detí z marginalizovaných rómskych komunít, ktoré sú zasiahnuté chudobou, častokrát reprodukovanou po generácie. Štúdia obsahuje základné informácie k terminológii používanej na Slovensku, súčasnú situáciu rómskych komunít, programy a služby zamerané na rodiny s deťmi do ôsmich rokov a základný popis slovenského vzdelávacieho systému v súvislosti s raným vzdelávaním a inklúziou. Všetko so špeciálnym zameraním na deti v nepriaznivej životnej situácii.

1. Všeobecná charakteristika vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve (VSRD)

Raný vek dieťaťa je vo svetle vedy a výskumu súčasnosti vnímaný ako jedno z najvýznamnejších období ľudského života. Je to obdobie najrýchlejšieho vývoja mozgu a buduje základy pre úspešné fungovanie v dnešnej spoločnosti.

Väčšina krajín chápe **rozvoj v ranom veku dieťaťa** (Early childhood development - ECD) ako širší pojem, ktorý zahŕňa vo všeobecnosti starostlivosť i vzdelávanie dieťaťa v ranom veku, pričom ide o všeobecný súhrn údajov o vývojových štádiách, zdravotných a edukačných aktivitách primeraných jednotlivým štádiám a pod. Oblasť rozvoja v ranom detstve je vymedzená v Dohovore Organizácie Spojených národov o právach dieťaťa, a to vo Všeobecnom komentári č. 7 (UN 2006), a týka sa fyzického, kognitívneho, lingvistického a sociálno-emocionálneho rozvoja malých detí až po ich prechod do primárneho vzdelávania. Prvou fázou ľudského rozvoja (začínajúc počas tehotenstva) je integrovaný koncept rozvoja v ranom detstve, ktorý sa týka viacerých sektorov vrátane zdravia a výživy, vzdelávania a sociálnej ochrany (General comment No. 7 2006).

V prípade starostlivosti v ranom detstve (Early Childhood Care and Education - ECEC) je tento pojem skôr pripisovaný rozvoju detí do dosiahnutia veku pre predprimárne vzdelávanie. Vzdelávanie v ranom detstve (Early Childhood Education - ECE) je spájané s predprimárnym vzdelávaním, to je však v rôznych krajinách odlišne vekovo nastavené. Samotný Všeobecný komentár č. 7 definuje rané detstvo nasledovne *„Vymedzenia pojmu „rané detstvo“ sa v rôznych krajinách a regiónoch líšia, a to v závislosti od miestnych zvyklostí a organizácie systému základných škôl. V niektorých krajinách prebieha prechod z predškolského obdobia do obdobia školskej dochádzky v 4 rokoch života, kým v iných krajinách nastupujú deti do školy až ako sedemročné. Výbor pre to pri zohľadnení práv v ranom detstve hodlá zahrnúť všetky malé deti: od narodenia a dojčenského obdobia cez predškolský vek až po nástup do školy. V súlade s týmto pohľadom navrhuje výbor vymedziť raného detstva hranicou veku 8 rokov.“* (General Comment No. 7, čl. III. bod 4. 2006).

Podobne sa k problematike stavia i medzinárodná organizácia UNICEF, či Svetová zdravotnícka organizácia (WHO), ktorá pod rozvojom v ranom veku rozumie rozvoj kognitívny, fyzický, rozvoj jazyka, motorický, sociálny a emocionálny rozvoj a to medzi 0-8 rokom veku dieťaťa (Improving 2020). UNICEF dlhodobo zdôrazňuje potrebu angažovania sa v tejto problematike pretože vďaka vedeckým dôkazom a neustálej advokácii si vlády a spoločnosť začínajú uvedomovať ako kritické je investovanie do raného veku dieťaťa. V roku 2015, bol rozvoj v ranom veku dieťaťa zahrnutý do Cielov udržateľného rozvoja (Do roku 2030 zabezpečiť, aby všetky dievčatá a chlapci mali prístup ku kvalitnému rozvoju v ranom detstve, starostlivosti a predškolskému vzdelávaniu, aby boli pripravení na primárne vzdelávanie.), čo vyvstalo zo snáh zahrnúť rozvoj v ranom veku do Dohovoru o právach dieťaťa, ktorý stanovuje právo dieťaťa na jeho maximálny možný rozvoj a rozoznáva právo každého dieťaťa na životný štandard adekvátny pre jeho fyzický, mentálny, spirituálny, morálny a sociálny rozvoj.¹

UNICEF tiež vydal niekoľko výskumov a publikácii na túto tému, ako sú Štandardy pre učenie v ranom veku (Early Learning Development Standards (ELDS) a ďalšie, pričom dáva veľký dôraz na kvalitu týchto programov. Z výskumov, ktoré organizácia uvádza, vyplýva, že u detí z bohatších rodín je sedemkrát pravdepodobnejšie, že budú súčasťou nejakej formy vzdelávania v ranom veku ako u tých najchudobnejších detí. Zároveň je päťkrát pravdepodobnejšie, že deti matiek, ktoré majú vyššie vzdelanie, budú navštevovať predprimárne vzdelávanie, ako deti matiek len so základným vzdelaním (United Nation 2019). UNESCO uvádza, že raný

¹ Pozri bližšie na internetovú stránku Unicef: <https://www.unicef.org/early-childhood-development> (navštívené 7. 6. 2020).

vek dieťaťa je v rozsahu medzi 0 - 8 rokmi a že starostlivosť a vzdelávanie v ranom veku je viac ako len príprava na primárne vzdelávanie. Ide o holistický rozvoj emocionálnych, sociálnych, kognitívnych a fyzických potrieb dieťaťa, ktorých cieľom je vybudovať solídne základy pre celoživotné vzdelávanie a blahobyt. Vzdelávanie a starostlivosť v ranom veku (VSRD) je podľa UNESCO, to najlepšie do čoho môže štát investovať, aby tak podporil rozvoj ľudských zdrojov, rodovú rovnosť a sociálnu kohéziu, a tak zredukoval náklady na neskoršie nápravné programy. Pre deti zo znevýhodneného prostredia hrá VSRD dôležitú úlohu v kompenzácii ich znevýhodnenia v rodine a boja s nerovnosťou vo vzdelávaní.² Medzi ďalšie medzinárodné organizácie, ktoré sa zaoberajú témou rozvoja v ranom veku je i OECD. Táto organizácia zároveň zbiera dáta zo svojich členských krajín, aby tak mapovala, ale i podporovala krajiny v ich snahe venovať sa deťom v ranom veku. Vydala niekoľko publikácií k téme, z ktorých je najvýraznejšou *Starting Strong* z roku 2017 (OECD 2017).

Európska únia a Slovenská republika

Európska komisia definuje **predprimárne vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve** ako poskytovanie služieb pre deti od narodenia až po povinnú školskú dochádzku, ktoré spadá pod národný regulačný rámec, napr. ktoré musí byť v súlade so súborom pravidiel, minimálnych štandardov a/alebo s akreditačnými procesmi.³

Väčšina detí v Európe začína povinnú školskú dochádzku vo veku 6 rokov. Momentálne, je v EÚ 31 miliónov detí vo veku do šesť rokov a sú potenciálnymi užívateľmi služby VSRD. I keď, nie všetky majú k tejto službe prístup. Dostupnosť VSRD je nízka pre deti, ktoré sú mladšie ako 3 roky. Priemerne 34 %, t. j. približne 5 miliónov detí mladších ako 3 roky, sú súčasťou VSRD. Iba sedem členských štátov EÚ (Dánsko, Nemecko, Estónsko, Lotyšsko, Slovinsko, Fínsko a Švédsko) a aj Nórsko, garantuje pre každé dieťa od raného veku (od 6 do 18 mesiacov) miesto vo verejne financovaných zariadeniach. Takmer polovica štátov garantuje miesto v ranom vzdelávaní deťom od 3 rokov a počet krajín, ktoré zavádzajú povinnú dochádzku v posledných rokoch predprimárneho vzdelávania, stále rastie (Európska komisia 2019). 95% detí od 4 rokov navštevuje nejakú formu raného vzdelávania (European Commission 2019). Na Slovensku bolo v roku 2017 toto percento oveľa nižšie. Len 78% detí navštevovalo materskú školu od 4 rokov (Hall a kol. 2019). V roku 2018 sa ich počet zvýšil na 82,2%.⁴

Lídri EÚ definovali VSRD ako jedno zo základných práv európskych občanov. Jeden z 20 kľúčových princípov európskeho piliera sociálnych práv uvádza, že „*deti majú právo na dostupné kvalitné predprimárne vzdelávanie a ranú starostlivosť*“. Okrem toho zdôrazňuje fakt, že „*deti zo znevýhodneného prostredia majú právo na špeciálne opatrenia, aby sa vytvoril priestor pre rovnaké možnosti*“ (Odporúčanie Rady EÚ 2019). Výzva na prechod smerom k európskemu priestoru vzdelávania do roku 2025 avšak uznala, že existujú nedostatky v prístupe, kvalite a dostupnosti VSRD. V súčasnosti v Európe existujú dva prístupy na zabezpečenie všeobecnej dostupnosti VSRD. Niektoré štáty majú legislatívne ošetrené oprávnenie na garantovanie miesta vo VSRD, zatiaľ čo ostatné ju zaviedli ako povinnú (Európska komisia 2019).

2 Pozri bližšie na internetovú stránku UNESCO: <https://en.unesco.org/themes/early-childhood-care-and-education> (navštívené 7. 6. 2020).

3 Pozri bližšie na internetovú stránku Európskej komisie: https://ec.europa.eu/education/policies/early-childhood-education-and-care_sk (navštívené 7. 6. 2020).

4 Pozri bližšie na internetovú stránku EROSTAT <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (konkrétne časť: Database by themes / Population and social conditions / Education and training / Participation in education and training / Pupils and students - enrolments / Early childhood education and primary education) (Navštívené 7. 6. 2020).

Slovenská republika je jednou z krajín EÚ, ktoré sa rozhodli pristúpiť k uzákoneniu povinnej dochádzky v poslednom ročníku pred vstupom do primárneho vzdelávania, a to od septembra 2021. V súčasnosti je Slovensko jednou zo siedmich krajín v Európe, z celkového počtu 38 jurisdikcií, ktorá neposkytuje garanciu ranej starostlivosti a vzdelávania deťom, ale len prednostné prijímanie detí do materských škôl, ktoré dosiahli 5 rokov (European Commission 2019).

Ak by sme chceli v skratke popísať fungovanie systému ranej starostlivosti na Slovensku, môžeme citovať viacero údajov z dokumentu Učiace sa Slovensko – Národný program rozvoja výchovy a vzdelávania (Burjanakol. 2017, s.36). „*Starostlivosť o deti do veku 3 rokov, a tým aj ich vzdelávanie, sa podľa výberu rodičov odohráva v domácom prostredí alebo v detských jasliach, ktoré po roku 1989 ako verejná služba takmer zanikli a sú aktuálne zákonom definované ako zariadenia sociálnych služieb. Raná starostlivosť a včasná intervencia nie sú doposiaľ systémovo z úrovne štátu rozvíjané, sú skôr závislé na rodinách detí a občianskom aktivizme, a to najmä pre deti s identifikovaným rizikovým vývinom alebo zdravotným znevýhodnením. (...) ...dnes [detské jasle] podliehajú rezortu sociálnych vecí a rodiny. (...) Starostlivosť o staršie deti, vo veku od 3 do 6 rokov je inštitucionalizovaná, nepovinná. Štát negarantuje dostupnosť predškolského vzdelávania v materských školách deťom od troch rokov. Nepodporuje rozširovanie a skvalitňovanie služieb výchovy, vzdelávania a starostlivosti o deti v predškolskom veku prostredníctvom iných foriem... Financovanie predprimárnej starostlivosti je decentralizované, financované samosprávami v rámci originálnych kompetencií, čím štát skoro úplne stratil priamy vplyv na tento významný vzdelávací segment podmieňujúci rozvoj spoločnosti ako celku. Čiastočne to rieši tým, že financuje dochádzku 5-ročných detí do materskej školy z rozpočtu ministerstva školstva na podporu ich vyššej zaškolenosti.*”

Môžeme tak zhrnúť, že na Slovensku je oficiálne chápanie VSRD rozdelené podľa veku na starostlivosť v ranom veku, ktorá patrí do sociálnych služieb a vzdelávanie v ranom veku, ktoré patrí do školského systému a je predprimárnym vzdelávaním. Povinná školská dochádzka začína spravidla v 6. roku dieťaťa. Prechod medzi predprimárnym a primárnym vzdelávaním, nie je ošetrovaný špeciálnymi metódami. Deti, ktoré nedosiahli potrebnú zaškolenosť a zrelosť, môžu v súčasnosti navštevovať nultý ročník poprípade si predĺžiť predškolskú prípravu o jeden rok. Takto je vnímané VSRD vo všeobecnosti.

Avšak v prípade detí so znevýhodnením, z marginalizovaných rómskych lokalít či so zdravotným postihnutím je situácia komplikovanejšia. Nastavený systém nereflektuje potreby týchto skupín a preto vznikajú rôzne iniciatívy, ktoré sa problematike venujú, ale nie sú súčasťou komplexného prístupu k rozvoju detí v ranom veku. Ide o mimovládne organizácie, ale i súkromný sektor.

Na Slovensku sa niekedy zamieňa termín „raná starostlivosť“ s termínom „služba včasnej intervencie“, v ktorej ide o sociálnu službu pre rodiny s deťmi so zdravotným postihnutím. V praxi sa tiež stretávame s adresnou službou venovanou rozvoju detí v ranom veku, ktoré pochádzajú zo znevýhodneného prostredia (napr. z marginalizovaných rómskych komunít), ktoré sú zamerané na pomoc rodičovi a dieťaťu v rámci psychomotorického vývoja a prípravy na primárne vzdelávanie. Ide však často len na určitú lokalitu viazanú aktivitu, vedenú mimovládnymi organizáciami či komunitnými centrami. V predškolskom a základnom vzdelávaní sa stretávame viac i s témou inkluzívnych programov.

V tomto smere obdržala i Slovenská republika niekoľko odporúčaní z Rady Európy. Asi najvýznamnejšie pre nami sledovanú tému je Odporúčanie rady EÚ z 22. mája 2019 týkajúce sa vysokokvalitných systémov vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve, ktoré poukazuje na **potrebu zlepšenia prístupu k vysokokvalitným systémom vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve v súlade s vyhláseniami uvedenými v „Rámci kvality**

pre vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve“; pracovať na tom, aby boli služby vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve prístupné, cenovo dostupné a inkluzívne; podporovať profesionalizáciu pracovníkov v oblasti vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve vrátane vedúcich pracovníkov; zlepšiť vypracúvanie učebných plánov pre raný vek; atď.

Štúdie ako PISA ukazujú, že Slovensko nielenže dlhodobo zlyháva vo vzdelávaní svojich žiakov, ale ukazujú i aká veľká je priepasť medzi žiakmi zo zvýhodneného a znevýhodneného prostredia. V Slovenskej republike prekonalí sociálno-ekonomicky zvýhodnení študenti znevýhodnené skupiny študentov v čítaní o 106 bodov. To je väčší ako priemerný rozdiel medzi týmito dvoma skupinami (89 bodov) v krajinách OECD. V štúdii PISA 2018 bolo medzi najlepšími žiakmi v čítaní asi 11% zvýhodnených študentov, ale len 1% znevýhodnených študentov. Veľmi podobné to bolo aj v matematike a vede (PISA 2019).

Z pohľadu znevýhodnených skupín (ako sú napr. deti z chudobných rodín, či marginalizovaných rómskych komunít) sa situácia vzdelávania detí v ranom veku, javí ako komplikovaná. Potreby týchto detí nie sú systémovo pokryté. V tejto sfére pôsobia hlavne mimovládne organizácie, ktorých služby (často komplexné a veľmi kvalitné) sú však projektovo viazané, financovanie neisté a kapacity obmedzené.

Slovenská republika, v odborných kruhoch, chápe VSRD v kontexte medzinárodných dokumentov, dohovorov a odporúčaní. Vo verejnosti je však VSRD chápané najmä ako predprimárne vzdelávanie detí v materských školách s dôrazom na prípravu päť ročných detí, ktoré sú pred vstupom do povinného primárneho vzdelávania.

Táto štúdia sa so špeciálnym záujmom venuje deťom v nepriaznivej životnej situácii, ktorými sú na Slovensku najmä rómske deti žijúce v segregovaných a často sociálne vylúčených lokalitách. Častokrát sú len slabo zapojené do systému raného vzdelávania, a to napriek faktu, že by im to prinieslo zásadnú zmenu. Štatistický úrad SR uvádza, že podľa EU SILC 2018 bolo rizikom chudoby ohrozených 12,2 % obyvateľov Slovenska (približne 650 tisíc osôb). Z hľadiska veku môžeme povedať, že deti sú vystavené vyššiemu riziku chudoby ako dospelé a staršie osoby. Osoby vo veku 0-17 rokov celkovo tvoria najzraniteľnejšiu vekovú skupinu. Ich miera rizika chudoby bola na úrovni 20,5 % a bola odrazom príjmovej situácie domácnosti, v ktorej dieťa žilo. Regionálne rozdiely na Slovensku sa rovnako zrkadlia v miere rizika chudoby. V predchádzajúcom roku, bola najvyššia miera chudoby v Prešovskom kraji. Ak vezmeme do úvahy národnú hranicu chudoby, môžeme rozdeliť jednotlivé kraje do troch skupín vzhľadom na úroveň miery rizika chudoby. Najvyššia miera bola zaznamenaná v Prešovskom a Banskobystrickom kraji (18,4% a 17,6%). Druhú skupinu reprezentuje Košický a Žilinský kraj, kde bola miera rizika chudoby mierne vyššia ako národný priemer. Región Bratislavy zostáva najmenej ohrozený v zmysle chudoby, kde miera rizika chudoby dosahuje úroveň 4,3% (Vlačuha, Kováčová 2019).

2. Všeobecná charakteristika Košického samosprávneho kraja

Z hľadiska štúdie, ktorá je geograficky cielená na Košický kraj, by bolo vhodné krátko upresnenie určitých charakteristík územia.

Slovenská republika sa delí na 8 samosprávnych územných častí, tzv. krajov. Jedným z nich je aj Košický samosprávny kraj. Má rozlohu 6 754 km² a predstavuje 13,8 % územia SR. Počtom obyvateľov je druhý, rozlohou štvrtý najväčší na Slovensku. Na území Košického kraja koncom roka 2018 žilo celkom 800 414 obyvateľov. Tvorí ho 440 obcí, z nich 17 má štatút mesta. V krajskom meste Košice žije 238,8 tisíc obyvateľov, čo je takmer tretina obyvateľstva kraja (Štatistický úrad SR 2020).

Obyvateľstvo je oproti slovenskému priemeru relatívne mladšie. V roku 2018 tvorilo obyvateľstvo v predproduktívnom veku (0-14 roční) 17,2 %, v produktívnom (15-64 roční) 68,0 % a v poproduktívnom veku (65 roční a starší) 14,8 % obyvateľstva (Tamtiež).

Podľa Úradu práce, sociálnych vecí a rodiny SR bola v máji 2020 miera nezamestnanosti v Košickom kraji 9,77% (priemer v SR bol 7,20 %). Na tieto čísla má o. i. vplyv aj prítomnosť obcí s vysokým počtom marginalizovaných rómskych komunít, ktoré vykazujú dlhodobu aj vysokú mieru nezamestnanosti.

V kraji sa nachádza 452 materských škôl,⁵ 37 zariadení starostlivosti pre deti do 3 rokov a 89 komunitných centier.⁶

Obrázok č. 1: Administratívne členenie Košického samosprávneho kraja

Zdroj: https://sk.wikipedia.org/wiki/Košický_samosprávny_kraj

⁵ Pozri bližšie na internetovú stránku ZoznamŠkôl.eu: <http://www.zoznamskol.eu/typ/matrska-skola/?kraj=kosicky> (navštívené 7. 6. 2020).

⁶ Pozri bližšie na internetovú stránku MPSVaR SR: <https://www.employment.gov.sk/sk/centralny-register-poskytovatelov-socialnych-sluzieb/> (navštívené 7. 6. 2020).

3. Rómovia na Slovensku - základná charakteristika

Všeobecná charakteristika – definovanie cieľovej skupiny

Ak hovoríme o Rómoch na Slovensku, hovoríme o skupine občanov Slovenska, ktorí sú v oficiálnom diskurze aktuálne vnímaní ako príslušníci rómskej národnostnej menšiny, ktorá predstavuje, po maďarskej národnostnej menšine, druhú najpočetnejšiu národnostnú menšinu na Slovensku.

Z právneho hľadiska je na Slovensku zaužívaná prax, že dominantným spôsobom ako zisťovať uvedené počty, je spôsob individuálnej deklarácie jednotlivca (princíp sebaidentifikácie). Na základe posledného SODB z roku 2011 **Štatistický úrad SR uvádza, že k rómskej národnosti sa prihlásilo celkovo 105 738 osôb**⁷ čo predstavovalo približne 1,96% z celkovej populácie na Slovensku (z toho bolo približne 54 tis. mužov a 52 tis. žien).

Uvedený údaj však dlhodobo v odbornej, ale aj laickej verejnosti vzbudzuje pochybnosti, primárne v rovine jeho podhodnotenia. To bol okrem iného aj jeden z dôvodov hľadania iných prístupov k sledovaniu počtu príslušníkov rómskej národnostnej menšiny na Slovensku. Ako najvhodnejší sa ukázal prístup, ktorý je založený na perspektíve, ktorá neeviduje počty obyvateľov, ktorí sa sebaidentifikujú ako Rómovia, ale pracuje s kvalifikovanými odhadmi o počtoch ľudí, ktorí sú na Slovensku vnímaní ako Rómovia, a to bez ohľadu na nimi prezentovanú etnicitu uvádzanú v SODB. Tento termín sa vo všeobecnosti definuje ako tzv. **pripísaná etnicita**.

Na základe tejto diskusie, vznikla v roku 2003 požiadavka na komplexne zmapovanie rómskych osídlení na území Slovenskej republiky. Výsledkom tejto požiadavky je **Atlas rómskych komunít na Slovensku**. Aktuálne je k dispozícii už jeho tretia verzia, pričom, každá z nich sa vzájomne odlišuje v použitej metodológii, rozsahu, použitých dotazníkoch a následne aj získaných údajoch. Výsledkom tohto rozdielneho prístupu je skutočnosť, že uvedené reedície alebo aktualizácie Atlasov nie je možné jednoducho mechanicky porovnať.

Rómovia a rómske komunity na Slovensku a v Košickom kraji

Podľa údajov z Atlasu rómskych komunít na Slovensku žije približne 420 tisíc ľudí, ktorých okolie vníma ako Rómov, čo predstavuje približne 7,5% zastúpenie na celkovom počte obyvateľov Slovenskej republiky. Teritoriálne rozmiestnenie rómskych osídlení na Slovensku je rôznorodé. Najväčšie zastúpenie Rómov na území Slovenska sa nachádza práve v Košickom kraji, kde býva podľa odhadov 126 675 Rómov (cca 15,8%).

Ak sa pozrieme na teritoriálne rozmiestnenie rómskych komunít v Košickom kraji na úrovni okresov, zistíme, že podobne ako v prípade celého Slovenska, ani na lokálnej úrovni nenachádzame homogenitu. Zatiaľ čo v okrese Sobrance je odhadovaný počet Rómov na úrovni menej ako 3 tisíc obyvateľov, v okrese Košice – okolie je to takmer 25 tisíc ľudí (resp. takmer 28 tisíc v prípade údajov z Atlasu 2019).

Pri sledovaní počtu Rómov v jednotlivých obciach veľmi významnú výpovednú

⁷ Pre porovnanie na základe výsledkov sčítania obyvateľstva z roku 1991 sa k rómskej národnosti prihlásilo približne 76 tis. obyvateľov (1,4% celkovej populácie SR) a v roku 2001 približne 90 tis. (1,7% celkovej populácie SR) (Mušínska – Matlovičová 2015).

hodnotu má aj informácia o ich urbanistickom rozmiestnení v rámci príslušnej obce. Dôležitým ukazovateľom je, či v príslušnej obci žijú Rómovia v rozptyle medzi majoritným obyvateľstvom, alebo či vytvárajú samostatné etnicky homogénne územné celky – podľa jednotlivých Atlasov sa tieto nazývali koncentrácie alebo osídlenia.

Rómske komunity z urbanistického hľadiska Atlas následne delil do štyroch kategórii, pričom iba tri z nich je možné vnímať ako etnicky homogénne celky (osídlenia alebo koncentrácie):

1. Rómovia bývajúci v obci v rozptyle (medzi majoritným obyvateľstvom);
2. Osídlenia vo vnútri obce;
3. Osídlenia na okraji obce;
4. Segregované osídlenia.

Atlas 2013 celkovo identifikoval v sledovaných 1070 mestách a obciach 803 etnicky homogénnych osídlení všetkých troch typov. Až **230 z nich bolo v Košickom kraji**.

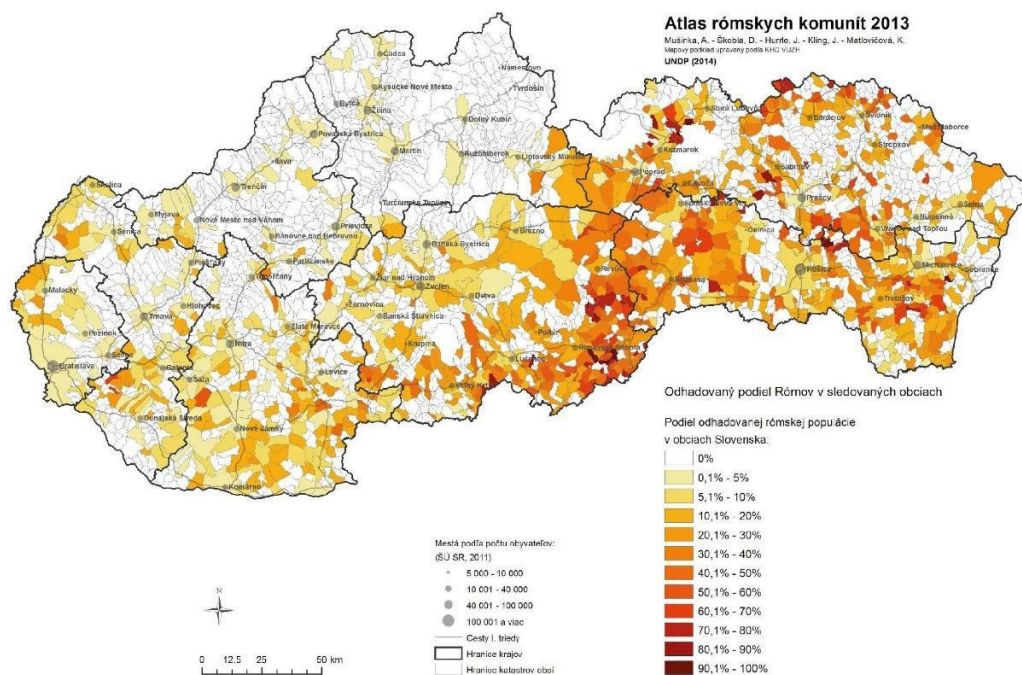
Atlas eviduje celkovo až 485 miest a obcí (t.j. 45,33% sledovaných obcí), v ktorých sa nenachádza žiadne etnicky homogénne osídlenie a všetci Rómovia v danej obci bývajú v rozptyle medzi majoritným obyvateľstvom.

Tabuľka č.1: Etnicky homogénne osídlenia (Slovensko a Košický kraj)

		počet	%
Etnicky homogénne osídlenia	SR (obce)	1 038	100
	KSK (obce)	285	27,46
Celkový počet Rómov v etnicky homogénnych osídleniach	SR	300 170	5,5
	KSK	106 957	13,36
Celkový počet rómskych obydľí v etnicky homogénnych osídleniach	SR	37 955	100
	KSK	11 478	30,24
Celkový počet rómskych legálnych obydľí v etnicky homogénnych osídleniach	SR	24 715	65,12
	KSK	6 944	60,5
Celkový počet rómskych nelegálnych obydľí v etnicky homogénnych osídleniach	SR	13 240	34,88
	KSK	4 534	39,5

Zdroj: Atlas rómskych komunít 2019, archív autorov

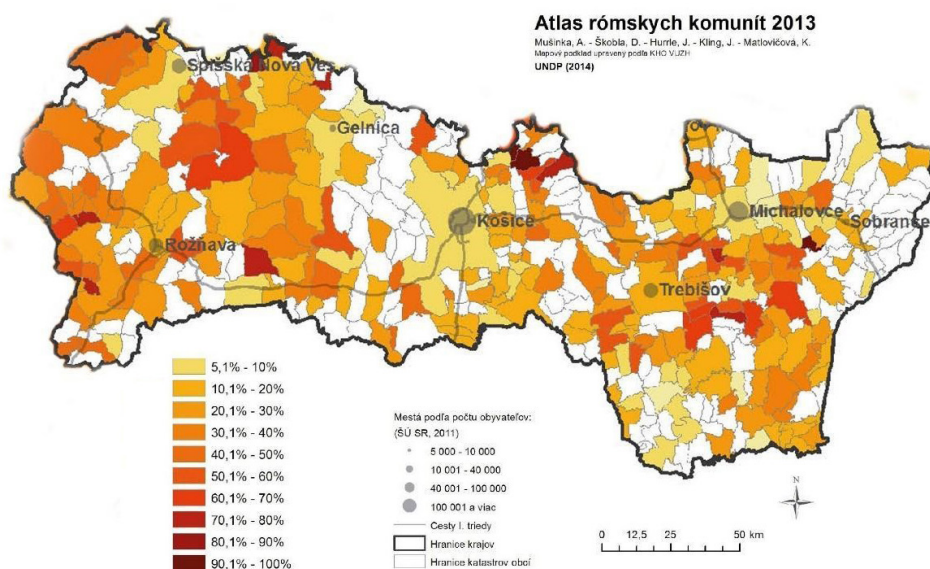
Obrázok č. 2: Percentuálne zastúpenie Rómov v jednotlivých obciach na Slovensku

Zdroj (Mušinka at all 2014)

Na druhej mape uvádzame len výrez tejto mapy pre Košický kraj.

Obrázok č. 3: Percentuálne zastúpenie Rómov v obciach Košického kraja

Zdroj (Mušinka at all 2014)

Okrem početnosti a variability samotných osídlení, veľmi dôležitým a významným údajom je početnosť rómskych komunít na Slovensku.

Opäť, podobne ako v prípade celkového počtu segregovaných osídlení sa nepotvrdila všeobecne zdieľaná mienka, že väčšina Rómov býva práve v segregovaných osídleniach. Údaje z Atlasu 2013 jasne ukazujú, že najpočetnejšou formou spolužitia Rómov a Nerómov, je ich vzájomné spolužitie, t. z., že **najväčší počet Rómov býva v rozptyle** medzi majoritným obyvateľstvom. Celkovo ide o **187 305** osôb (čo je 46,50% z celkového počtu Rómov evidovaných v rámci tohto výskumu), zvyšok žije v ostatných troch kategóriách etnicky homogénnych osídlení.

Z celkového odhadovaného počtu 126 675 Rómov v Košickom kraji iba 48 688 ľudí (38,44 %) býva v rozptyle medzi majoritným obyvateľstvom, čo je oproti slovenskému priemeru nižšie o viac ako 7 %. Znamená to, že väčšie množstvo Rómov v Košickom kraji býva v etnicky homogénnych/segregovaných osídleniach oproti celej krajine.

Životné podmienky Rómov

Veľmi dôležitou časťou Atlasu sú aj údaje o materiálno-technickom vybavení jednotlivých osídlení a dostupnosti jednotlivých služieb pre jeho obyvateľov. Rozsah týchto údajov je tak veľký, že ich prezentácia na tomto mieste – hoci len pre Košický kraj – by bola vysoko nad rámec možnosti tejto štúdie.

V kontexte nami sledovanej problematiky je dôležité koľko je v etnicky homogénnych osídleniach nevhodných obydľí (chatrče, unimobunky, maringotky, nebytové priestory a iné obydlia), koľko v nich býva ľudí a aký je celkový počet ľudí na jednotlivé obydlia. Charakter bývania totiž má výrazný vplyv aj na zdravie ľudí v nich bývajúcich (vrátane detí) ako aj na podmienky výchovy a vzdelávania detí v nich bývajúcich.

Dôležitým ukazovateľom v kontexte nami sledovanej témy, je aj situácia ohľadom bytového fondu (obydľia), v ktorých bývajú Rómovia na Slovensku.

V etnicky homogénnych rómskych osídleniach býva na Slovensku celkovo 215 436 ľudí. V Košickom kraji to je 77 918 ľudí. Tento **počet ľudí býva celkovo v 29 406 obydliach pričom v Košickom kraji je z nich 9 625.**

V Košickom kraji z tohto počtu bolo 1 938 obydľí, v ktorých podľa odhadov žilo 15 852 ľudí. Z tohoto čísla chatrče predstavovali 1 788 obydľí, v ktorých žilo 14 512 ľudí.

Veľmi zaujímavý ukazovateľ relevantný pre nami sledovanú problematiku predstavuje priemerný počet osôb na jedno obydlie. Štatistický úrad tento údaj zverejňuje na základe zistení zo Sčítania obyvateľov domov a bytov. Na základe posledného SODB z roku 2011 priemerne pripadá na jednu bytovú domácnosť 3,2 obyvateľa. V Košickom kraji je toto číslo 3,4 obyvateľa na jednu bytovú domácnosť. V prípade etnicky homogénnych rómskych osídlení je priemerný počet obyvateľov na jedno obydlie výrazne (2-3 krát) väčší ako je celoslovenský alebo krajský priemer.

Bohužiaľ doposiaľ nemáme údaje o priemernej ploche na jedného obyvateľa v týchto rómskych osídleniach, resp. obydliach, avšak skúsenosti z terénu jednoznačne ukazujú že tento nepomer oproti celoštátnemu alebo regionálnemu priemeru bude ešte výrazne väčší.

Demografické údaje

Atlas 2013 v rámci svojho rozsiahleho dotazníka sledoval aj demografickú štruktúru obyvateľov týchto etnicky homogénnych osídlení. Tieto údaje doposiaľ neboli detailne spracované ani publikované.⁸

Na základe zistení môžeme povedať, že v sledovaných osídleniach je demografická charakteristika obyvateľov výrazne odlišná oproti celoslovenskému priemeru. V ďaleko väčšej miere sú tam zastúpené mladšie ročníky – oproti dobovému priemeru je zastúpenie detí a mládeže 2-3 krát väčšie. Výrazne v menšej miere sú zastúpené staršie ročníky. Až dramaticky rozdiel je evidentný v seniorských vekových kategóriách. V tomto smere rozdiel oproti celoslovenskému priemeru takmer až 5 násobný. Jednoznačne to potvrdzuje zistenia z terénu (ale aj z akademickej obce), ktoré už dlhodobo poukazujú na výrazne nižší vek dožitia Rómov v týchto osídleniach a zároveň vyššiu mieru natality. Na druhej strane zistenia jedného z najvýznamnejších demografov na Slovensku Branislava Šprochu (2014) jednoznačne dokazujú fakt, že počet Rómov na Slovensku bude ešte v najbližších rokoch rásť, avšak jeho narastanie sa bude spomaľovať, tak ako sa to už niekoľko desaťročí deje.

Detailný prehľad zistených údajov uvádzame v tabuľke č. 2.

Tabuľka č. 2: Demografické zloženie obyvateľov etnicky homogénnych rómskych osídlení

	Koľko je z celkového počtu vo veku 0-5	Koľko je to %	Koľko je vo veku 6-14	Koľko je to %	Koľko je vo veku 15-64	Koľko je to %	Koľko je vo veku 65 a viac	Koľko je to %
Slovensko	30 440	14,19	48 010	22,38	121 586	56,68	6 727	3,14
Košický kraj	11 413	14,65	18 049	23,16	42 027	53,94	2 227	2,86
Priemer na Slovensku ku koncu roka 2013		6,41		8,91		71,16		13,52

⁸ Tento údaj Atlas 2013 sledoval, avšak v Atlase 2019 už absentoval.

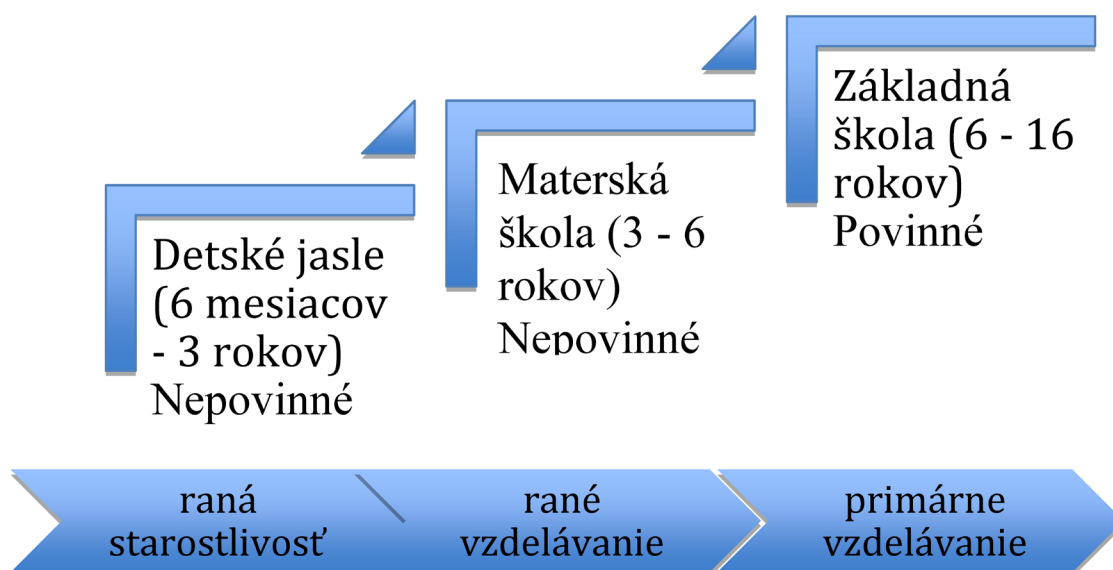
4. Starostlivosť a vzdelávanie vo veku od 0-3 rokov

Podľa Eurostatu bolo na Slovensku v roku 2019 5,3% detí od 0-4 rokov, to je skoro 290 tisíc detí, ktoré sú potenciálnymi užívateľmi ranej starostlivosti.⁹ V EÚ tvoria deti od 0-4 rokov demograficky samostatnú sledovanú skupinu, keďže ide o deti, ktoré ešte nebývajú zaradované do predprimárneho vzdelávania a je im poskytovaná často krát starostlivosť a výchova. 95% detí v krajinách EÚ od 4 rokov navštevuje nejakú formu raného vzdelávania (European Commission 2019). Na Slovensku bolo v roku 2017 toto percento oveľa nižšie. Len 78% detí navštevovalo materskú školu od 4 rokov. A v roku 2018 ich bolo 82%.¹⁰

Vo väčšine krajín sa teda u detí **od 0-3 rokov hovorí o starostlivosti** a len málo krajín sa zameriava na vzdelávanie detí v tomto veku, v zmysle prípravy na budúcu školskú dochádzku. **Od troch rokov** je dieťa zaradené do kategórie **predprimárneho vzdelávania**.

V Slovenskej republike sa starostlivosť o deti od šiestich mesiacov do troch rokov poskytuje v tzv. detských jasliach alebo detských či materských centrách, v najnovšej legislatíve sa označujú ako Zariadenia pre deti do troch rokov veku, poprípade Služba na podporu zosúladovania rodinného života a pracovného života, ktorá môže byť poskytovaná terénnou alebo ambulantnou formou. Deti od troch do šesť rokov, navštevujú materské školy. Ak to kapacity materských škôl dovoľujú, môžu prijať i deti od dvoch rokov.¹¹

Graf č. 1: Vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve (VSRD) na Slovensku

9 Pozri bližšie na internetovú stránku EUROSTAT <https://ec.europa.eu/eurostat/web/population-demography-migration-projections/data/database> (konkrétne časť: Database by themes / Demography and migration) (Navštívené 7. 6. 2020).

10 Pozri bližšie na internetovú stránku EUROSTAT <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (konkrétne časť: Database by themes / Population and social conditions / Education and training / Participation in education and training / Pupils and students - enrolments / Early childhood education and primary education) (Navštívené 7. 6. 2020).

11 Pozri bližšie: *Kľúčové znaky vzdelávacieho systému*. (Dostupné on-line: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/slovakia_sk . Navštívené 7.7.2020).

Sociálny systém v SR je orientovaný na podporu rodiny a filozofiu starostlivosti o deti priamo rodičmi, a to do troch rokov dieťaťa. Samotné nastavenie sociálnej politiky štátu sa odzrkadľuje, napr. v dĺžke podpory rodiča na rodičovskej dovolenke, ktorá trvá do troch rokov dieťaťa, v prípade nepriaznivého zdravotného stavu dieťaťa až do šiestich rokov. Zamestnaná matka má nárok na materské (ak spĺňa stanovené podmienky), ktoré trvá spravidla 34 týždňov (6 týždňov pred stanoveným termínom pôrodu). Na materské má nárok aj otec dieťaťa, a to po 6. týždňoch od pôrodu. Materské sa vypočítava z plateného nemocenského poistenia a teda zo mzdy rodiča. Následne môže rodič nastúpiť na rodičovskú dovolenku, pričom v tomto prípade ide o štátnu sociálnu dávku. Ak sa rodič rozhodne v tejto dobe pracovať, tak ho štát nijako nesankcionuje a ak je zabezpečená starostlivosť o dieťa, môže rodič naraz poberať rodičovský príspevok i mzdu z vykonávanej zárobkovej činnosti. Systém štátnych sociálnych dávok pre rodinu je popísaný v nasledujúcom texte. Keďže štát má záujem podporovať rodiny a zvyšovať pôrodnosť ponecháva relatívne štedré podporné opatrenia, na druhej strane podporuje i návrat rodičov a najmä žien späť na pracovný trh. Žena sa tak môže rozhodnúť či zostane s dieťaťom doma tri roky s nižším príjmom alebo sa vráti do práce a využije službu na podporu zosúladovania rodinného života a pracovného života.

Podľa Centrálného registra poskytovateľov sociálnych služieb, poskytuje službu pre deti do troch rokov veku 251 zariadení ambulantnou formou a 8 poskytovateľov poskytuje i terénnu formu starostlivosti. Vo väčšej miere sú zastúpení neverejní poskytovatelia¹², teda súkromné zariadenia. VSRD z hľadiska sociálnej politiky štátu sa na Slovensku líši podľa veku dieťaťa.

Samotným opatrovateľom stačí stredoškolské pedagogické vzdelanie alebo akreditovaný kurz v rozsahu 220 hodín. Počet detí na jedného opatrovateľa je maximálne 4, to neplatí ak ide o súrodencov. Tieto zmeny vo vzdelaní a potrebe registrácie sú platné len od roku 2018. Služba sa vykonáva buď terénnou formou, alebo ambulantnou formou mimo zariadenia (napr. v domácnosti opatrovateľa) alebo ambulantnou formou v zariadení. Pre poskytovanie služby je potrebná registrácia zariadenia do Registra poskytovateľov sociálnych služieb na príslušnom vyššom územnom celku. §32b upravuje činnosti v zariadení starostlivosti o deti do troch rokov veku dieťaťa (detské jasle, materské centrá a pod.), a to bežné úkony starostlivosti o dieťa, stravovanie a výchova.

V Košickom kraji sa podľa Centrálného registra poskytovateľov sociálnych služieb MPSVaR nachádza 37 zariadení starostlivosti o deti do troch rokov, z toho 29 poskytuje neverejný poskytovateľ (k aprílu 2020). Službu na podporu zosúladovania rodinného života a pracovného života poskytuje ambulantnou formou len jeden neverejný poskytovateľ.¹³

Z uvedeného je evidentné, že slovenský vzdelávací systém nedáva dostatočný dôraz na vzdelávanie u detí do troch rokov. V tejto vekovej skupine neexistujú žiadne oficiálne usmernenie a kurikulá v zmysle cieleného rozvoja a prípravy na vzdelávanie.¹⁴

Raná starostlivosť v tomto veku je tak na Slovensku zameraná najmä na podporu matiek, ktoré sa vracajú do zamestnania, čo vyplýva i zo samotného názvu sociálnej služby - Služba na podporu zosúladovania rodinného života a pracovného života. Už menej sa myslí na podporu samotného dieťaťa, ktorá sa spoločnosti ako takej niekoľko násobne vráti, v podobe väčšej úspešnosti detí vo vyššom i dospelom veku. V slovenskom vzdelávacom systéme chýba práve vzdelávací charakter danej služby, ktorý by bol

12 Pozri bližšie Centrálny register poskytovateľov sociálnych služieb: <https://www.employment.gov.sk/sk/centralny-register-poskytovatelov-socialnych-sluzieb/> (navštívené 7.6.2020).

13 Pozri bližšie Centrálny register poskytovateľov sociálnych služieb: <https://www.employment.gov.sk/sk/centralny-register-poskytovatelov-socialnych-sluzieb/> (navštívené 7.6.2020).

14 Bližšie pozri Kosturbá a kol, 2018.

jednoznačne zameraný na rozvoj detí v ranom veku a ich systematickú prípravu na vstup do predprimárneho vzdelávacieho procesu. V tomto sa štát spolieha na rodičov dieťaťa. Raná starostlivosť by okrem podpory rodiča k návratu na trh práce, mala byť aj príležitosťou pre rozvoj schopností a zručností dieťaťa, práve tak by mala byť dostupná ako pomoc a podpora detí so znevýhodnením, aby sa tak dosiahlo vyrovnávanie ich šancí. Mnoho najmä súkromných zariadení pre deti do troch rokov sa snaží motivovať rodičov, aby si vybrali ich zariadenie práve zvýšeným dôrazom na metódy rozvoja dieťaťa či väčšou flexibilitou v stravovaní detí. To sa však odzrkadľuje aj na cene poskytovanej starostlivosti. Ak hovoríme o deťoch s rôznym stupňom znevýhodnenia, ako je zdravotné postihnutie alebo sociálna vylúčenosť či inopodnetnosť prostredia, v ktorom tieto deti a ich rodiny žijú, je škála ich možností o čosi užšia. Deťom so zdravotným postihnutím je určená **služba včasnej intervencie**. Ide o službu pre rodiny, ktorým sa narodilo dieťa s vývinovou poruchou alebo so zdravotným znevýhodnením a to počas prvých 7 rokov jeho života. Do už uvedenej skupiny sociálnych služieb bola s účinnosťou od 1.1.2014 zaradená aj sociálna služba - služba včasnej intervencie, nakoľko bez potrebnej pomoci môže dochádzať k ohrozeniu komplexného vývoja dieťaťa a súčasne k riziku sociálneho vylúčenia dieťaťa a jeho rodiny. V rámci tejto sociálnej služby sa poskytujú viaceré odborné činnosti, ako špecializované poradenstvo, sociálna rehabilitácia, rôzne preventívne aktivity a výkon stimulácie metódami a technikami zameranými na senzorické a motorické stimulácie. Cieľom týchto odborných činností je v súlade s holistickým prístupom zabezpečiť optimálny vývoj dieťaťa so zdravotným postihnutím. Službu včasnej intervencie možno poskytovať ambulantne alebo terénnou formou, napr. priamo v domácnosti, v ktorej žije dieťa so zdravotným postihnutím.¹⁵ Asociácia poskytovateľov a podporovateľov včasnej intervencie eviduje v Košickom kraji štyri organizácie venujúce sa tejto problematike. Dve z nich sú v Košiciach, jedna v Michalovciach a jedna v Rožňave.¹⁶ Centrálny register poskytovateľov sociálnych služieb eviduje celkovo na Slovensku 82 organizácií, z toho 54 sú neverejní poskytovatelia. Zvyšné organizácie boli zriadené Vyšším územným celkom.

Finančné príspevky

Po finančnej stránke existuje na Slovensku niekoľko štátnych príspevkov pre rodiny s deťmi. Rodičia dieťaťa do troch rokov, môžu v kontexte služby na podporu zosúladovania rodinného života a pracovného života poberať **príspevok na starostlivosť o dieťa**. Poskytovaním príspevku na starostlivosť o dieťa štát prispieva rodičovi alebo fyzickej osobe, ktorej je dieťa zverené do starostlivosti, na úhradu výdavkov vynaložených na starostlivosť o dieťa. Nárok na príspevok na starostlivosť o dieťa má oprávnená osoba, ak vykonáva zárobkovú činnosť, študuje dennou formou na strednej škole alebo na vysokej škole, poprípade poberá materské na druhé narodené dieťa, ale to len do šesť týždňov od jeho narodenia. Výška príspevku na starostlivosť o dieťa za kalendárny mesiac je v sume:

- úhrady za poskytovanú starostlivosť o dieťa dohodnutej medzi poskytovateľom a oprávnenou osobou, najviac v sume 280 eur,
- určených mesačných príspevkov najviac v sume 80 eur, ak starostlivosť o dieťa poskytuje poskytovateľ, ktorým je materská škola zaradená do siete škôl a

¹⁵ Pozri bližšie stránku MPSVaR: <https://www.employment.gov.sk/sk/rodina-socialna-pomoc/socialne-sluzby/ponuka-socialnych-sluzieb/socialne-sluzby-podporu-rodiny-detmi.html> (navštívené 20.6.2020)

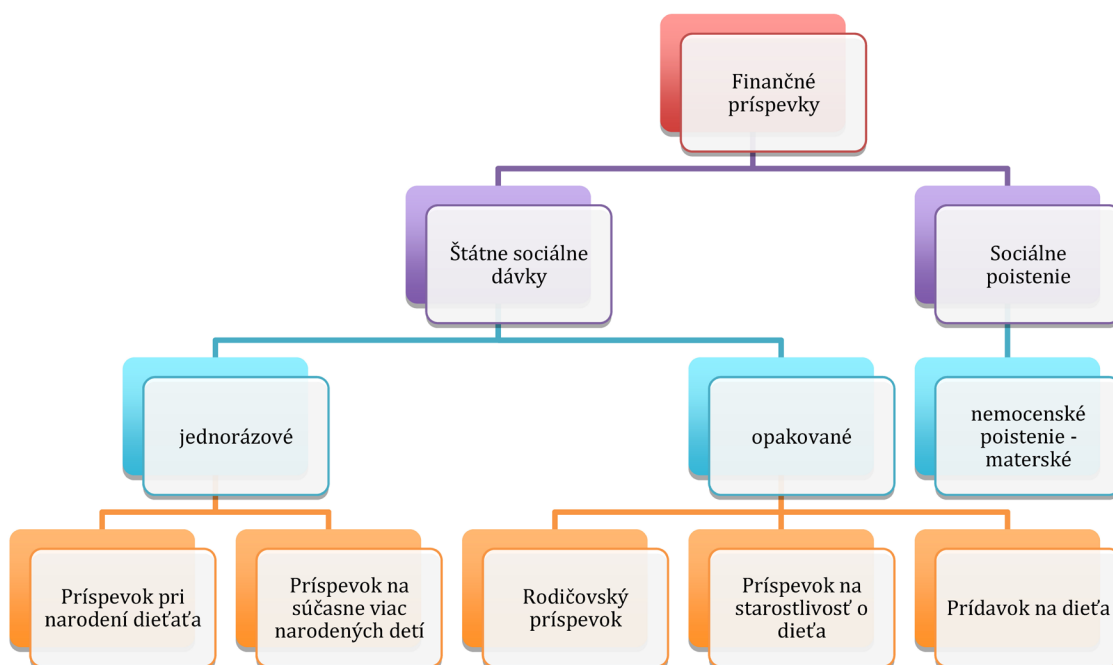
¹⁶ Pozri bližšie stránku APPVI: https://asociaciavi.sk/wp-content/uploads/2019/09/Poskytovatelia_SVI_kontakty_5.9.2019.pdf (navštívené 20.6.2020).

školských zariadení Slovenskej republiky zriadená obcou alebo orgánom miestnej štátnej správy v školstve, alebo

- 41,10 eura, ak starostlivosť o dieťa zabezpečuje iná fyzická osoba (napr. starý rodič) a nevypláca sa jej rodičovský príspevok alebo rodič, ktorý vykonáva zárobkovú činnosť a nezabezpečí starostlivosť o dieťa inak.¹⁷

Cena za inštitucionálnu starostlivosť o dieťa do troch rokov veku je závislá od lokality, pričom v Bratislavskom kraji je cena najvyššia. V Košickom kraji sa cena rovnako pohybuje podľa okresného mesta, a to od 388 Eur po 160 Eur (vrátane stravy) pri celodennej starostlivosti, pričom záleží aj na tom, či je starostlivosť poskytovaná verejným a teda štátnym zariadením alebo ide o súkromné zariadenie. Súkromné zariadenia sú spravidla drahšie, ale poskytujú väčšiu flexibilitu, napr. aj hodinovej sadzby. Väčšina zariadení sa však drží sumy 280 Eur, čo je výška štátneho príspevku na starostlivosť o dieťa. Rodič, tak nemusí uhrádzať nič navyše. Ďalšie príslevky pre rodiny s deťmi sú zobrazené v schéme č. 2 nižšie.

Schéma č.2: Finančné príspevky pre rodiny s deťmi

¹⁷ Pozri bližšie stránku MPSVaR: <https://www.employment.gov.sk/sk/rodina-socialna-pomoc/podpora-rodinam-detmi/penazna-pomoc/prispevok-starostlivost-dieta/> (navštívené 20.6.2020).

5. Špecifické služby v ranej starostlivosti od 0-3 rokov

Mnohé vedecké štúdie poukazujú na významnosť obdobia 0-3 roky v rámci budúcej úspešnosti detí. Nezisková organizácia MESA 10 je organizátorom projektu To dá rozum, ide o analýzu vzdelávacieho systému na Slovensku, pričom sa venujú i téme VSRD. Táto téma, je podľa nich systémom vnímaná len okrajovo, keďže dostupnosť programov pre tie najzraniteľnejšie skupiny detí, a to deti so zdravotným či sociálnym znevýhodnením je veľmi slabá. Analýza projektu To dá rozum uvádza, že o tom, ako sa bude človeku v škole dariť, rozhodujú už prvé tri roky jeho života, počas ktorých dochádza k najrýchlejšiemu vývoju a tvárnosti mozgu. Keď dieťa dovŕši 4 až 5 rokov života, polovica funkcií mozgu je už vyvinutých. Aj jazykové a predgramotné schopnosti 5-ročného dieťaťa predurčuje prvých tisíc dní života dieťaťa. Raná starostlivosť je preto v prípade detí, ktoré žijú v podmienkach chudoby, mimoriadne dôležitá. Vychádzajú pri tom z publikácii od autorov ako Rees, N., Chai, J., Anthony, D. (2012) a Barnett, W. S., Belfield, C. R. (2006) (in Hall at all 2019).

Starostlivosť v ranom veku – dojčenie

Špecifickou službou v rámci ranej starostlivosti o dieťa je i poradenstvo v oblasti dojčenia. Mnoho matiek vo svete pociťuje ťažkosti s dojčením či už v začiatkovej fáze alebo v priebehu prvých mesiacov od narodenia dieťaťa.

Všeobecná mienka zdravotníckeho personálu, ale i majority je, že rómske ženy nemajú problém s dojčením a svoje deti dojčia dlho. (*“Rómka priloží dieťa k prsníku a nerieši. Dieťa pije a nemá problém”* zdravotná sestra - pôrodnica Krompachy) Opak je však pravdou. Občianske združenie MAMILA, spolu s príspevkovou organizáciou Zdravé regióny realizovala komparatívnu štúdiu, kde zistila, že rómske ženy rovnako pociťujú ťažkosti s dojčením, chcú svoje deti dojčiť a privítali by v tejto situácii pomoc. Bohužiaľ, v segregovaných lokalitách je prístup k pomoci výrazne obmedzený a tak ich deti častokrát končia na umelom mlieku, pričom tí najchudobnejší si drahú detskú stravu nemôžu dovoliť a deti konzumujú sušené mlieko rozrobene vo vode, či dokonca múku s vodou. Táto strava však vedie k malnutricii detí a k zdravotným problémom ako sú hnačky, neprospievanie, respiračné ochorenia apod. Závety štúdie ukázali, že:

- Viac ako 80 % žien z MRK vyjadruje túžbu dojčiť pred pôrodom, avšak len 59,5 % dojčilo bez dokrmovania počas pobytu v pôrodnici.
- Deti vo veku 2 mesiace v MRK vo viac ako 30 % dostávali čaj alebo vodu a v 32 % dostávali umelé mlieko.
- V prvých 6 mesiacoch zároveň 70,21 % respondentiek z MRK používalo fľašu.
- V oboch skúmaných skupinách respondentky, ktoré vnímali, že majú problém s dojčením, uvádzali, že by s dojčením uvítali pomoc (Hruštič, Poloková 2018).

Občianske združenie MAMILA, je jednou z najväčších organizácií, ktorých cieľom je podpora dojčenia. Operuje s vyše stovkou laktačných poradkýň po celom Slovensku a v posledných rokoch sa začala venovať aj rómskym ženám. Vyškolila niekoľko rómskych laktačných poradkýň, ktoré pomáhajú priamo vo vylúčených lokalitách v spolupráci s organizáciou Zdravé regióny. Ich počet je však stále nízky (cca 15) a celej tejto iniciatíve chýba systematické riešenie zo strany štátu. Mnoho rómskych žien zostáva bez podpory a ich deti nedostávajú plnohodnotnú stravu pre svoj celkový, ale i kognitívny rozvoj. V oblasti zdravia pôsobí vo vylúčených komunitách, už spomínaná organizácia Zdravé regióny, ktorá zamestnáva celkovo 320 zamestnancov, z čoho

86 % tvoria zamestnanci pochádzajúci z marginalizovaných rómskych komunít, čo robí organizáciu výnimočnou nielen na Slovensku, ale aj v Európe. Dôvodom vzniku tejto organizácie je nízka zdravotná gramotnosť a nízkeho zdravotné uvedomenie, nezdravý životný štýl a vysoká psychosociálna záťaž v MRK. Rómovia z MRK, nielen dospelí ale i deti, predstavujú 80 až 95 % prípadov nakazených tuberkulózou, 50 % prípadov nakazených vírusom hepatitídy z celkového počtu pacientov na Slovensku. Podľa správy Inštitútu finančnej politiky publikovanej v decembri 2018 je stav zdravia Rómov z marginalizovaných komunít v porovnaní s majoritou výrazne horší. Rómovia využívajú zdravotné služby o tretinu menej než majorita, výdavky na jednotlivca sú v priemere približne o tretinu nižšie oproti väčšinovej populácii. Preto od apríla 2018 existuje i pozícia asistent podpory zdravia v nemocnici ako doplnková služba pre pacientov prichádzajúcich z vylúčených komunít a to najmä na gynekologických a pediatrických oddeleniach. Asistent zdravia je k dispozícii rodine i lekárom, aby tak sprostredkoval informácie obom stranám, a to nie len ako prekladateľ, ale najmä človek, ktorý rozumie špecifikám života vo vylúčených lokalitách.¹⁸

Okrem existencie služieb priamo určených pre deti od narodenia do troch rokov, ako sú už spomínané Zariadenia starostlivosti o deti do 3 rokov veku a Služba na podporu zosúladovania rodinného života a pracovného života, existujú sociálne služby, ktoré sú zamerané na špecifické potreby jednotlivých rodín. Tieto služby sú prevažne poskytované neverejnými poskytovateľmi, teda mimovládnyimi organizáciami, ale v niektorých oblastiach ich môže zriaďovať i vyšší územný celok či samospráva. Vzniká tak nesúrodá a nie vždy systematická sieť podporných služieb, ktorá sa líši regionálne - od lokality k lokalite, ale aj svojou kvalitou, rozsahom poskytovania daných služieb, či výškou poplatkov za danú službu. Často ide o projektovo nastavené financovanie a tým je ohrozená i kontinuita či kvalita poskytovaných služieb.

Materské centrá

Jednou z najčastejšie využívaných služieb, ktorá je poskytovaná spravidla občianskymi združeniami (OZ) je **materské/rodinné centrum**. História centier siaha do roku 1996, kedy začali matky realizovať svoju predstavu o trávení svojho času s deťmi, pretože do reštaurácií či na úrady bol zákaz chodiť s kočíkom. Ako prvé vzniklo materské centrum MC Bambino v Poprade v roku 1998. V roku 2000, vďaka veľkému záujmu zo strany rodičov, začali vznikať materské centrá v mnohých mestách a obciach Slovenska. Materské centrá sa začali stretávať, vzájomne spoznávať a vymieňať si skúsenosti. V roku 2003 vznikla Únia materských centier, pričom združovala prvých 22 materských centier. Poslaním Únie, nie je len združovať centrá, ale podľa jej slov, aj dosiahnuť úctu a uznanie materstva v spoločnosti. Vytvárať lepší svet, v ktorom budú mať matky s deťmi dôstojné postavenie. Spoločne vytvárať podmienky, ktoré podporujú materstvo, a to v najvyššom záujme dieťaťa, matky a rodiny.¹⁹ Tieto centrá vznikajú na Slovensku na základe aktivity samotných matiek, prípadne občianskych združení, ktoré vnímajú potrebu bojovať proti osamelosti žien či otcov počas materskej dovolenky. Často sú ich súčasťou aj rôzne vzdelávacie aktivity, športové, turistické a iné kurzy. Ich zameranie je rôznorodé a závisí od vôle, pripravenosti a angažovanosti jednotlivcov, ktoré tieto centrá vedú. V týchto centrách sa tak stretávajú matky (ale i otcovia) a vymieňajú si skúsenosti pri výchove detí, zároveň však vytvárajú sociálnu skupinu, ktorá im napomáha bojovať s každodenným

¹⁸ Pozri blížšie stránku Zdravé regióny online: <https://www.zdraveregiony.eu/osveta-zdravia/> (navštívené 21.6.2020).

¹⁹ Pozri blížšie stránku Materské centrá online: <https://www.materskecentra.sk/unia-materskych-centier/> (navštívené 21.6.2020).

stresom a orientovať sa v množstve informácií, ktoré dnešný svet ponúka. Centrá môžu mať i rôzne filozofické nastavenie, napríklad zamerané na ekológiu, prírodu, podporu dojčenia, jógu a pod. Záleží len na rodičoch, čo si vyberú. Z hľadiska financovania sú častokrát závislé na ústretovosti samosprávy a na šikovnosti v získavaní grantov pre rôzne svoje aktivity. Materské centrum je teda miesto, kde sa stretávajú rodičia a ich deti (od 0-3 rokov), za účelom zdieľania svojich skúseností, boja s osamelosťou a vzdelávania sa v starostlivosti o deti. V takomto centre môže, ale nemusí pracovať profesionál, ide skôr o formu svojpomoci. Profesionáli z rôznych oblastí sú skôr prizvaní ku konzultáciám na rôzne témy. Nejde o štátom riadené aktivity, pričom reprezentujú skôr vzájomnú podporu rodičov strednej vrstvy.

Kluby pre matky s deťmi a komunitné centrá

S podobným nastavením existujú i **Kluby pre matky s deťmi**, ale v tomto prípade ide o sociálnu službu poskytovanú Komunitným centrom (KC). Pre priblíženie kontextu spomínanej služby je potrebné porozumieť komunitnému centru v širších súvislostiach. Na Slovensku patrí táto služba v zákone o sociálnych službách pod zariadenia krízovej intervencie a prevažne pôsobí práve vo vylúčených lokalitách. Komunitné centrum vo svojej podstate má slúžiť ako bezpečný priestor pre komunitu, kde sa môže schádzať, zúčastňovať vlastných aktivít a občiansky angažovať. Na Slovensku sa napriek prvotným snahám o vytvorenie inkluzívneho prostredia pre obec i rómsku komunitu, stalo komunitné centrum nástrojom sociálnej pomoci vylúčeným skupinám. Tento nástroj spolu s terénnou sociálnou prácou vytvára podmienky pre rozvoj komunity a pomoc pre všetky vekové skupiny. V súčasnosti sú obe služby KC i TSP vysoko cenené najmä samosprávou, ale aj ľuďmi z vylúčených komunít.

Komunitné centrum je podľa Zákona č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách a o zmene a doplnení Zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov, sociálnou službou krízovej intervencie. V komunitnom centre sa podľa tohto zákona poskytuje fyzickej osobe v nepriaznivej sociálnej situácii

- základné sociálne poradenstvo,
- pomoc pri uplatňovaní práv a právom chránených záujmov,
- pomoc pri príprave na školské vyučovanie a sprevádzanie dieťaťa do a zo školy a školského zariadenia,
- vykonáva preventívna aktivita,
- zabezpečuje záujmová činnosť.

V KC sa poskytujú činnosti v zmysle § 24 d zákona o sociálnych službách celej komunite a taktiež občanom v nepriaznivej sociálnej situácii, ktorá je ohrozená sociálnym vylúčením, má obmedzené schopnosti sa spoločensky začleniť a samostatne riešiť svoje problémy pre zotrvávanie v priestorovo segregovanej lokalite s prítomnosťou koncentrovanej a generačne reprodukovanej chudoby (Metodiky 2015).

Komunitné centrá vznikali v slovenskej spoločnosti v rôznych obmenách približne od roku 2000 a poskytovateľmi služieb boli spravidla neziskové organizácie. V roku 2014 sa sociálna služba komunitné centrum pretransformovala do národného projektu a spolu s dotáciami z EÚ na ich výkon, prešla táto služba pod samosprávy. Momentálne sú národné projekty rozdelené pod Implementačnú agentúru MPSVaR SR a Úrad splnomocnenca vlády pre rómske komunity (ÚSVRK). Ich počet výrazne narástol a k aprílu 2020 bolo podľa Centrálného registra poskytovateľov sociálnych služieb 375 komunitných centier na celom území Slovenska. Z nich 122 vedú neverejní poskytovatelia. V Košickom kraji

funguje 89 komunitných centier. Viac ako sto z týchto komunitných centier je výrazným subjektom pomoci vo vylúčených lokalitách s prítomnosťou generačne reprodukovanej chudoby. Poskytujú služby zamerané na rozvoj v ranom detstve so zameraním skôr na dieťa ako na podporu matke s návratom na pracovný trh, čo súvisí s odlišnosťou potrieb matiek z prostredia generačne reprodukovanej chudoby. Sú to služby ako Kluby pre matky s deťmi, ale i službu Nízkoprahových programov pre deti a mládež, v rámci, ktorých je poskytované i predškolské vzdelávanie deťom, ktoré nenavštevujú materskú školu. Nasledujúca tabuľka z evaluačnej správy národného projektu ukazuje celkový počet detí, ktorým boli v mesiacoch jún až september 2018 poskytnuté služby súvisiace s prípravou na nástup do základnej školy.

Tabuľka č. 3: Deti v ranej starostlivosti KC

6/2018	7/2018	8/2018	9/2018	Spolu
618	475	512	591	2196

Zdroj: Správa z vplyvovej evaluácie národného projektu Podpora vybraných sociálnych služieb krízovej intervencie na komunitnej úrovni, 2019

V sledovanom období šlo celkovo o 2 196 detí predškolského veku. Najintenzívnejšie prípravné programy prebiehali v júni 2018 a následne v septembri 2018, keď možno predpokladať hlavný zámer uľahčiť adaptáciu žiaka/žiačky na nové prostredie (Repkova at all 2019). V mnohých komunitných centrách prebiehajú i rôzne programy poradenstva v oblasti starostlivosti o dieťa a starostlivosti o budúce matky.

Kluby pre matky s deťmi patria podľa aktuálnej novely Zákona o sociálnych službách č. 448/2008 k činnostiam, ktoré súvisia s pomocou pri príprave na školskú dochádzku a školské vyučovanie a sprevádzanie dieťaťa do a zo školského zariadenia. Je realizovaná ako nízkoprahová sociálna služba v komunitnom centre alebo zabezpečovaná v rámci nízkoprahovej sociálnej služby pre deti a rodinu. Za sociálnu službu, ktorá má nízkoprahový charakter, sa na účely tohto zákona považuje sociálna služba, ktorá je pre fyzickú osobu ľahko dostupná najmä vzhľadom na miesto, v ktorom sa fyzická osoba zdržiava, a na výšku úhrady za sociálnu službu. Základnou cieľovou skupinou Klubu pre matky s deťmi sú deti a ich rodiny ohrozené sociálnym vylúčením, ktoré dlhodobo zotrvávajú v priestorovo segregovanej lokalite s prítomnosťou koncentrovanej a generačne reprodukovanej chudoby alebo sú v nepriaznivej sociálnej situácii z dôvodu spôsobu života a životných návykov rodiny. Klub pre matky s deťmi poskytuje poradenstvo, edukáciu, rozvíjajúce a záujmové aktivity rodičom detí v ranom školskom veku, predovšetkým matkám, ktoré sa ocitajú v nepriaznivej sociálnej situácii. Na činnosť Klubov pre matky s deťmi by mala nadväzovať predškolská príprava, ktorá rozvíja schopnosti a zručnosti potrebné na úspešný vstup dieťaťa do systému predškolského a školského vzdelávania, tzv. „hlavného prúdu“. Komplikovanejšia situácia nastáva u rómskych detí žijúcich v priestorovo segregovanej lokalite s prítomnosťou chudoby, pretože dieťa neovláda v potrebnom rozsahu slovenský vyučovací jazyk (Čerešníková 2017). Ako už vychádza z názvu, tieto kluby navštevujú spoločne matky aj s deťmi. Nejde o formu jasiel ani predškolského vzdelávania. Prostredníctvom tejto služby sa matky spolu so svojimi deťmi učia spolu tráviť čas a napomáhajú svojmu dieťaťu napredovať. Mnoho rómskych matiek zo segregovaného prostredia odovzdáva dieťaťu to, čo sa naučili z vlastnej rodiny a z pozorovania svojho okolia. Nevedia teda, ako viesť svoje dieťa, tak aby uspelo aj mimo segregovaného prostredia vlastnej komunity. Rozvoj mozgu pomocou hrubej a jemnej motoriky, rozvoj jazyka, ale aj vzájomne strávený čas, má na deti určujúci vplyv. Vzťah medzi svetom matky a svetom majority tak nadobúda

synergickú podobu, kedy dieťa neučí cudzí človek, ale jeho matka, vedená dôležitými informáciami, ktoré dopĺňujú, pričom nenahrádzajú jej autentickú výchovu.

Implementačná agentúra Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR realizuje v súčasnosti v rámci národného projektu *Budovanie odborných kapacít na komunitnej úrovni* v 19 subjektoch komunitných centier resp. nízkoprahových sociálnych služieb pre deti a rodinu (KC/NSSDR) činnosť Klubov pre matky s deťmi, a to celkovo pre 778 matiek a ich deti.²⁰ Implementačná agentúra MPSVaR SR má vo svojej pôsobnosti 98 KC/NSSDR (Repková 2019). Úrad splnomocnenca pre rómske komunity k 31.12.2018 zastrešoval 54 komunitných centier²¹, ktoré poskytujú predprimárne vzdelávacie aktivity, bohužiaľ nesledujú tieto odborné činnosti, keďže nerozlišujú deti podľa veku.²² V rámci národného projektu PRIM, ktorý spadá pod ÚSVRK, však existuje pozícia koordinátora práce s rodinou, ktorá sa zameriava na prácu s rodinou detí z marginalizovaných rómskych komunít a ich prípravu do materských škôl.

Prenos informácií o starostlivosti o dieťa z matky na dcéru býva tiež konfrontovaný súčasnosťou a mnohými inováciami či vedou zavrhnutými výchovnými metódami. Znalosti starých rodičov sú často spochybňované a nedostačujúce v rýchle napredujúcom vývoji spoločnosti zameranej na technológie a zahltenej množstvom informácií. Preto sú stretnutia s odborníkmi na rozvoj v ranom veku detí dôležitou oporou každého rodiča i vo vylúčených lokalitách.

Systematicky zavedené poradenstvo v ranej starostlivosti od 0 - 3 rokov dieťaťa na Slovensku prakticky neexistuje. Rozvoju v ranom veku sa venujú poväčšinou len mimovládne organizácie. Samotné zariadenia pre deti do troch rokov sú zriaďované za účelom pomôcť rodičom s návratom na trh práce. Samozrejme mnohé z týchto zariadení venujú svoju pozornosť aj novým prístupom a snažia sa deti vzdelávať primerane ich veku, ale je to rozhodnutie daného zariadenia či bude poskytovať len starostlivosť alebo sa zameria i na hlbší rozvoj dieťaťa. V priestore generačne reprodukovanej chudoby a sociálneho vylúčenia je, podľa našich skúseností, dostupnosť tejto služby veľmi nízka až žiadna. Samotný koncept podpory tu tiež naráža na odlišnosť potrieb rodín z majority a rodín z generačne reprodukovanej chudoby. Pretože kým matky vo väčšinovej spoločnosti hľadajú pre svoje dieťa bezpečné miesto, kým budú v práci, žena, ktorá pochádza z nízkopríjmového prostredia túto potrebu nemá. Tieto matky majú vyšší počet detí²³ a zotrvávajú v domácnosti dlhšie ako matky z majority. Nižšie vzdelanie a dlhé rodičovské dovolenky ich tak znevýhodňujú na trhu práce. Ak aj potrebujú z rodiny na chvíľu odísť, deti zostávajú častokrát v prostredí užšej či širšej rodiny, ktorú považujú za bezpečnejšie prostredie. Tým, že prostredie v ktorom sa nachádzajú býva zamerané na iné zručnosti ako je majoritné prostredie, nazývame ho aj inopodnetným prostredím, je ich potreba zameraná skôr na rozvoj dieťaťa v zručnostiach, ktoré mu pomôžu uspieť vo svete majority a teda v „hlavnom prúde“ vzdelávania. Preto na potreby pomoci v tejto oblasti reagujú najmä neziskové organizácie a niektoré komunitné centrá.

Podľa platnej legislatívy, deti zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia nemajú veľkú šancu zapojiť sa do mainstreamového programu ranej starostlivosti. Tzv. detské jasle nezodpovedajú potrebám týchto rodín, no ani v prípade ich záujmu by rodičia zrejme neuspeli ak sú nezamestnaní. Tí, sa môžu uchádzať o umiestnenie dieťaťa len v prípade, že sú v zariadení voľné kapacity a že boli uspokojené potreby zamestnaných či študujúcich rodičov. V zmysle

20 Informácia prostredníctvom elektronickej komunikácie s p. Danková 15.5.2020. Archív autorov.

21 Pozri bližšie Spávu o činnosti splnomocnenca vlády Slovenskej republiky pre rómske komunity za rok 2018. Dostupné on-line: <https://www.minv.sk/?romske-komunity-uvod&subor=328520>.

22 Informácia prostredníctvom elektronickej komunikácie s p. Sevanská 8.6.2020. Archív autorov.

23 Podľa štúdií skúmajúcich plodnosť u rómskych žien, platí, že čím segregovanejšie prostredie, tým väčší počet detí, v niektorých lokalitách to je 4,15 dieťaťa na ženu (Šprocha 2014).

zákona sú jasle, ako sme už uviedli sociálnou službou na podporu zosúladzovania rodinného a pracovného života (Hall at all 2019). Služba včasnej intervencie je opäť kapacitne nepostačujúca a je určená najmä deťom so zdravotným postihnutím. Malou nádejou zostávajú programy komunitných centier, ktoré ale nie sú povinné, ďalej mimovládne organizácie ako je OZ Cesta von, ktoré realizuje program Omama, alebo OZ Vyrovnávanie šancí a pod.

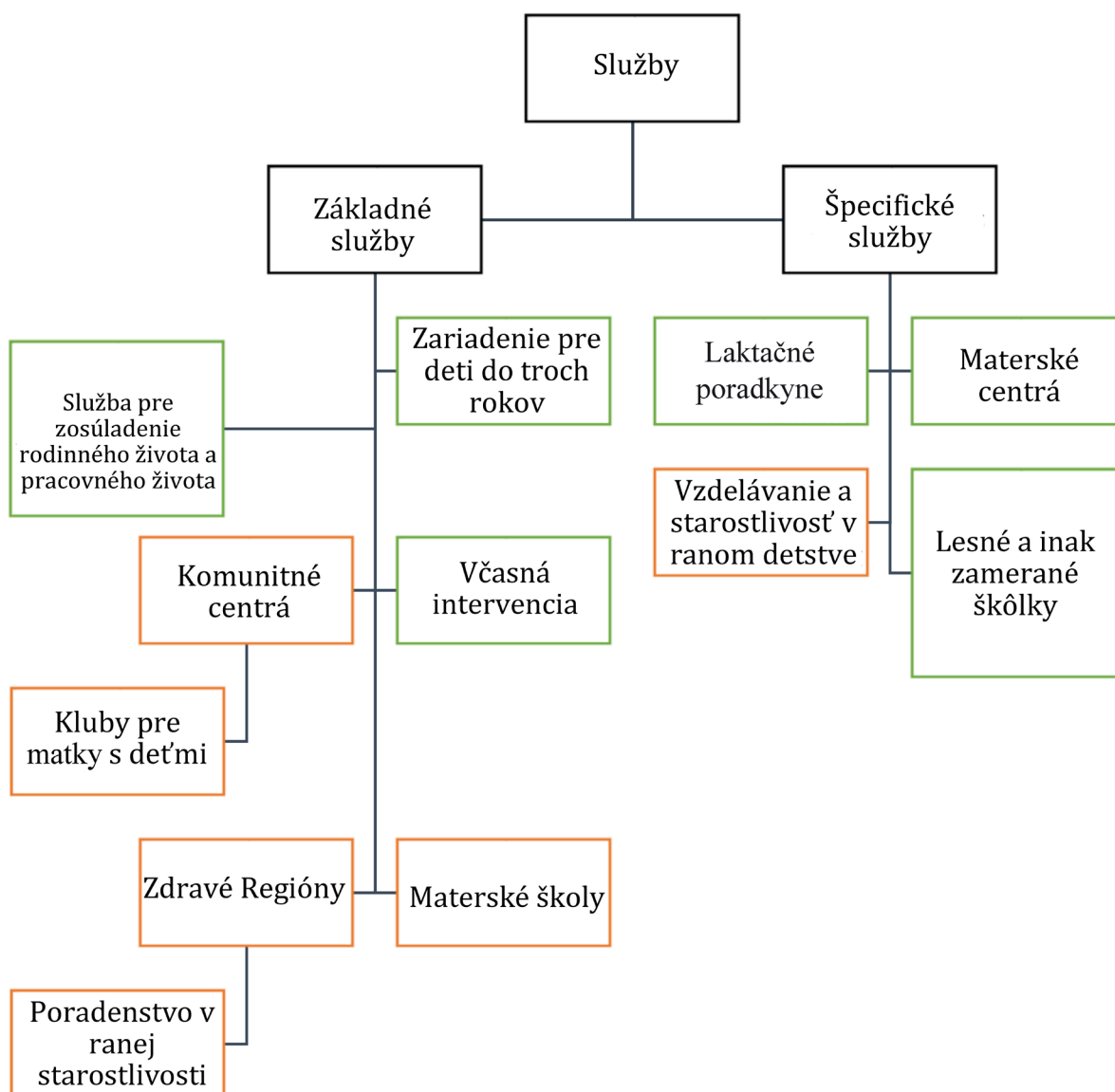

Schéma č. 3: Služby pre rodiny s deťmi

Poznámka: zelené - prevažne neverejný poskytovatelia (OZ, MVO)
oranžové - služby využívané marginalizovanými komunitami

6. Starostlivosť a vzdelávanie vo veku od 3-6 rokov

Východiskový stav

Jedným z kľúčových cieľov vládnej Stratégie sociálnej inklúzie a integrácie Rómov do roku 2020 sa stalo okrem iného aj zvýšenie dostupnosti predprimárneho vzdelávania. Vláda sa prostredníctvom štátnych a európskych fondov sústreďuje na rozšírenie dostupnosti vzdelávania a zvýšenie kapacít materských škôl v miestach s vysokým zastúpením detí z marginalizovaných rómskych komunít.

V rovnakom duchu uvedenú problematiku vníma aj akademická sféra a mimovládny sektor. Autorky Jana Huttová (nezávislá konzultantka), Oľga Gyárfášová (Inštitút pre verejné otázky – IVO) a Martina Sekulová (IVO) si v štúdiu *Segregácia alebo inklúzia Rómov vo vzdelávaní: Voľba pre školy?* dali za cieľ analyzovať situáciu vo vzdelávaní rómskych detí zo sociálne znevýhodneného prostredia a tým prispieť k zhodnoteniu neekonomických nákladov segregácie a zavedeniu efektívnych inkluzívnych praktík vo vzdelávacom systéme na Slovensku. V záveroch a odporúčaní publikácie okrem iného zdôrazňujú, že zo všetkých integračných opatrení je kľúčová úloha predškolskej výchovy (od 3 do 6 rokov), podpora a zavádzanie inklúzie do škôl je zodpovednosťou aktérov na všetkých úrovniach – školy, zriaďovateľa, štátu a podpora integrácie a inklúzie vo vzdelávaní musí byť súčasťou stratégií sociálnej inklúzie a kohézie na miestnej, regionálnej a národnej úrovni (Huttová 2012).

Podobné zistenia publikujú aj autori publikácie *Inklúzia Rómov od raného detstva* Vančíková (2017), v ktorej naznačujú, že je potrebná systémová a štrukturálna koordinácia rezortov zodpovedných za služby týkajúce sa vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve vo vzťahu k deťom od 0 do 6 rokov. Konštatujú, že existujúce markantné nerovnosti a rozdiely v prístupe rómskych detí ku kvalitnému vzdelávaniu a starostlivosti v porovnaní s nerómskymi deťmi sú výsledkom mnohých komplexných, systémových, štrukturálnych a praktických prekážok, ktoré im bránia v prístupe k týmto službám a programom.

Z poslednej doby by sme radi upozornili, napr. na materiál *Analýza vstupného monitoringu a hodnotenia cieľov, obsahu a aktivít realizovaných verejných politík vzhľadom k prístupnosti predprimárneho vzdelávania detí zo sociálne znevýhodneného prostredia* (Kahanec 2019), ktorý je výsledkom výskumného projektu Zefektívnenie verejných politík s dopadom na predprimárne vzdelávanie sociálne znevýhodnených skupín, ktorého realizátorom bolo Občianske združenie Tobiáš. Aj v tomto materiáli sa jednoznačne poukazuje na potrebu zvýšenia dostupnosti predprimárneho vzdelávania pre všetky deti s osobitným zreteľom na deti z nízkopríjmových rodín a deti z marginalizovaných rómskych komunít.

Predprimárne vzdelávanie z pohľadu legislatívy

Na predprimárne vzdelávanie v materských školách sa prijímajú deti v súlade § 59 zákona č. 245/2008 Z. z. a v súlade § 3 vyhlášky Ministerstva školstva Slovenskej republiky č. 306/2008 Z. z. o materskej škole v znení vyhlášky Ministerstva školstva Slovenskej republiky č. 308/2009 Z. z. (ďalej len „vyhláška MŠ SR č. 306/2008 Z. z.“). Pri prijímaní detí do materskej školy sa musí dodržiavať zásada rovnakého zaobchádzania a zákazu akýchkoľvek foriem diskriminácie a obzvlášť segregácie (§ 3 písm. c) a d) zákona č. 245/2008 Z. z.).

Na predprimárne vzdelávanie sa prijíma spravidla dieťa od 3. - 6. rokov veku; dieťa, ktoré dovŕšilo 6. rok veku a ktorému bol odložený začiatok plnenia povinnej

školskej dochádzky; dieťa, ktorému bolo dodatočne odložené plnenie povinnej školskej dochádzky; dieťa so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami. Výnimočne možno do materskej školy prijať aj dieťa od dvoch rokov veku, ak sú vytvorené vhodné materiálne, personálne a iné potrebné podmienky (predovšetkým kapacitné).

Aktuálna realita na Slovensku je taká, že vzhľadom na kapacitné možnosti materských škôl nie všetky deti, ktorých zákonní zástupcovia požiadajú o ich prijatie do materskej školy, sú prijaté.

Okrem týchto, zákonom stanovených podmienok, riaditeľ určuje v súlade s § 3 ods. 2 vyhlášky MŠ SR č. 306/2008 Z. z. ostatné podmienky prijímania detí. Robí tak po ich prerokovaní v pedagogickej rade školy.

Do materskej školy možno spolu so zdravými deťmi prijať aj deti so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami. V súlade so zákonom č. 245/2008 Z. z. sa špeciálnou výchovno-vzdelávacou potrebou rozumie: „(...) požiadavka na úpravu podmienok, obsahu, foriem, metód a prístupov vo výchove a vzdelávaní pre dieťa, ktoré vyplývajú z jeho zdravotného znevýhodnenia alebo nadania alebo jeho vývinu v sociálne znevýhodnenom prostredí, uplatnenie ktorých je nevyhnutné na rozvoj schopností alebo osobnosti dieťaťa a dosiahnutie primeraného stupňa vzdelania a primeraného začlenenia do spoločnosti.“

Za dieťa so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami môže riaditeľ materskej školy považovať len dieťa, ktoré má zariadením výchovného poradenstva a prevencie diagnostikované špeciálne výchovno-vzdelávacie potreby. Deťmi so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami sú deti so zdravotným znevýhodnením alebo deti zo sociálne znevýhodneného prostredia alebo deti s nadaním. Prijímanie detí so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami zákon č. 245/2008 Z. z. aj vyhláška MŠ SR č. 306/2008 Z. z. umožňuje, ale neukladá ako povinnosť.

Počet detí, ktoré môžu byť do materskej školy prijaté, závisí od kapacitných možností konkrétnej materskej školy. Najvyšší počet detí v triede materskej školy je ustanovený v § 28 ods. 9 zákona č. 245/2008 Z. z. nasledovne:

Tabuľka č. 4: Počet detí v materskej škole

Veková kategória detí	Počet detí v triede
3-4 ročné deti	20
4-5 ročné deti	21
5-6 ročné deti	22
3-6 ročné deti	21

Zdroj: podľa Zákona č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon)

Tieto počty detí sa vzťahujú na triedy s celodennou a poldennou výchovou a vzdelávaním.

Spoločné a rovnocenné vzdelávanie detí z marginalizovaných rómskych komunít je podporené Zákonom č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon). V ňom sú deklarované práva detí, ktoré sú ukazovateľmi hodnôt inkluzívnej edukácie, najmä rovnoprávny prístup k výchove a vzdelávaniu a zákaz všetkých foriem diskriminácie a obzvlášť segregácie. Vierovyznanie, svetonázor, národnostná a etnická príslušnosť detí a ich rodín sú rešpektovanými hodnotami podobne, ako individuálny prístup k dieťaťu podľa jeho veku, možností a schopností, záujmov, nadania aj zdravotného stavu.

Dochádzka detí do materskej školy je daným zákonom podporená bezplatným vzdelávaním 5 ročných detí pred začiatkom plnenia povinnej školskej dochádzky, aby deti získali príležitosť vzdelávať sa v štátnom jazyku a materinskom jazyku v rozsahu ustanovenom týmto zákonom.

Práva a princípy výchovy a vzdelávania súladné s filozofiou inkluzívnej edukácie vyjadrené v Zákone č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní sú paragrafmi toho istého zákona negované pravidlami integrácie (selekcie, začlenenia, prispôsobenia) detí v školskom vzdelávaní. Svedčia o tom postupy určovania špeciálnych výchovno-vzdelávacích potrieb detí, kategorizovanie detí podľa druhov znevýhodnenia aj pravidlá ich zaradovania do škôl spojené s vedením dokumentácie. Tiež vzdelávanie detí so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami v samostatných - špecializovaných triedach nie je vizitkou inkluzívneho vzdelávania. Administratívne označovanie detí na tie, čo nemajú zvýšené nároky na zdroje a podmienky vzdelávania a tie, čo ich majú, sa nestotožňuje s právom dieťaťa na rovnocenný prístup k vzdelávaniu. Priamo či nepriamo sa tým poukazuje na závislosť dieťaťa od zvýšených financií, rozšíreného servisu služieb či hľadania výhod pozitívnej diskriminácie.

Príkladom je znížovanie počtu detí v triedach, ak je do triedy detí zaradené dieťa so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami. Vtedy môže byť počet detí v triede znížený najviac o dve deti za každé dieťa so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami. Obmedzený je i maximálny počet zaradených detí so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami v jednej triede na dve.

Deti z marginalizovaných rómskych komunít Zákon č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) nerozlišuje, aj keď je zrejmé, že podľa prijatých ukazovateľov sociálneho znevýhodnenia detí v školskom systéme tieto deti patria do skupiny znevýhodnených.

V Školskom zákone č. 245/2008 Z. z. sa v prospech inkluzívnej edukácie zamedzilo zaradovaniu detí do samostatných tried pre deti so zdravotným znevýhodnením výlučne z dôvodu, že pochádzajú zo sociálne znevýhodneného prostredia. Podľa Vyhlášky o materskej škole č. 308/2009 § 4, ods. 4 sa deti zo sociálne znevýhodneného prostredia zaraďujú do tried spolu s ostatnými deťmi. Ak samostatnú triedu tvoria len deti zo sociálne znevýhodneného prostredia, v triede môže byť najviac 16 detí.

Ďalšou kompenzáciou sociálneho znevýhodnenia dieťaťa podľa Zákona č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) § 28, ods. 7 je neuhrádzanie príspevku za dieťa v materskej škole, ak zákonný zástupca dieťaťa predloží riaditeľovi materskej školy doklad, že je poberateľom dávky v hmotnej núdzi a príspevkov k dávke v hmotnej núdzi.

Stav zaškolenosti detí v materských školách na Slovensku uvádza Tabuľka č. 5 a č. 6.

Tabuľka č. 5: Zaškolenosť detí v materských školách v rokoch 2015 a 2019

Rok		2015	2019
2 roky	Počet detí	55 942	59 484
	Počet detí v MŠ	8 966	9 038
3 roky	Počet detí	56 678	59 358
	Počet detí v MŠ	37 650	40 477
4 roky	Počet detí	61 426	57 499
	Počet detí v MŠ	43 515	45 784
5 rokov	Počet detí	58 113	56 746
	Počet detí v MŠ	47 149	48 457

6 rokov	Počet detí	59 818	56 360
	Počet detí v MŠ	20 676	22 109
3-5 rokov	Počet detí	176 217	173 603
	Počet detí v MŠ	128 314	134 718

Zdroj: www.minedu.sk

Tabuľka č. 6: Miera zaškolenosti detí v MŠ v poslednom roku pred začatím plnenia PŠD v SR, školské roky 2015/2016 - 2018/2019 (Percento detí zaškolených v MŠ z celkového počtu detí, ktoré prišli k zápisu na plnenie PŠD v ZŠ v rokoch 2015 - 2019)

Školský rok	Počet detí, ktoré prišli k zápisu do ZŠ pre nasledujúci školský rok v termíne vypísanom riaditeľom školy	Z toho zaškolené v MŠ		Medziročný nárast (+) / pokles (-) zaškolenia v perc. bodoch	Nárast (+) / pokles (-) miery zaškolenosti v šk. roku 2018/2019 oproti danému šk. roku v perc. bodoch
		absolútne	v %		
2015/2016	62 583	57 682	92,17	0,26	0,68
2018/2019	64 337	59 736	92,85	0,29	x

Zdroj: Doplnkové zisťovania o základných školách. CVTI SR – Bratislava do roku 2013 ÚIPŠ

Bohužiaľ oficiálne štatistiky neuvádzajú reálne počty rómskych detí, ktoré navštevujú materské školy. To čo oficiálne štatistiky evidujú sú iba počty detí, ktorých rodičia explicitne uviedli rómsku národnosť. Už samotné čísla, ktoré hovoria, že v materských školách je cca 400²⁴ rómskych detí, jasne ukazujú na úplnú nereálnosť takýchto údajov. To je dôvod prečo ich ani v tejto štúdii neuvádzame.

Vzdelávanie učiteľov

Vzdelávanie učiteľov/učiteľiek pre potreby práce v materských školách sa na Slovensku realizuje v dvoch rovinách. Jednak sú to absolventi úplného stredného odborného vzdelania v odbore pedagogická škola alebo v odbore učiteľstvo pre materské školy a vychovávateľstvo, alebo sú to absolventi vysokoškolského vzdelania v príslušnom pedagogickom odbore. Najčastejšie sú to obory zamerané na pedagogiku alebo predprimárne vzdelávanie. Štúdium týchto odborov poskytuje celý rad príslušných stredných²⁵ a vysokých škôl²⁶.

Len niekoľko z nich sa explicitne venuje aj výchove a vzdelávaniu učiteľov, ktorí primárne budú pracovať s deťmi zo SZP. Príprava takýchto budúcich učiteľov, sa

24 V roku 2015 to bolo 0,29% (416 detí) a v roku 2019 – 0,20% (335 detí). V Košickom kraji v roku 2015 bolo 97 detí a v roku 2019 – 111 detí rómskej národnosti. Zdroj: www.uips.sk.

25 Pozri bližšie na internetovú stránku CVIT: https://www.cvtisr.sk/cvti-sr-vedecka-kniznica/informacie-o-skolstve/publikacie-casopisy.../zistovanie-kvalifikovanosti/prehľad-strednych-skol.html?page_id=9574 (navštívené 7. 6. 2020).

26 Pozri bližšie na internetovú stránku CVIT: https://www.cvtisr.sk/cvti-sr-vedecka-kniznica/informacie-o-skolstve/publikacie-casopisy.../zistovanie-kvalifikovanosti/prehľad-vysokych-skol.html?page_id=9573 (navštívené 7. 6. 2020).

realizovala (a v niektorých prípadoch stále realizuje) aj cez projekty zamerané na vysokoškolské štúdium Rómov.

Aj napriek vyššie uvedeným aktivitám, je stav v oblasti prípravy učiteľov pre prácu s deťmi a žiakmi z prostredia SZP vnímaný ako nevyhovujúci. Absolventov týchto (alebo podobných programov) je málo. Zároveň sa poukazuje, že všeobecné pedagogické vzdelanie nedostatočne zohľadňuje významné špecifiká týchto detí/žakov. Schmidtová (2013) zastáva názor, že nedostatočné vzdelanostné predpoklady učiteľov môžu znemožniť úspešnú inkluzívnu edukáciu v školách. Osvojenie si komplexného prístupu vo vzdelávaní – akceptácii a rozvíjaní individuálnych aj sociokultúrnych dispozícií a potencialít detí, patrí k východiskovým spôsobilostiam učiteľov. Tie majú nadobudnúť v priebehu vysokoškolského štúdia aj v programoch vzdelávania v profesijnom rozvoji.

Je preto otázne, či je naďalej udržateľná situácia, že 19 ročný študent po skončení stredoškolskej pedagogickej a sociálnej akadémie je profesijne aj osobnostne pripravený zvládať odborne erudovaným prístupom spleť súvislosti inkluzívnej edukácie v materskej škole. Kvalitné príslušné vysokoškolské vzdelanie by malo byť jedine platným predpokladom pre profesiu učiteľa predprimárneho vzdelávania napriek tomu, že stredoškolské vzdelanie učiteľov je pre štát finančne menej náročné.

Postavenie asistenta učiteľa v materskej škole

Okrem samotného učiteľa v materskej škole, významné miesto v rámci výchovno-vzdelávacieho procesu zaujíma aj asistent učiteľa.

Zákon č. 138/2019 Z. z. o pedagogických zamestnancoch a odborných zamestnancoch v § 21 ods. 1. uvádza: *Pedagogický asistent podľa požiadaviek učiteľa, vychovávateľa alebo majstra odbornej výchovy a v spolupráci s odbornými zamestnancami vytvára rovnosť príležitostí vo výchove a vzdelávaní, pomáha dieťaťu, žiakovi alebo skupine detí alebo žiakov pri prekonávaní architektonických, informačných, jazykových, zdravotných, sociálnych alebo kultúrnych bariér.* V materskej škole je možné zamestnať asistenta učiteľa, na prekonávanie jazykových, sociálnych a kultúrnych bariér, ktorý splní o. i. kvalifikačné predpoklady pedagogického asistenta²⁷ ktorými sú vysokoškolské alebo aspoň úplné stredné odborné vzdelanie pedagogického smeru.

Ako nám potvrdzuje pedagogická prax pedagogický asistent v spolupráci s riaditeľkou a triednou učiteľkou v materskej škole pomáha rómskym deťom s adaptáciou na prostredie triedy a školy, pomáha pri prekonávaní vzdelávacích ťažkostí rómskych detí, odbúravanie jazykových nedostatkov, vytváranie pocitu spokojnosti a celkové skvalitnenie klímy v triede. Podieľa sa na zlepšovaní dochádzky rómskych detí do materskej školy, budovaní kladných vzťahov medzi deťmi a zvyšovaní kvality spolupráce s rómskou rodinou.

Bohužiaľ počet týchto asistentov je výrazne podštandardný v porovnaní s reálnymi potrebami pedagogickej praxe. Súčasná legislatíva síce umožňuje prijať asistenta učiteľa do materskej školy, ale kvôli financiám si to materské školy nemôžu dovoliť. V posledných rokoch asistenti učiteľa boli nápomocní v materských školách len vďaka národným projektom MRKII, PRINED, ŠOV a momentálne prebiehajúcim NP PRIM (bližšie Tabuľka 7). Vďaka týmto projektom si materské školy pomôžu v danej situácii, ale udržateľnosť asistentov učiteľa v materských školách je vďaka nastaveniu financovania nemožná.

27 Pozri bližšie Vyhláška č. 437/2009 Z. z. Vyhláška Ministerstva školstva Slovenskej republiky, ktorou sa ustanovujú kvalifikačné predpoklady a osobitné kvalifikačné požiadavky pre jednotlivé kategórie pedagogických zamestnancov a odborných zamestnancov.

Tabuľka č. 7: Počet asistentov učiteľa v MŠ podľa typu zriaďovateľa

Kraje	2015			2019		
	Počet asistentov učiteľa			Počet asistentov učiteľa		
	Štátne MŠ	Cirkevné MŠ	Súkromné MŠ	Štátne MŠ	Cirkevné MŠ	Súkromné MŠ
Bratislavský	4		22	5		12
Trnavský	19		2	28		
Trenčiansky	7	1	3	5	1	1
Nitriansky	20			19		
Žilinský	13		2	17		3
Banskobystrický	52	1	3	34	1	5
Prešovský	81	2	4	86	3	3
Košický	47	3		51	2	
Spolu	243	7	36	245	7	24

Zdroj: www.uips.sk. k 30. 9. 2015; www.cvtisr.sk. k 3. 9. 2019

V štátnych materských školách pôsobia asistenti učiteľov v každom kraji a v roku 2019 bol mierny nárast. Najvyšší počet asistentov učiteľa je v Prešovskom kraji a v Košickom kraji. Čo je zaujímavé, tak počet asistentov učiteľa je vyšší v súkromných materských školách oproti cirkevným a najvyšší počet je v Bratislavskom kraji.

Tabuľka č. 8: Počet asistentov učiteľa podľa typu zriaďovateľa v Košickom kraji

Kraje	2015			2019		
	Počet asistentov učiteľa			Počet asistentov učiteľa		
	Štátne MŠ	Cirkevné MŠ	Súkromné MŠ	Štátne MŠ	Cirkevné MŠ	Súkromné MŠ
Košice II	5			2	1	
Košice IV				1		
Košice okolie	4			8		
Rožňava	9			3		
Gelnica				4		
Spišská Nová Ves	6	2		12		
Michalovce				13	1	
Sobrance	1			1		
Trebišov	8	1		7		
Spolu	47	3		51	2	

Zdroj: www.uips.sk. k 30. 9. 2015; www.cvtisr.sk. k 3. 9. 2019

V Košickom kraji v súkromných materských školách asistenti učiteľa nepôsobia. V roku 2019 iba v dvoch okresoch nemali asistentov učiteľa a ich počet bol vyšší oproti roku 2015.

Projekt MRK II sa explicitne venoval aj problematike asistentov učiteľa v materských školách, pričom jeho analytická a výskumná časť priniesla celý rad zistení a odporúčaní, ktoré by mali byť následne pretransformované do štátnych politik.

Skoro polovica asistentov učiteľa potvrdila potrebu pomoci pri výkone svojej profesie vo vypracovaní metodických odporúčaní i prostredníctvom vzdelávania v oblastiach: 1. vymedzenia kompetencií, 2. konkretizácia činností a požiadaviek na asistenta učiteľa, 3. usmernenie pri individuálnej práci s deťmi a ich motivácii k učeniu, 4. teoretická a praktická pomoc pri komunikácii a spolupráci s rodinami detí z MRK. (Sobinkovičová 2015)

Celodenný výchovný systém

Celodenný výchovný systém sa pritom v školách realizuje v rôznych podobách. Školy tento model implementujú predovšetkým v snahe pomôcť žiakom s dodatočnými podpornými potrebami (špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami). Znamená to, že celodenný výchovný systém nie je určený iba pre (rómskych) žiakov zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia, ale je určený všetkým žiakom a dokonca aj ich rodinám či celým komunitám.

Podľa Horňáka, Kancíra a Libu (2011) sú **výhody celodenného výchovného systému** v tom, že učí žiakov nielen to, ako zmysluplne a efektívne využiť voľný čas, ale zároveň aj zlepšuje ich prospech, dochádzku, správanie, rozvíja ich špecifické schopnosti a záujmy a v neposlednom rade odbreňuje rodičov od pomoci pri príprave dieťaťa na vyučovanie.

Význam celodenného výchovného systému možno vnímať v jeho aplikovaní tak v rámci *formálnej*, ako aj *neformálnej edukácie*, pričom obidve uvedené formy treba považovať za rovnako dôležité a rovnocenné, a to nielen z hľadiska rozvoja žiakov, ale predovšetkým (aj) z hľadiska možnosti dosahovania úspechov, napredovania a celkového sebarozvoja žiakov.

Pre úplnosť je potrebné uviesť, že v slovenskom prostredí sa môžeme zároveň stretnúť aj s poukazovaním na negatíva tohto celodenného vzdelávacieho systému. Valachová a kol. (2002) napríklad uvádzajú, že ide o relatívne drahý systém, ktorý je náročný nielen z finančného, ale aj z materiálneho a personálneho zabezpečenia; že deti veľkú časť dňa strávia mimo rodiny, čím sa obmedzuje rodinná výchova; alebo že môže dôjsť k preťaženosti žiakov, pretože sa učia celý deň.

Myslíme si však, že na každý z týchto argumentov je možné nájsť pozitívny protiargument, napr. že finančná náročnosť bude v budúcnosti kompenzovaná lepším uplatnením sa na trhu práce a nižším tlakom na sociálny systém a pod. Za významnú súčasť celodenného výchovného systému možno považovať **„spojenie so životom.“** Ide o realizáciu takých činností a riešenie takých úloh, ktoré sa bezprostredne týkajú každodenného života detí. „Takéto prepojenie so životom má vysoký motivačný význam, deti vidia, že to, čo sa učia, je to, čo v živote skutočne prežívajú, čo potrebujú a budú potrebovať“ (Valachová 2002).

Súčasťou celodenného výchovného systému sú okrem vyššie opísaných činností aj rôzne ďalšie aktivity, ktoré prispievajú k rozvoju žiakov. Do týchto činností môžu byť zapájaní aj samotní rodičia žiakov. Môže ísť o rôzne podporné aktivity, o realizáciu celodenných výletov, organizovanie víkendových výchovných alebo kultúrnych podujatí, súťaží, výstav, letných táborov a podobne. Realizácia daných aktivít a podujatí závisí od konkrétnej školy a jej pracovníkov.

Uvedené metódy, formy či prostriedky si jednotlivé školy pri realizovaní celodenného výchovného systému vyberajú podľa vlastných potrieb a cieľov, ktoré chcú konkrétnymi činnosťami dosiahnuť. Všeobecne by však malo platiť, že vyššie opísané zásady by pri realizovaní jednotlivých činností mali rešpektovať všetky školy s celodenným

výchovným systémom, aby nedošlo k zbytočnému preťaženiu žiakov a zároveň, aby boli rešpektované aj ich práva.

Celodenný výchovný systém bol v praxi realizovaný v posledných rokoch cez jednotlivé projekty MRK I – Marginalizované rómske komunity I, ŠOV – Škola otvorená všetkým a PRINED – Projekt INkluzívnej EDukácie²⁸.

Nultý ročník

Určitým špecifickým prvkom v rámci vzdelávacieho systému na Slovensku je existencia, tzv. nultých ročníkov. Tento inštitucionálny prvok patri do kategórie „hraničných“, pretože sa nachádza presne medzi predprimárnym a primárnym vzdelávaním. Z formálneho hľadiska nultý ročník je súčasťou základnej školy. Jeho absolvovanie sa započítava do povinnej školskej dochádzky.

Ak dieťa nedosiahne školskú spôsobilosť, riaditeľ základnej školy môže rozhodnúť so súhlasom zákonného zástupcu a po odporúčaní zariadenia výchovného poradenstva a prevencie a všeobecného lekára pre deti a dorast o odklade začiatku plnenia školskej dochádzky dieťaťa o jeden školský rok a o zaradení dieťaťa do nultého ročníka základnej školy. Návrh za takmer identických podmienok môže riaditeľovi predložiť aj príslušná MŠ, ktorú žiak navštevoval.

Nultý ročník základnej školy je určený pre deti, ktoré k 1. septembru dosiahli fyzický vek šesť rokov, nedosiahli školskú spôsobilosť, pochádzajú zo sociálne znevýhodneného prostredia a vzhľadom na sociálne prostredie nie je u nich predpoklad zvládnutia vzdelávacieho programu prvého ročníka základnej školy.

Najvyšší počet žiakov v triede nultého ročníka je 16 žiakov. Triedu nultého ročníka možno zriadiť, ak sa v nej bude vzdelávať najmenej osem žiakov, v neplnoorganizovanej základnej škole najmenej šesť žiakov. Vzdelávaním v nultom ročníku sa zvyšuje predpoklad, že sa vývin dieťaťa a jeho skúsenosti dostimulujú pre úspešné vzdelávanie v 1. ročníku základnej školy.

Pre úplnosť je nevyhnutné vysvetliť rozdiely medzi nultým ročníkom a prípravným ročníkom.²⁹ V oboch prípadoch v podstate ide o identické výchovno-vzdelávacie prvky (na zaradenia žiakov používajú identické kritéria, a rovnako sa obidve formy započítavajú do povinnej školskej dochádzky).

Medzi najväčšie výhody, a teda prínos nultých ročníkov sa uvádza eliminovanie jazykových bariér a lepšiu adaptáciu na školské prostredie, predovšetkým u tých detí, ktoré nenavštevovali materskú školu, odbúraní problémov s prepadávaním v prvom ročníku, zníženie školskej absencie a v budovaní vzťahu dôvery medzi rodičom a učiteľom, zlepšenie samoobslužných činností, väčšej miere samostatnosti a v sociálnych zručnostiach, ako je schopnosť lepšej orientácie sa v priestore, schopnosť kooperovať so spolužiakmi, a pod. (Klein, Rusnáková a Šilonová 2012; Bartoňová 2010 a iní).

Ako nevýhody nultého ročníka sa uvádza skutočnosť, že za určitých okolností môže pre žiaka absolvovanie nultého, ako aj (a možno predovšetkým) prípravného ročníka znamenať určitú bariéru, prípadne bremeno v ich následnom vzdelávaní sa v bežnej základnej škole – často dochádza k zvyšovaniu rizika segregácie (Hapalová a Daniel 2008; Svoboda 2010; Kontseková a Košťál 2010 a iní).

Vzdelávaním v nultom ročníku sa zvyšuje predpoklad, že sa vývin dieťaťa a jeho

28 Správy jednotlivých projektov je možné nájsť on-line na stránke MPC - <https://mpc-edu.sk/projekty>.

29 Legislatívne ukotvenie nultých ročníkov nastalo zákonom č. 408/2002 a definuje ich (spolu s prípravnými ročníkmi) aj súčasnosti platný školský zákon č. 245/2008 (§ 19, ods. 6).

skúsenosti dostimulujú pre úspešné vzdelávanie v 1. ročníku základnej školy. Hroncová a Emmerová (2004, s. 248) definujú nultý ročník v základnej škole „ako formu edukácie šesťročných detí zo sociálne znevýhodňujúceho rodinného prostredia, z prostredia chudobného na podnety, keď tieto deti plnia učebné osnovy 1. ročníka ZŠ počas dvoch rokov školskej dochádzky.“ Zároveň dodávajú, že nultý ročník nie je výlučne určený len pre rómskych žiakov, hoci treba dodať, že experimentálny projekt zavedenia nultých ročníkov spustený v školskom roku 1992/1993, ktorého autorkou je Maczejková, vychádzal predovšetkým zo špecifik rómskych detí.

V tabuľke č. 9 uvádzame prehľad počtu tried nultých ročníkov a počtu žiakov za celé Slovensko v rokoch 2015 a 2019. Tabuľka č. 9 ukazuje situáciu v rámci Košického kraja.

Tabuľka č. 9: Počet tried a žiakov v nultých ročníkoch podľa typu zriaďovateľa

Kraje	2015						2019					
	Štátne ZŠ		Cirkevné ZŠ		Súkromné ZŠ		Štátne ZŠ		Cirkevné ZŠ		Súkromné ZŠ	
	Počet tried	Počet žiakov	Počet tried	Počet žiakov	Počet tried	Počet žiakov	Počet tried	Počet žiakov	Počet tried	Počet žiakov	Počet tried	Počet žiakov
Bratislavský	3	38					2	29				
Trnavský	13	150					2	19				
Trenčiansky	3	30					2	18				
Nitriansky	8	95					7	77				
Žilinský	13	146					5	52				
Banskobystrický	34	349			1	11	24	272			1	11
Prešovský	98	1261	2	22			106	1355	3	36		
Košický	105	1454	2	27	1	18	102	1380	3	41	2	24
Spolu	277	3523	4	49	4	58	250	3202	6	77	3	35

Zdroj: www.uips.sk, k 30. 9. 2015; www.cvtisr.sk, k 3. 9. 2019

V obidvoch rokoch si môžeme všimnúť, že v každom kraji sa zriadili nulté ročníky v štátnych základných školách. Iné je to podľa ďalších zriaďovateľov škôl. V roku 2019 v štátnych základných školách došlo k poklesu počtu tried v nultom ročníku v Košickom kraji a došlo k určitému nárastu počtu tried v Prešovskom kraji.

Je zaujímavé, že iba v Košickom kraji v obidvoch rokoch porovnávania sú/boli nulté ročníky podľa všetkých troch zriaďovateľov.

**Tabuľka č. 10: Počet tried a žiakov v nultých ročníkoch podľa typu zriaďovateľa
v Košickom kraji**

Okresy	2015						2019					
	Štátne ZŠ		Cirkevné ZŠ		Súkromné ZŠ		Štátne ZŠ		Cirkevné ZŠ		Súkromné ZŠ	
	Počet tried	Počet žiakov	Počet tried	Počet žiakov	Počet tried	Počet žiakov	Počet tried	Počet žiakov	Počet tried	Počet žiakov	Počet tried	Počet žiakov
Košice II	4	61					5	63				
Košice IV					1	18					2	24
Košice okolie	31	426					33	412				
Rožňava	11	152					12	172				
Gelnica	10	146					6	89				
Spišská Nová Ves	19	408	2	27			27	373	3	41		
Michalovce	5	58					4	52				
Sobrance							1	9				
Trebišov	15	203					14	210				
Spolu	105	1454	2	27	1	18	102	1380	3	41	2	24

Zdroj: www.uips.sk. k 30. 9. 2015; www.cvtisr.sk. k 3. 9. 2019

7. Prechod z predškolskej do povinnej školskej dochádzky

Na to, aby dieťa mohlo prejsť z predškolskej prípravy do prvého ročníka základnej školy, je potrebné, aby dosiahlo primeranú rozumovú, psychickú i fyzickú zrelosť. Táto, tzv. školská zrelosť je posudzovaná podľa platnej legislatívy iba Centrom pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie (CPPPaP).

Príprava na školu je proces dlhý a cieľavedomý a nemal by byť sústredený len na posledný rok pred zaškolením. **Rodičia pred zápisom do základnej školy nie sú povinní zisťovať u dieťaťa školskú zrelosť.** Jedine v tom prípade, že chcú požiadať o odklad plnenia povinnej školskej dochádzky. V tomto smere výraznú úlohu zohrávajú okrem iného aj materské školy. Bohužiaľ nie v každej materskej škole zamestnanci CPPPaP realizujú diagnostikovanie školskej zrelosti. Príklady dobrej praxe naznačujú, že je ideálne ak zamestnanec CPPPaP realizuje takéto zisťovanie priamo v materskej škole, v ktorej následne rodičov oboznámi s výsledkami zistení. **Rozhodnutie, či dieťa nastúpi do základnej školy alebo nie, zostáva na rodičovi a je len na ňom, či odporúčania psychológa prijme alebo nie.**

Školská pripravenosť sa neustále obsahovo rozširuje. Je ovplyvnená koncepciou výchovno-vzdelávacieho procesu. Čiže so zmenou koncepcie sa mení aj pohľad na pripravenosť dieťaťa na vstup do základnej školy. Školská pripravenosť je komplexný stav, ktorý sa skladá sa z kognitívnej, pracovnej, emocionálno-sociálnej a somatickej zložky. Učiteľky z materskej školy využívajú rôzne nástroje a metódy na posudzovanie školskej pripravenosti detí. Efektívnym nástrojom zlepšovania školskej pripravenosti sú priebežné orientačné depistáže. Bohužiaľ tieto však nie sú však realizované plošne. O tom, či sa deťom takejto pomoci dostane alebo nie, rozhoduje mnoho faktorov. Napríklad časové a personálne kapacity lokálneho poradenského zariadenia, či uvedomelosť zriaďovateľa, prípadne samotnej riaditeľky materskej školy. Zákon síce školským poradenským zariadeniam ukladá úlohu poskytovať deťom a ich zákonným zástupcom preventívnu výchovnú a psychologickú starostlivosť, **no depistáže školskej pripravenosti v materských školách nie sú povinné.**

Na základe výsledkov vyšetrenia v CPPPaP, údajov získaných v rámci anamnézy a po konzultácii so zákonnými zástupcami dieťaťa, je možné zvoliť pre dieťa niektoré z nasledujúcich riešení:

1. dieťa zaškoliť v normálnom termíne (odporúčania na zdokonalenie a rozvíjanie niektorých zručností, doplnenie poznatkov a precvičenie menej rozvinutých schopností,...).
2. odložiť začiatok plnenia povinnej školskej dochádzky o jeden rok (rodič musí súhlasiť s odporúčaním a škole písomne oznámiť spôsob plnenia odkladu - nultý, prípravný ročník hlavne u detí zo sociálne znevýhodneného prostredia, alebo návšteva predškolského zariadenia).
3. zaradiť dieťa do špeciálnej školy alebo triedy (iba deti s ťažkým telesným alebo mentálnym postihom alebo deti nadané).
4. dieťa predčasne zaškoliť (deti s intelektovým nadaním, ktoré splnili testy školskej spôsobilosti).

V prípade, že dieťa mierne zaostáva vo vývine, každý rodič môže využiť služby centier pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie (CPPPaP), logopédov a ďalších odborníkov, na ktorých má kontakt MŠ, prípadne pediater.

Samotná základná škola si pre prechod medzi materskou školou a základnou školou môže vybrať svoj spôsob prístupu k prvákovi, aby im tak uľahčili adaptáciu na nové podmienky. Spôsob ako je zoznamovanie sa na koberci či iné metodiky sú dobrovoľné, väčšinou spadajú pod konkrétneho pedagóga a sú kompatibilné s výučbou a kurikulumom.

Podľa Školského zákona č. 245/2008 Z. z. zákonný zástupca dieťaťa je povinný prihlásiť dieťa, ktoré dovŕšilo vek 6 rokov a dosiahlo školskú spôsobilosť na plnenie povinnej školskej dochádzky v základnej škole.

Zápisy detí do 1. ročníka základnej školy prebiehajú v termíne medzi **1. a 30. aprílom** v príslušnom kalendárnom roku. Ak dieťa dovŕši do 31. augusta vek 6 rokov, každý rodič je podľa zákona povinný zapísať svoje dieťa na niektorú základnú školu. Rodič prihlási dieťa buď do spádovej školy, kde má rodina trvalé bydlisko, ale vybrať si môže aj inú školu, pokiaľ riaditeľ školy dieťa prijme. **Presné miesto a čas zápisu určí zriaďovateľ školy.**

V roku 2019 došlo k novele školského zákona z roku 2008, ktorá v niektorých rovinách výrazne mení aktuálny stav. Táto novela v kontexte nami sledovanej problematiky má platiť už od školského roku 2021/22, avšak vzhľadom na aktuálnu situáciu s pandémiou COVID 19, sa uvažuje o odklade jej účinnosti na neskôr. Z tohto dôvodu aktuálne stále platí pôvodný stav. **Najdôležitejšie zmeny budú v tom, že už nebude možné odložiť začiatok plnenia povinnej školskej dochádzky ako aj od možnosti dodatočne odložiť plnenie povinnej školskej dochádzky.** Zároveň sa rušia nulté ročníky základnej školy a prípravný ročník. Najdôležitejšou zmenou, ktorá nahradí tieto zrušené činnosti je, tzv. povinné predprimárne vzdelávanie. Znamená to, že rodič, ktorého dieťa dosiahlo vek päť rokov do 31. augusta, je povinný také dieťa zapísať do materskej školy.

Odborná verejnosť na Slovensku tento krok jednoznačne vníma pozitívne, avšak až následná prax ukáže, ako táto povinnosť bude v praxi reálne fungovať (napr. niektoré materské školy avizujú, že nemajú dostatočné kapacity na plnenie tejto povinnosti a pod.) a či prinesie očakávaný pozitívny výsledok. Ten sa okrem iného očakáva aj v prípade detí zo sociálne znevýhodneného prostredia, u ktorých by malo nastať výrazné zlepšenie počas ich vzdelávania na základnej škole.

V intenciách platnej legislatívy, zákonní zástupca má právo rozhodnúť, či dieťa s odloženým plnením povinnej školskej dochádzky bude navštevovať materskú školu alebo nultý ročník. Dieťa v nultom ročníku už začína plniť povinnú školskú dochádzku.

V Košickom kraji v štátnych materských školách v 5 okresoch došlo k zvýšenému počtu detí s odkladom plnenia povinnej školskej dochádzky v roku 2019 a v 6 okresoch k jej poklesu v porovnaní s predchádzajúcim rokom.

8. Marginalizované rómske komunity a programy VSRD

Projekty podporujúce edukáciu detí

Trochu z minulosti

Keďže materská škola na Slovensku aktuálne nie je zo zákona povinná, prejavilo sa to aj v relatívne nízkom zaškolení detí z prostredia MRK. Z tohto dôvodu bolo potrebné tento nevyhovujúci stav začať meniť o. i. aj pomocou rôznych projektov či už na celonárodnej, regionálnej alebo miestnej úrovni. Veľkú úlohu v tomto procese zohrali aj mimovládne organizácie.

Nižšie uvedieme niekoľko projektov zameraných na predškolskú prípravu rómskych detí, ktoré podľa nášho názoru zohrali významnú úlohu v sledovanej problematike. Nejde o kompletný alebo komplexný prehľad všetkých projektov, ani o výber tých najlepších. V prvom rade chceme predstaviť variabilitu jednotlivých aktivít a prístupov, ktoré sa na Slovensku v tejto téme v posledných dekádach realizovali.

Z mimovládneho sektora za zmienku stojí aj projekt „*Hej Rup*“ (realizátor OZ Pro Familia z Humenného) z roku 1995, ktorý sa ako jeden z prvých explicitne orientoval na prácu s rómskymi deťmi v predprimárnom vzdelávaní. Riešil zlyhávajúce rómskych detí v ZŠ v dôsledku nedostatočnej školskej pripravenosti (najmä jazykovej) a nedostatočnej starostlivosti a podpory od rodičov; a zároveň problém dlhodobej nezamestnanosti ponúkaním pracovných miest pre dlhodobo nezamestnané učiteľky MŠ

Ešte pred vstupom Slovenska do EÚ, sa u nás realizovali v rámci projektov PHARE³⁰ aj aktivity zamerané na rómske deti. Jedným z prvých bol projekt PHARE „*Matka a dieťa*“ z roku 1998 (realizátor OZ pre rómske deti a matky). Neskôr sa realizoval aj v spolupráci s MŠ SR, pričom jeho cieľom bolo zapojiť matky rómskych detí do procesu vzdelávania a tak zlepšiť dochádzku detí do materskej školy.

Ďalším významným PHARE projektom z roku 1998 bol projekt „*Zlepšenie situácie Rómov na Spiši*“, ktorý realizovala organizácia ETP Slovensko. V rámci tohto projektu sa získavali vo väčšej miere prvé skúsenosti z pôsobenia asistentov učiteľov v materských školách. Zároveň jeho cieľom bolo zlepšenie vzdelanosti a kultúrneho života (materské a základné školy, komunitné centrá atď.), vytvorenie pracovných príležitostí pre Rómov, zvýšenie uvedomenia si základných ľudských práv a pod.

Predchodcom a zároveň inšpiráciou pre tento projekt, bol kanadsko-slovenský rozvojový *Projekt Svinia*. Tento sa realizoval v rokoch 1998-2003 v rómskej komunite v obci Svinia (okr. Prešov) a bol financovaný z prostriedkov Canadian International Development Agency (CIDA). Išlo o prvý veľký rozvojový projekt zameraný výlučne na rómske komunity, ktorý sa realizoval na Slovensku po roku 1989. Jeho súčasťou bolo o. i. aj experimentálne overovanie zriadenie materskej školy priamo v rómskej komunite, vytvorenie pozície asistenta učiteľa v tejto MŠ, ktorú vykonávali miestne rómske ženy, mimoškolské aktivity pre rómske deti, komunitné aktivity a pod.

V roku 2000 sa realizoval ďalší PHARE projekt „*Zlepšenie podmienok Rómov vo vzdelávacom systéme*“, ktorý implementovalo Ministerstvo školstva Slovenskej republiky.

30 Program PHARE vznikol v decembri 1989 ako program podpory hospodárskych a politických zmien v Poľsku a Maďarsku a postupne sa rozšíril aj na ďalšie krajiny strednej a východnej Európy. Program prešiel viacerými zmenami a postupne sa transformoval z nástroja podporujúceho ekonomickú transformáciu postsocialistických štátov na nástroj zameraný na prípravu kandidátskych krajín EÚ v strednej Európe, a to koncentrovaním podpory poskytovanej z programu (<https://www.minv.sk/?phare-1> navštívené 30.8.2020).

Jeho súčasťou bola aj aktivita „*Posilniť ucelený predškolský systém pre rómske deti so zapojením matiek do vzdelávacieho procesu za účasti vyškolených rómskych asistentov učiteľa*“. Pokračovateľom tejto aktivity bol PHARE projekt z roku 2001 „*Podpora rómskej menšiny v oblasti vzdelávania*“

Problematickou inklúzie rómskych detí medzi majoritnú spoločnosť sa v posledných rokoch intenzívne venovali štyri projekty, ktoré sa do prostredia materských škôl dostali prostredníctvom Metodicko-pedagogického centra. Materské školy, ktoré spolu so svojimi zriaďovateľmi, zareagovali na výzvy a splňali požiadavky projektu, úspešne absolvovali niekoľko rokov intenzívnej starostlivosti zo strany projektovej kancelárie MPC a podporného tímu.

Marginalizované rómske komunity II (MRK II)³¹

Včlenenie do majority, príležitosť na plnohodnotný život, ale aj osveta rodičov. To je základná filozofia projektu, ktorý sa týkal prevažne rómskej komunity. Zámerom projektu (oficiálny jeho názov bol „*Inkluzívny model vzdelávania na predprimárnom stupni školskej sústavy*“) bolo podchytiť už trojročné deti do materských škôl. Projekt začal 01. 02. 2013 a jeho cieľom bolo skvalitniť profesijné kompetencie pedagogických a odborných zamestnancov podieľajúcich sa na edukácii detí pochádzajúcich z marginalizovaných rómskych komunít a tým podporiť ich sociálnu inklúziu na predprimárnom stupni školskej sústavy. Projekt a jeho výstupy boli poskytnuté ako príklad dobrej praxe tým materským školám, ktoré navštevujú deti z MRK, resp. ktoré sa nachádzajú v obciach/mestách s výskytom MRK. Zároveň sa jeho výsledky prejavili aj v rámci legislatívy, konkrétne v rámci obsahu Štátneho vzdelávacieho programu pre materské školy. Súčasťou projektu bolo aj materiálo-technické vybavenie zapojených MŠ.

PRojekt INkluzívnej EDukácie (PRINED)³²

Tento národný projekt, ktorý sa realizoval v rokoch 2014-2015, mal za úlohu výrazne podporiť inkluzívne prostredie v MŠ a ZŠ s cieľom zabezpečiť predchádzaniu neoprávneného zaradovania žiakov do systému špeciálneho školstva. Prostredníctvom akceleračných programov zameraných na stimuláciu rómskych detí skvalitniť diagnostický proces v MŠ. Vytvorením inkluzívnych tímov na ZŠ a ich vyškolením na osvojenie profesijných kompetencií potrebných na uspokojovanie a rozvoj špecifických vzdelávacích potrieb žiakov pochádzajúcich z MRK podporiť inklúziu v prostredí ZŠ. Cieľom projektu PRINED bolo zaujímavou a informatívnou formou udržať deti čo najdlhšie v škole a umožniť im popoludňajšiu prípravu na nasledujúci deň, nevyhnutnú pre zlepšenie ich prospechu a taktiež sa venovať aktivitám, ktoré sú pre nich zaujímavé, a ktorým sa môžu venovať aj z dlhodobého časového hľadiska. Inkluzívny model vzdelávania mal za úlohu pomôcť lepšej pripravenosti detí z marginalizovaných rómskych komunít a podporiť tak ich sociálnu inklúziu. Podstatným prínosom projektu bolo vytvorenie inkluzívnych tímov pozostávajúcich z pedagogických zamestnancov a odborníkov (psychológ, špeciálny pedagóg, liečebný pedagóg, resp. sociálny pedagóg), ktorí pri práci s deťmi nebudú pôsobiť len v školách, ale aj v teréne. Výber ZŠ a MŠ do projektu bol uskutočnený v úzkej spolupráci s Úradom splnomocnenca vlády pre rómske komunity a jeho filiálnymi organizačnými zložkami v regióne.

31 Bližšie pozri web stránku projektu <http://nprm2.mpc-edu.sk/>.

32 Bližšie pozri web stránku projektu <http://prined.mpc-edu.sk/>.

Škola otvorená všetkým (ŠOV)³³

Národný projekt Škola otvorená všetkým (ŠOV) sa realizoval vďaka podpore Európskeho sociálneho fondu a Európskeho fondu regionálneho rozvoja v rámci Operačného programu Ľudské zdroje v rokoch 2016-2019. Cieľom projektu bolo podpora inkluzívneho vzdelávania a skvalitnením profesijných kompetencií pedagogických zamestnancov a odborných zamestnancov zabezpečiť rovnaký prístup ku kvalitnému vzdelávaniu a zlepšiť výsledky a kompetencie detí a žiakov. Jeho jedinečnosť spočívala vo vytvorení efektívneho modelu spolupráce viacerých zložiek vzdelávacieho systému, t. j. podpora a vzájomná spolupráca pedagógov a odborných zamestnancov materských a základných škôl vrátane pedagogických asistentov, odborných zamestnancov z CPPPaP, ako aj učiteľov zabezpečujúcich neformálne vzdelávanie detí predškolského veku mimo vzdelávacieho systému spolu s ich tútormi (rodičia týchto detí).

Projekt Inklúzie v materských školách (PRIM)³⁴

Celkovo sa do uvedených projektov zapojilo množstvo materských škôl po celom Slovensku. Len v Košickom kraji ich bolo 95.

Uvedené projekty jednoznačne poukázali na záujem rómskych rodičov o vzdelávanie detí v materských školách. Počet rómskych detí zapojených do predprimárneho vzdelávania neustále stúpal. Počet žiadostí o zaradenie rómskych detí do MŠ nakoniec dosiahol takú úroveň, že prevyšoval kapacitné možnosti MŠ. Zaškolenosť rómskych detí v MŠ sa zvýšila minimálne o 20%. Zároveň sa ukázalo ako veľmi prospešné vytváranie etnicky heterogénnych tried, počet ktorých sa taktiež zvyšoval a úspešnosť žiakov v tých triedach mala stúpajúcu tendenciu.

Jedným z úspešne overených zistení bola aj skutočnosť, že miera zapojenia a úspešnosti rómskych detí do výchovno-vzdelávacieho procesu v MŠ, je priamo úmerná schopnosti MŠ prispôbiť tento proces podmienkam nie len v konkrétnej komunite ale dokonca v konkrétnej rodine. V tomto smere jedným z odporúčaní bolo aj zvýšené zapojenie ľudí priamo z komunity do práce MŠ, minimálne na pozícii asistenta učiteľa. Veľmi úspešné sa hodnotila spolupráca MŠ s ďalšími zainteresovanými aktérmi, organizáciami a inštitúciami (komunitné centrá, terénna sociálna práca, CPPPaP a pod.).³⁵

33 Bližšie pozri web stránku projektu <http://npsov.mpc-edu.sk/>.

34 Bližšie pozri web stránku projektu <https://www.minv.sk/?narodny-projekt-prim-projekt-inkluzie-v-materskych-skolach>.

35 Bližšie pozri záverečné správy jednotlivých projektov.

Aktivity mimovládneho sektora na lokálnej úrovni

OZ Vyrovnávanie šancí

OZ Vyrovnávanie šancí³⁶ vzniklo v roku 2005 ako pokračovanie Nadácie pre rómske dieťa z roku 1991. V súčasnosti pôsobí v dvoch rómskych lokalitách v Prešovskom kraji - Zborov a v meste Prešov v časti Stará tehelná. Združenie síce nepôsobí v Košickom kraji, ale považujeme za potrebné predstaviť jeho aktivity, ktoré využívajú aj ine organizácie či komunitné centrá aj v Košickom kraji, ale nie takto komplexne a odborne. Združenie sa zaoberá starostlivosťou a vzdelávaním rómskych detí (primárne zo SZP) vo veku od 3-6 rokov. Primárne ide o vytváranie partnerských kontaktov medzi rómskymi lokalitami a miestnymi MŠ, vytváraní nových (inkluzívnych) modelov k výchove a vzdelaniu a pod. Aktívne participuje na vzdelávacích aktivitách (primárne v rámci VSRD) iných združení a organizácií a predstavuje tak jeden z ideálnych modelov mimovládnej organizácie, ktorá v konkrétnom lokálnom kontexte tvorí, skúša a implementuje všetky dostupné inovatívne aktivity, smerujúce k zlepšeniu situácie (rómskych) detí

Lokalita Stará tehelná je mestské geto, kde žije približne 900 Rómov. V šk. r. 2019/2020 žije v lokalite približne 90 detí vo veku od 2 do 6 rokov a 60 z nich je zapísaných do materských škôl. Spolu s nižšou priemernou dochádzkou, minimálnou zaškolenosťou 2 a 3 ročných detí a zároveň väčšou mierou výpadku v priebehu školského roka, to v konečnom dôsledku vedie k výraznému rozdielu medzi školskými výsledkami rómskych a nerómskych detí v už prvom ročníku ZŠ. Svoje v tomto kontexte zohráva aj nedostatočná kapacita MŠ v Prešove, ale i diskriminačne nastavenia procesu prijímania do MŠ.

Zborov je obec v okrese Bardejov, ktorá k 31. 12. 2018 mala 3 545 obyvateľov, z toho cca. 52% Rómov. Časť Rómov žije v priestorovej integrácii s majoritou, no väčšina žije v etnicky homogénnom osídlení na okraji obce. Za posledné roky sa v obci v priemere ročne narodilo 53 rómskych detí. Materská škola má kapacitu 85 detí, ktorá je pre obec nepostačujúca. V súčasnosti MŠ navštevuje približne 40 rómskych detí. Zaškolenosť rómskych detí vo veku od 2 do 6 rokov je len 16 %.

OZ pracuje v komunite od roku 2009. Dovtedy MŠ v obci nenavštevovali žiadne rómske deti, neexistovali tu žiadne neformálne predškolské vzdelávacie programy, ani aktivity zamerané na vzdelávanie v ranom veku. OZ Vyrovnávanie šancí pomohli rozšíriť kapacitu MŠ o jednu triedu, vyškoliť a zamestnávať rómsku asistentku v MŠ, zvýšiť podiel zapísaných rómskych detí, ich dochádzku i zotrvanie v MŠ. Zároveň sme tu zaviedli neformálne programy raného a predškolského vzdelávania ako *Rodinná výchova*, *Tvoj príbeh* a *Knižnica hračiek*. Vďaka OZ obec získala zdroje z EÚ na projekt výstavby novej MŠ, ktorá bude mať kapacitu pre 160 detí. Projekt bol schválený v auguste 2019.

Osvedčené aktivity OZ Vyrovnávanie šancí

Rodinná výchova alebo „Školička“. Ide o originálnu aktivitu, ktorá vznikla na základe študijných pobytov pracovníkov OZ v zahraničí. Orientuje sa na neformálne predškolské vzdelávanie, ktoré nenahrádza inštitucionálne predprimárne vzdelávanie. Je zamerané na výchovu a vzdelávanie detí z MRK, ktoré z rôznych dôvodov nemôžu

³⁶ Pozri napr. <https://www.youtube.com/watch?v=IMvo0J912Hw&feature=share>.

navštevovať alebo nenavštevujú materskú školu. Vyškolené mediátorky pracujú s dvojicou matka-dieťa v malých skupinách minimálne raz do týždňa priamo v rodine dieťaťa. Spoločne realizujú aktivity, ktoré pripravujú dieťa na zvládnutie prechodu na základnú školu. Mediátorky na spoločných stretnutiach, ktoré sa uskutočňujú v domácom, rodinnom prostredí vytvárajú a pestujú u detí jazykové a komunikačné zručnosti, rozvoj kognitívnych a grafomotorických funkcií pod. Pracujú s pracovnými listami, s knihou, či inými didaktickými a logickými hrami. Deti, ktoré boli zapojené do rodinnej výchovy boli jednoznačne lepšie pripravené či už na vstup do materskej školy, alebo na prechod do 1. ročníka ZŠ. „Školička“ prichádza za deťmi domov, do ich prostredia a zapája deti vo veku od 3-6 rokov, ktoré buď už navštevujú MŠ, alebo budú navštevovať, alebo nenavštevujú s rôznymi dôvodmi. Ak sú v rodine aj mladšie deti od 0-3 rokov, venuje sa im mediátorka tiež a používa špeciálne upravený program.

Svoje skúsenosti šíria aj do iných lokalít a ďalších organizácií. Pracovníci OZ spolupracujú s Metodicko-pedagogickým centrom (MPC), či s Roma Educational Found (projekt „Podme spolu do školy“). Projekt „Rodinná výchova“, ktorý sa podľa vzoru OZ Vyrovnávanie šancí implementovala aj v iných krajinách zapojených do projektu REF (Maďarsko, Macedónsko, Rumunsko) využíval našu metodiku pod názvom *Stratégie rozvíjania rómskych detí v predškolskom veku* (Kovářová-Nižníková 2007). OZ Vyrovnávanie šancí samo implementovalo v 11 obciach východného Slovenska.

Skúsenosti z toho projektu boli základom aj pre národný projekt Škola otvorený všetkým (ŠOV) (viď nižšie), pre potreby ktorého vznikla aj nová metodika *Stimulačný program pre neformálne vzdelávanie* (Miňová 2017).

Knižnica hračiek. Táto aktivita je v podstate špecifickou požičovňa, v ktorej si deti nájdú kvalitné a obľúbené vzdelávacie hračky, ktoré si mnoho rodín nemôže dovoliť kúpiť. Popritom je to i komunitný priestor, kde sa rodičia vedia zahrať so svojimi deťmi, porozprávať so susedou, ale i získať informácie ohľadne ranného vzdelávania detí. Hrou budujú vzťahy, učia riešiť problémy, zažívať úspech i neúspech, komunikovať a počúvať sa, logicky i kreatívne myslieť, dodržiavať pravidlá, no hlavne užívať si spoločne strávený čas. Knižnicu hračiek vedie skúsená mediátorka, ktorá prešla špeciálnym výcvikom. Hračky v knižnici hračiek sú určené pre deti od 0- 8 rokov.

Tvoj Príbeh. Ide program zameraný na zlepšovanie čitateľskej gramotnosti. Skupina matiek sa pod vedením vyškolenej mediátorky učí pracovať s rozprávkovými knižkami. K dispozícii majú jednoduché rozprávkové knihy, ktoré čítajú po krátkych odstavcoch. V skupine je 10-15 matiek, každá z nich má v ruke rovnakú knihu. Po prečítaní jednej knihy, ktorá môže trvať aj niekoľko týždňov, si matky knižky berú domov a čítajú svojim deťom pred spaním. Aktivita je realizovaná v lokalitách, kde väčšina rodín nevlastní žiadne knihy a deti sa prvýkrát stretávajú s knihou až na základnej škole. Tento program podporuje nielen čitateľské zručnosti matiek, ale i vytváranie zdravej vzťahovej väzby hlavne medzi matkou a dieťaťom. Podstatné je aj vytváranie a pozitívneho vzťahu ku knihám už v ranom veku.

Túto aktivitu OZ Vyrovnávanie šancí prevzali od REF (Rómsky vzdelávací fond) Budapešť a realizujú ju hlavne v Zborove. Tam sa vďaka aktivite vytvoril ženský klub so zapojených matiek, ktorý pomohol v neľahkých životných situáciách mnohým matkám. Zaujímavosťou je, že tieto stretnutia matiek pokračujú aj po oficiálnom skončení projektu a sú dôkazom udržateľnosti aktivity v komunite aj bez finančnej dotácie. Do čítania sa zapájala aj pracovníčka obecnej knižnice, ktorá ponúkla priestory na túto aktivitu. Matky sa stali aj oficiálnymi členkami knižnice.

Rómske asistentky v materských školách. S asistentkami v MŠ sa vďaka nastaveniu financovania tejto pozície zo štátneho rozpočtu stretávame na Slovensku veľmi zriedka. Najst' medzi nimi Rómky je ešte zriedkavejšie. V rámci tejto aktivity rómske asistentky v MŠ pravidelne sledujú dochádzku a vzdelávacie pokroky jednotlivých rómskych detí, vytvárajú prvotný most dôvery medzi rómskymi rodičmi a učiteľkami a zároveň pomáhajú rómskym deťom adaptovať sa na nové prostredie. Asistentky popritom navštevujú rodiny a poskytujú poradenstvo ohľadne predškolského vzdelávania. Sú to práve ich aktivity, ktoré napomáhajú zlepšovať priemernú dochádzku a budovať priateľskú prijímaciu atmosféru pre rómske deti v materských školách.

Veľko prekážkou pre zamestnávanie Rómov na tieto pozície sú kvalifikačné predpoklady. Pre mnohých schopných a ochotných aktivistov sú neprekonateľné. V Zborove sa podarilo nájsť ženu s maturitou, ktorá sa plnej miere hodila na pozíciu pedagogickej asistentky. Zo začiatku ju OZ financoval z vlastného rozpočtu (alebo grantov) a zároveň jej zabezpečovalo možnosť získania vyhovujúcej kvalifikácie. Aktuálne je táto žena už zamestnaná na plný úväzok v miestnej MŠ.

OZ Cesta von – Projekt OMAMA³⁷

Projekt OMAMA je unikátny nie len v rámci Slovenska ale aj v medzinárodnom kontexte. Dôkazom toho je aj skutočnosť, že v roku 2019 získal 1. miesto v prestížnej medzinárodnej Sozial Marie Prize for Social Inovation.³⁸

Občianske združenie Cesta von vzniklo v roku 2008, pričom prvý tréning Omám prebehol v júli 2008. Program Omama sa zameriava na kľúčovú fázu života človeka, v ktorej sa budujú základy pre neskorší úspech. Omamy radia už tehotným matkám a neskôr ukazujú rodičom, ako čo najlepšie rozvinúť potenciál ich detí, aj keď žijú v chudobných podmienkach. Cez hry a aktivity pomáhajú rozvíjať ich mozog a schopnosti od raného veku. Tento program sa teda zameriava na vzdelávanie a rozvoj dieťaťa v ranom veku a to u sociálne znevýhodnených skupín ako sú vylúčené rómske lokality.

Program Omama sa aktuálne realizuje v siedmich obciach v rámci troch krajov na Slovensku – vrátane Košického kraja. Pôsobí v ňom 10 Omám, 6 mentoriek, 20 odborníkov a do aktivít sa zapojilo doposiaľ minimálne 170 detí vo veku od 0 do 5 rokov.

Projekt Omama je výnimočný tým, že sa priamo sústreďuje na rozvoj detí v ranom veku vo vylúčených komunitách, pričom zapája do tejto činnosti priamo ľudí z komunity. Omamy sú vždy komunitou rešpektované ženy, ktoré pochádzajú a žijú v danej lokalite. Omamy pracujú najskôr na čiastočný úväzok s najmenšími deťmi od narodenia do troch rokov a ak sa osvedčia získajú plný úväzok a pracujú už aj s deťmi v predškolskom veku, ktoré z rôznych dôvodov nenavštevujú materskú školu. Každá omama má vlastnú mentorku, dostáva kvalitný praktický tréning, do ktorého sú zapojení odborníci a ľudia z praxe a pod.

Snahou týchto aktivít je okrem iného zlepšovať všetky aspekty rozvoja dieťaťa v ranom veku: jemnú a hrubú motoriku, kognitívne schopnosti, socio-emocionálnu oblasť, jazykové schopnosti a komunikáciu, kreativitu, odolnosť, zdravšiu životosprávu. Program má posilniť sebadôveru dieťaťa i rodičov, ich vzájomný vzťah, a rešpekt dieťaťa k sebe i k druhým.

³⁷ Pozri bližšie: <https://cestavon.sk/projekt-omama/index>.

³⁸ Pozri bližšie: <https://www.sozialmarie.org/sk/projects/7842>.

OZ Detstvo deťom - Domček³⁹

Projekt Domček patri medzi unikátne a veľmi inšpiratívne aktivity v prostredí marginalizovaných rómskych komunít. Realizuje ho OZ Detstvo deťom z mesta Dobšiná (okres Rožňava, Košický kraj). V obci žilo k 31.12.2017 spolu 5 107 ľudí z toho 36,8 % je svojim okolím považovaných za Rómov.

Rodinné centrum Domček je dôležitou súčasťou obce Dobšiná i jej komunity.

OZ založili dve miestne učiteľky - Norika Liptáková a Erika Polgáriová, ktoré v roku 2012 vyjadrili svoje názory na problémy vo vzdelávaní rómskych žiakov otvoreným listom adresovaným ministrovi školstva SR.⁴⁰ Keďže sa rozprúdila verejná diskusia, ale bez nejakej zásadnej odozvy, založili v decembri 2013 OZ Detstvo deťom. Toto združenie sa usiluje, aby deti zo sociálne znevýhodnených prostredí mali nielen formálne právo, ale aj reálnu možnosť prežiť plnohodnotné, dôstojné a bezstarostné detstvo a osvojili si počas neho základné zručnosti a návyky, ktoré im pomôžu k dobrému životu. Zameriava sa najmä na maloleté a mladistvé matky a ich partnerov. Chce ich viesť k partnerskej a rodičovskej výchove, ako aj k zodpovednému prístupu k sexualite.

Ústredné priestory sa nachádzajú v rodinnom dome v Dobšinej, známom ako DOMČEK, ide o Rodinné centrum (RC). Začínalo v ňom dvanásť rodín. Išlo najmä o žiačky základnej školy, ktoré otehotneli počas povinnej školskej dochádzky. Momentálne sa v domčeku počas dopoludnia stretávajú mamičky s deťmi do troch rokov. Popoludní v ňom prebieha doučovanie malých školákov. Raz do týždňa sa tam stretáva Babinec, teda skupina dospievajúcich dievčat. Od roku 2018 sa OZ zameriavalo aj na zlepšenie podmienok bývania mladých rodín, ktorým boli pridelené sociálne byty v meste, so zámerom zariadenia detských izieb príp. detských kútikov v týchto bytoch.

Pôvodné aktivity OZ boli v posledných troch rokoch postupne rozšírené o doučovanie skupiny detí mladšieho školského veku z MRK, o predškolský klub pre deti vo veku 2 – 4 roky z MRK za účasti mamičiek s Montessori aktivitami, o ranú starostlivosť – skupinka bábätiak a batoliat za účasti mamičiek, o besedy a prednášky pre rodičov a budúcich rodičov na rôzne témy, o spoluprácu, výmenu skúseností, vzdelávacie aktivity a vzájomné návštevy s KC z iných lokalít mimo Dobšinej.⁴¹

Ďalšie organizácie pôsobiace v téme

Predprimárnemu vzdelávaniu detí z marginalizovaných rómskych lokalít sa venujú dlhodobo aj mimovládne organizácie ako **Človek v ohrození**⁴², či **ETP Slovensko**⁴³. Obe organizácie sa venovali deťom v komunitných centrách, pričom ETP Slovensko pôsobilo viac v Košickom kraji a Človek v ohrození v Prešovskom kraji. Po presunutí komunitných centier pod štátnu správu, obe organizácie prepustili niektoré zo svojich lokalít miestnym samosprávam. Človek v ohrození má dnes 4 komunitné centrá v Prešovskom kraji a jedno v Bratislavskom kraji, ETP Slovensko pôsobí vo Veľkej Ide, Rankovciach, v Starej Ľubovni – Podsadek a v Košiciach na Luníku IX.

39 Pozri bližšie: <http://dede.sk/> alebo <https://www.facebook.com/DetstvoDetom>.

40 Pozri bližšie: <https://janmacek.blog.sme.sk/c/301577/Otvoreny-list-uciteliek-z-vychodneho-Slovenska.html>.

41 Pozri bližšie: Výročná správa OZ Detstvo deťom 2018 - http://dede.sk/wp-content/uploads/2020/05/Vyrocnna_sprava_2018.pdf.

42 Pozri bližšie: <https://clokevohrozeni.sk/co-robime/programy-socialnej-integracie/>.

43 Pozri bližšie: <http://etp.sk/domov/projekt/>.

Medzi zaujímavé projekty v kontexte nami sledovanej problematiky by sme mali uviesť aktivity ETP Slovensko v predškolskom vzdelávaní. Ide o projekt *Od kolísky po kariéru*, pričom komplexné vzdelávacie služby v rokoch 2014 – 2018 poskytovali denne v štyroch komunitných centrách (KC). Tieto KC navštevovalo pravidelne 572 klientov (Rankovce 153, Stará Ľubovňa 93, Veľká Ida 186, Košice – Luník IX 140). Predškolskú prípravu v komunitných centrách navštevovalo k júnu 2018 celkom 66 detí (Rankovce 18, Stará Ľubovňa 24, Veľká Ida 24). Z nich do nultého ročníka zapísali 16 detí (Rankovce 6, Stará Ľubovňa 4, Veľká Ida 6), do prvého ročníka 10 detí (Rankovce 1 a Stará Ľubovňa 9)⁴⁴.

Podobne aj nezisková organizácia Človek v ohrození, vedie vo svojich komunitných centrách predškolské kluby, kde pracuje s deťmi vo veku, kedy by mali nastúpiť do klasickej materskej školy. Nie každá obec má vo svojej škôlke kapacity pre tieto deti, poprípade niektorí rodičia sa stránia zveriť svoje deti do materskej školy v obci. Komunitné centrum tak poskytuje aj takúto službu, pričom sa snaží o jasnú komunikáciu s rodičmi i samosprávou k tejto téme, pretože komunitné centrum nemá suplovať predprimárne vzdelávanie, ale pomôcť rodine nájsť si k vzdelávaniu svojich detí vzťah a pripraviť deti na povinnú školskú dochádzku aspoň do takej miery ako je to v centre možné.

Obe organizácie sa snažia i o inovatívne prístupy k deťom pričom využívajú napr. metodiky montessori, ETP Slovensko uplatňuje Feuersteinovu metódu a Človek v ohrození prvky metódy Grunnlaget.⁴⁵

44 http://etp.sk/wp-content/uploads/2019/10/VS_2018.pdf.

45 Montessori metóda - je metóda vzdelávania, ktorá je založená na samostatnej činnosti, praktickom učení a spolupráci. V triedach Montessori si deti môžu pri učení vyberať tvorivo, zatiaľ čo učebňa a vysoko trénovaný učiteľ ponúkajú aktivity zodpovedajúce veku, ktoré majú proces viesť. (<https://montessori-nw.org/about-montessori-education> navštívené 30. 8. 2020).

Feuersteinova metóda - učí často prehliadanú, ale veľmi dôležitú schopnosť - ako sa učiť. Pri príprave programu FIE sa zameria na vzdelávanie študentov v tom, ako sa majú učiť, myslieť, pristupovať a riešiť problém. Unikátna vzdelávacia technika kombinuje špeciálne navrhnuté nástroje a sprostredkovanie s cieľom identifikovať a zvýšiť vzdelávací potenciál jednotlivca. (<https://www.toronto.com/shopping-story/8038156-the-feuerstein-method-improves-learning-capacity/> navštívené 30. 8. 2020).

Metóda Grunnlaget - Nórska metóda, ktorá sa sústreďuje predovšetkým na prácu s pojmami, pretože sú kľúčovým kameňom, ktorý predstavuje základ, na ktorom stojí celý proces výučby a učenia sa a správne pochopenie týchto pojmov ovplyvňuje motiváciu k ďalšiemu učeniu. (<https://www.clovekvrtisni.cz/en/grunnlaget-4186gp> navštívené 30. 8. 2020).

9. Záver

Cieľom tejto štúdie bolo predstaviť slovenské programy a služby systému VSRD. Štúdium prihraničných oblastí Slovenska a Maďarska nám umožnilo zmapovať aj súčasnú situáciu vo VSRD na Slovensku ako celku. Môžeme tak vidieť, kde, ako krajina stojíme v podpore detí v nepriaznivej životnej situácii, ktoré sú najzraniteľnejšími členmi našej spoločnosti. Ako vidíme zo zhromaždených údajov, na Slovensku existuje systém predprimárneho vzdelávania pre deti vo veku od 3 - 6 rokov. Štát poskytuje systematickú starostlivosť aj mladším deťom, ale predovšetkým deťom, ktorých rodičia sa vracajú do zamestnania. Systém včasnej starostlivosti má súkromný charakter. Jednoznačne sa zameriava na deti zo strednej triedy a na ich potreby, pretože sú najbežnejšími príjemcami týchto služieb. Tu si môžeme všimnúť začarovaný kruh dopytu a ponuky, kedy sociálne služby nereflektujú potreby iných skupín ako strednej vrstvy, tým pádom po nich neexistuje silný dopyt a ony pokračujú v rovnakom fungovaní. Dôsledkom toho je, že deti zo segregovaných lokalít, chudobné deti či deti s postihnutím sú vylúčené z formálneho VSRD.

Jedným z pozitívnych aspektov je, že štát si je vedomý situácie a konzultuje ju s odborníkmi. V roku 2018 boli sprísnené podmienky pre detské jasle. Diskutovalo sa dokonca o kvalite verus kvantite, pretože v niektorých regiónoch Slovenska je nedostatok škôlok. Tieto zmeny však nie sú dostatočné, najmä ak hovoríme o deťoch v nepriaznivej životnej situácii, ktoré sú z tohto hľadiska zraniteľnejšie. Pozitívnu zmenou, ktorá sa má dosiahnuť, je aj povinná dochádzka do materskej školy od piatich rokov, napriek tomu zostáva ešte mnoho vecí, ktoré si vyžadujú našu pozornosť.

Toto systémové zlyhanie vedie k zväčšeniu priepasti medzi deťmi zo znevýhodneného prostredia a deťmi zo strednej triedy. Prekonanie tejto priepasti je pre deti nemožné po celý život. Keďže existuje i prepojenie medzi vzdelaním rodičov a ich schopnosťou viesť svoje deti k lepším výsledkom v škole, je zrejmé, že ponechanie VSRD výlučne na rodine nie je riešením. Schopnosť rodičov poskytovať odbornú starostlivosť a vzdelávanie deťom so špeciálnymi potrebami je obmedzená.

Ako bolo spomenuté v štúdii, v materských školách existujú programy zamerané na problematiku marginalizácie a generačne reprodukovanej chudoby. Tieto programy sa začali na lokálnej úrovni a neskôr boli financované štátom cez granty EÚ. Služby včasnej intervencie sú tiež zabezpečené zákonom, ale poskytujú ich hlavne mimovládne organizácie. Mimovládne organizácie sú hlavným aktérom VSRD u detí zo znevýhodneného prostredia. Niektoré z ich aktivít sa postupne transformovali do národných projektov. Štát síce preberá niektoré zo služieb a programov, ale stále nie je známy žiaden plán na udržanie týchto aktivít v budúcnosti, a to bez podpory zo strany EÚ.

Nedostatočné financovanie a neudržateľnosť programov nie sú iba hrozbami pre koncepciu vzdelávania detí od raného veku. Fragmentácia systému tiež spomaľuje proces, ktorý by poskytoval šancu deťom na rovnaký štart. Problematika detí v ranom veku do troch rokov patrí k sociálnym službám, ktoré nezohľadňujú edukačné aspekty vo vývoji dieťaťa. Na druhej strane deti od troch rokov sú predmetom vzdelávania. Zariadenia pre deti do troch rokov poskytujú najmä neverejní poskytovatelia a neexistujú k nim žiadne oficiálne kurikula. Rovnako deti so špeciálnymi potrebami čelia problémom pri zapájaní sa do programov v jasliach a materských školách.

V Košickom kraji žije značné množstvo rómskej populácie (15,6%) a podľa Atlasu rómskych komunít z rokov 2013 a 2019 žije veľa z nich v segregovaných etnicky homogénnych oblastiach. Je veľmi dôležité, ako bude Košický kraj reagovať na pripravované zmeny v oblasti raného vzdelávania. Je potrebné spomenúť nielen infraštruktúru, ale aj profesionálne mákke zručnosti učiteľov a opatrovateľov, ktoré

zodpovedajú potrebám ľudí žijúcich dlhodobo v sociálnej exklúzii, chudobe a v prostredí bez vyššieho vzdelania a jeho výhod. Zdá sa, že obce sú hlavným kľúčom k inklúzii a zlepšeniu životných podmienok rómskej populácie, pretože sú zriaďovateľmi a tiež poskytovateľmi zariadení zameraných na vzdelávanie v ranom veku. Vyšší územný celok by mal tieto činnosti koordinovať a motivovať miestne samosprávy, aby sa zúčastňovali na projektoch, pretože doteraz bolo rozhodnutím miestnych orgánov nakoľko sa do nich zapoja.

Štát plánuje už spomínané zmeny, ale dovtedy zostáva všetka ťarcha budúcnosti detí zo znevýhodneného prostredia z veľkej časti na mimovládnych organizáciách.

10. Zoznam použitej literatúry a zdrojov

Použitá literatúra:

- BARTOŇOVÁ, M. (2010): Význam prípravných tried pro žáky se sociálním znevýhodněním v rámci inkluzivního vzdělávání. In: LECHTA, V. (ed. : Transdisciplinárne aspekty inkluzívnej pedagogiky. Bratislava : Emitplus. s. 83–92. ISBN 978-80-970623-2-3.
- BURJAN Vladimír a kol. (2017): Učiace sa Slovensko. Národný program rozvoja výchovy a vzdelávania. Návrh na verejnú diskusiu. Bratislava, Ministerstvo školstva Slovenskej republiky, 2017. 259 str. (Dostupné on-line: http://www.minedu.sk/data/files/7531_uciace-sa-slovensko_09_2017.pdf . Navštívené 7. 6. 2020).
- CINOVÁ, E. - KOSOVÁ I. -ALMÁŠI KOREŇOVÁ, Z. (2013): *Pomôž mi, aby som to urobil sám*. Bratislava: MPC Bratislava. 2013. 52 s. ISBN 978-80-8052-579-8.
- ČEREŠNÍKOVÁ, M. (2017): Kluby pre matky s deťmi. Bratislava, Implementačná agentúra MPSVaR, 2017. 14s. ISBN: 978-80-89837-11-3 (Dostupné on-line: https://www.ia.gov.sk/npkiku/data/files/np_kiku/dokumenty/Kluby%20pre%20matky%20s%20detmi%20blok.pdf . Navštívené 21.6.2020).
- European Commission/EACEA/Eurydice (2019): Key Data on Early Childhood Education and Care in Europe – 2019 Edition. Eurydice Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019. 213 str. ISBN 978-92-9492-974-7 (Dostupné on-line: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/5816a817-b72a-11e9-9d01-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-102611557> . Navštívené 7.6.2020)
- Európska komisia/EACEA/Eurydice (2019): Stručný súhrn Eurydice: Kľúčové údaje o predprimárnom vzdelávaní a ranej starostlivosti o deti v Európe. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019. 20 str. ISBN 978-92-9484-099-8 (Dostupné on-line: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/fd227cc1-ddac-11e9-9c4e-01aa75ed71a1/language-sk/format-PDF> . Navštívené 7. 6. 2020).
- HALL, R. - DRAĽ. P. - HAPALOVÁ, M. - LUKÁČ, S. - MIŠKOLCI, J. - VANČÍKOVÁ, K. (2019): Analýza zistení o stave školstva na Slovensku: To dá rozum. Bratislava: MESA 10, 2019. (Dostupné on-line: <https://analyza.todarozum.sk> . Navštívené 7.6.2020).
- HAPALOVÁ, M. – DANIEL, S. (2008): *Rovný prístup rómskych detí ku kvalitnému Vzdelávaniu – aktualizácia výskumu*. Bratislava: Človek v tísní-pobočka Slovensko, Centrum pre výskum etnicity a kultúry.
- HUTTOVÁ, J. – GYÁRFÁŠOVÁ, O. – SEKULOVÁ, M. (2012): *Segregácia alebo inklúzia Rómov vo vzdelávaní: Voľba pre školy?*. Bratislava, Nadácia otvorenej spoločnosti – Open Society Foundation, 2012, 270 str. ISBN 978-80-89571-06-2. (Dostupne on-line: http://www.noveskolstvo.sk/upload/pdf/OSF_2012.pdf Navštívené 7. 6. 2020).
- HORŇÁK, L. - KANCÍR, J. – LIBA, J. (2011): Teoretické východiská modelu CVS. In: Dolíhal Peter: Pedagogický model školy s celodenným výchovným systémom. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum, 2011.

- HRUŠTIČ, T. – POLOKOVÁ, A. (2018): *Participatívny prieskum o dojčení v rómskych komunitách*. In.: Romano džaniben, Praha, č. 2, roč. 25, 2018. Str. 89-106. ISSN 1210-8545
- Improving early childhood development (2020): WHO guideline. Geneva: World Health Organization; 2020. 77 str. ISBN 978-92-4-000209-8 (Dostupné on-line: <https://www.who.int/publications/i/item/improving-early-childhood-development-who-guideline> . Navštívené 7. 6. 2020).
- KAHANEC, M. a spol. (2019): *Analýza vstupného monitoringu a hodnotenia cieľov, obsahu a aktivít realizovaných verejných politík vzhľadom k prístupnosti predprimárneho vzdelávania detí zo sociálne znevýhodneného prostredia*. Prešov, Občianske združenie Tobiáš, 2019. 144 str. ISBN: 978-80-570-1391-4 (Dostupné on-line: https://oz-tobias.webnode.sk/_files/200000174-a7bb7a7bba/Anal%C3%BDza%20vstupn%C3%A9ho%20monitoringu.pdf Navštívené 7. 6. 2020).
- KANOVSKÝ, M. (2004): *Národ a etnická príslušnosť podľa vedy*. In: História- Revue o dejinách spoločnosti. Bratislava, č. 3-4, 2004, str. 21-23. ISSN: 1335-8316. (Dostupné na adrese: <http://www.historiarevue.sk/index.php?id=2004kanovsky24> . Navštívené 7. 6. 2020).
- KLEIN, V. – RUSNÁKOVÁ, J. – ŠILONOVÁ, V. (2012): *Nultý ročník a edukácia rómskych žiakov*. Spišská Nová Ves: ROMA EDUCATION FUND, 2012. 266 s. ISBN 978-80-971181-0-5.
- KONTSEKOVÁ, J. - KOŠTÁL, C. (2010): *Desegregácia a inklúzia vo vzdelávaní sociálne znevýhodnených žiakov v európskych školských systémoch: výzva pre Slovensko*. In: *Odpovede na otázky (de)segregácia rómskych žiakov vo vzdelávacom systéme na Slovensku*. Nadácia otvorenej spoločnosti, 2011, ISBN 978-80-970143-7-7.
- KOSOVÁ, I. (2015): *„Montessori škôlka, šťastné miesto pre šťastné dieťa.“* (Dostupné on-line: <http://montessori.blog.sme.sk/c/381901/montessori-skolka-stastne-miesto-pre-stastne-dieta.html> . Navštívené 7. 6. 2020).
- KOVÁŘOVÁ Edit, NIŽNÍKOVÁ Janka (2007): *Stratégie rozvíjania rómskych detí v predškolskom veku. Program celodenného pôsobenia*. Prešov, MPC, 2007. 65 str. ISBN 80-8045-434-5
- KOSTURB, Dušan a kol. (2018): *Vychovávanie a starostlivosť o deti do troch rokov veku. Tvorba výchovného programu*. Bratislava, Univerzita Komenského, 2018. 288 str. ISBN: 978-80-223-4667-2 (Dostupné on-line: https://www.fedu.uniba.sk/fileadmin/pdf/Sucasti/Katedry/KPPE/publikacie/Kostrub_tlac_Final.pdf Navštívené 7. 6. 2020).
- MACEK, Ján (2012): *Otvorený list učiteliek z východného Slovenska*. In: *Sme blog*, Bratislava, 2012. (Dostupné on-line: <https://janmacek.blog.sme.sk/c/301577/Otvoreny-list-uciteliek-z-vychodneho-Slovenska.html> . Navštívené 7. 6. 2020).
- Metodiky komunitných centier, nízkoprahových denných centier a nízkoprahových sociálnych služieb pre deti a rodinu (2015). Bratislava, Implementačná agentúra MPSVaR, december 2015. 72 str. (Dostupné online: https://rideproject.eu/media/Metodiky_KC_NDC_NSSDR.pdf . Navštívené 21.6.2020)
- MIŇOVÁ Monika (2017): *Škola otvorená všetkým - Stimulačný program pre neformálne vzdelávanie. Manuál pre pedagogických zamestnancov k neformálnemu vzdelávaniu*. Bratislava, MPC, 2017. 213 str. ISBN: 978-80-565-1439-9
- MUŠINKA, Alexander - ŠKOBLA, Daniel - HURRLE, Jakob - MATLOVIČOVÁ, Kvetoslava - KLING, Juraj (2014): *Atlas rómskych komunít na Slovensku 2013*. Bratislava, UNDP, 2014. ISBN 978-80-89263-18-9, 120 s.

- MUŠINKA, Alexander - MATLOVIČOVÁ, Kvetoslava (2015): Atlas rómskych komunít na Slovensku 2013 ako pramenná databáza pre analýzu situácie Rómov na Slovensku a jeho potenciál pre ďalšie výskumy a analýzy. In Podolinská T., Hrustič T. (eds): Čierne-biele svety Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku. Bratislava, VEDA, Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied, ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 23. Str. 224-246; 290-293. ISBN 978-80-224-1413-5.
- MUŠINKA, Alexander (2017): *K niektorým otázkam národnostného zloženia (východného) Slovenska*. In: BENDÍKOVÁ, Martina (ed.) - Pracovné METODICKÉ listy. Bratislava, Centrum pre európsku politiku. Str. 65-70. ISBN 978-80-970942-1-8.
- MUŠINKA, Alexander (2019): Metodika troch Atlasov rómskych komunít na Slovensku a politické zastúpenie Rómov v mestách a obciach Prešovského samosprávneho kraja. Vol. 8, No. 2 (2019), pp. 79 – 89. In: Annales Scientia Politica [elektronický dokument] . – ISSN (online) 1339-0732. – Roč. 8, č. 2 (2019), s. 79-89 [online - navštívené 2.5.220] https://www.unipo.sk/public/media/34531/ASP_2019_2_Musinka.pdf . Navštívené 7. 6. 2020).
- Odporúčanie Rady Európskej únie z 22. mája 2019 týkajúce sa vysokokvalitných systémov vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve (2019/C 189/02) (2019) (Dostupné on-line: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/38e20eca-876b-11e9-9f05-01aa75ed71a1/language-sk/format-HTML> . Navštívené 7. 6. 2020).
- OECD (2017): Starting Strong 2017: Key OECD Indicators on Early Childhood Education and Care, OECD. Paris, 2017. 189 str. ISBN 978-92-64-27611-6 (Dostupné on-line: <https://read.oecd.org/10.1787/9789264276116-en?format=pdf> . Navštívené 7. 6. 2020).
- Programme for International Student Assessment (PISA) - Result from PISA 2018 Slovak Republic (2019). Volumes I-III. OECD, 2019. 10 str. (Dostupné on-line: https://www.oecd.org/pisa/publications/PISA2018_CN_SVK.pdf . Navštívené 7. 6. 2020).
- RADIČOVÁ Iveta (ed.) (2004): Atlas rómskych komunít. Bratislava: IVO, 2004, s. 191, ISBN 80-88991-27-7
- REPKOVÁ, K. - BOBÁKOVÁ, M. - ČIERNA, M. (2019): Správa z vplyvovej evaluácie národného projektu Podpora vybraných sociálnych služieb krízovej intervencie na komunitnej úrovni. Bratislava, Implementačná agentúra MPSVaR, marec 2019. 114 str. ISBN: 978-80-89837-49-6 (Dostupné on-line: https://www.ia.gov.sk/npkiku/wp-content/uploads/2019/06/IA_Dopadova%CC%81-zpra%CC%81va-z-evaluace_17.pdf . Navštívené 21.6.2020).
- SCHMIDTOVÁ, M. (2013): *Inkluzívna škola - ako na to?* Bratislava: Človek v tísi-pobočka Slovensko, Centrum pre výskum etnicity a kultúry.
- SOBINKOVIČOVÁ Eva a kol. (2015): Evalvačná správa z implementácie inkluzívneho modelu vzdelávania v materských školách II. Bratislava, Metodicko-pedagogické centrum, 2015, 170 str. (Dostupné on-line: <http://nmpmk2.mpc-edu.sk/sites/default/files/Evalvacna-sprava-2.pdf> . Navštívené 7. 6. 2020).
- Stratégia pre integráciu Rómov do roku 2020, prijatá uznesením vlády Slovenskej republiky č. 1 z 11. januára 2012. (2012) (Dostupné on-line: <https://www.minv.sk/?romske-komunity-uvod&subor=160449> . Navštívené 7. 6. 2020).
- SVOBODA, Z. a kol. (2010): *Schola Excludus*. Ústí nad Labem : Univerzita J. E. Purkyně, 2010. 220 s. ISBN 978-80-7414-221-5.

- ŠPROCHA Branislav (2014): Reprodukcia rómskeho obyvateľstva na Slovensku a prognóza jeho populačného vývoja. Bratislava, Prognostický ústav SAV, VDC INFOSTAT. 177 str. ISBN 978-80-89037-38-4
- UN Committee on the Rights of the Child (CRC) (2006): *General comment No. 7 (2005): Implementing Child Rights in Early Childhood*, 20 September 2006, CRC/C/GC/7/Rev.1, available at: <https://www.refworld.org/docid/460bc5a62.html> . Navštívené 7. 6. 2020).
- United Nations Children's Fund (2019): *A World Ready to Learn: Prioritizing quality early childhood education*, UNICEF, New York, April 2019. 160 str. ISBN: 978-92-806-5007-5 (Dostupné on-line: <https://www.unicef.org/media/57926/file/A-world-ready-to-learn-advocacy-brief-2019.pdf> . Navštívené 7. 6. 2020).
- VALACHOVÁ, D. – KADLEČÍKOVÁ, Z. – BUTAŠOVÁ, A. – ZELINA, M. (2002): *Vzdelávanie Rómov*. Bratislava: SPN, 2002. 205 s. ISBN 80-08-03339-8.
- VANČÍKOVÁ, K. a spol. (2017): *Inklúzia Rómov od raného detstva+*. Správa o inklúzii Rómov vo vzdelávaní a starostlivosti v ranom detstve. Bratislava, RECI, 2017. 99 s. ISBN 978-80-89571-16-1.
- Východiská pre integráciu Marginalizovaných rómskych komunít na roku 2016-2020. (2017): Košice, Agentúra na podporu regionálneho rozvoja Košice, n. o., Odbor sociálnych vecí a zdravotníctva Úradu Košického samosprávneho kraja. 68 str.
- Výročná správa 2018-2019 (2020). ETP Slovensko, Košice, 2020. 54 str. (Dostupné on-line: http://etp.sk/wp-content/uploads/2019/10/VS_2018.pdf . Navštívené 7. 6. 2020).

Právne dokumenty (metodické pokyny, vyhlášky a zákony)

- Metodický pokyn č. 184/2003-095 schváleného MŠ SR zo dňa 6. 12. 2003 k zavedeniu profesie asistent učiteľa pri výchove a vzdelávaní detí a žiakov so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami v predškolských zariadeniach, základnej škole a špeciálnej základnej škole. (Dostupný on-line: <http://www.asistentucitela.szm.com/MP184-2003.htm> . Navštívené 7. 6. 2020).
- Vyhláška Ministerstva školstva Slovenskej republiky č. 306/2008 Z. z. o materskej škole (Dostupné on-line: <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/67427/1/2> . Navštívené 7. 6. 2020).
- Vyhláška Ministerstva školstva Slovenskej republiky č. 308/2009 Z. z. (Dostupné on-line: <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/69043/1/2#> . Navštívené 7. 6. 2020).
- Vyhláška č. 437/2009 Z. z. Vyhláška Ministerstva školstva Slovenskej republiky, ktorou sa ustanovujú kvalifikačné predpoklady a osobitné kvalifikačné požiadavky pre jednotlivé kategórie pedagogických zamestnancov a odborných zamestnancov. (Dostupné on-line: <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/69564/1/2> . Navštívené 7. 6. 2020).
- Zákon č. 461/2003 Z. z. - o sociálnom poistení. (Dostupné on-line: <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/56345/1/2> . Navštívené 7. 6. 2020).
- Zákon č. 245/2008 Z. z. - Zákon o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov. (Dostupné on-line: <https://www.noveaspi.sk/>

- products/lawText/1/67297/1/2 . Navštívené 7. 6. 2020).
- Zákon č. 448/2008 Z. z. - o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov. (Dostupné on-line: <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/67706/1/2> . Navštívené 7. 6. 2020).
- Zákon č. 209/2009 Z. z. - ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov a ktorým sa menia a dopĺňajú niektoré zákony. (Dostupné on-line: <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/92184/1/2?vtextu=209/2019%20Z.%20z.#lema0> . Navštívené 7. 6. 2020).
- Zákon č. 417/2013 Z. z. - o pomoci v hmotnej núdzi a o zmene a doplnení niektorých zákonov. (Dostupné on-line: <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/81050/1/2> . Navštívené 7. 6. 2020).

Internetové zdroje:

- Asociácia poskytovateľov a podporovateľov včasnej intervencie: <https://asociaciavi.sk/> (navštívené 7.6.2020).
- Centrálny register poskytovateľov sociálnych služieb: <https://www.employment.gov.sk/sk/centralny-register-poskytovatelov-socialnych-sluzieb/> (navštívené 7.6.2020).
- Centrum vedeckotechnických informácií SR - Prehľad stredných škôl: https://www.cvtisr.sk/cvti-sr-vedecka-kniznica/informacie-o-skolstve/publikacie-casopisy.../zistovanie-kvalifikovanosti/prehľad-strednych-skol.html?page_id=9574 (navštívené 7. 6. 2020).
- Centrum vedeckotechnických informácií SR - Prehľad vysokých škôl: https://www.cvtisr.sk/cvti-sr-vedecka-kniznica/informacie-o-skolstve/publikacie-casopisy.../zistovanie-kvalifikovanosti/prehľad-vysokych-skol.html?page_id=9573 (navštívené 7. 6. 2020).
- EU Commission, EACEA National Policies Platform, Eurydice: <https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/> (navštívené 7. 6. 2020).
- Eurostat: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (navštívené 7. 6. 2020).
- Európska komisia: Vzdelávanie a odborná príprava - Vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve: https://ec.europa.eu/education/policies/early-childhood-education-and-care_sk (navštívené 7. 6. 2020).
- Košický kraj: https://sk.wikipedia.org/wiki/Ko%C5%A1ick%C3%BD_kraj (navštívené 7. 6. 2020).
- Materské centrá: <https://www.materskecentra.sk/unia-materskych-centier/> (navštívené 21.6.2020).
- Metodicko-pedagogické centrum: <https://mpc-edu.sk/> (navštívené 7. 6. 2020).
- Ministerstvo práce sociálnych vecí a rodiny SR - Príspevok na starostlivosť o dieťa: <https://www.employment.gov.sk/sk/rodina-socialna-pomoc/podpora-rodinam->

detmi/penazna-pomoc/prispevok-starostlivost-dieta/ (navštívené 20.6.2020.)

Ministerstvo práce sociálnych vecí a rodiny SR - Príspevok pri narodení dieťaťa: <https://www.employment.gov.sk/sk/rodina-socialna-pomoc/podpora-rodinam-detmi/penazna-pomoc/prispevok-pri-narodenii-dietata/> (navštívené 20.6.2020.)

Ministerstvo práce sociálnych vecí a rodiny SR - Rodičovský príspevok: <https://www.employment.gov.sk/sk/rodina-socialna-pomoc/podpora-rodinam-detmi/penazna-pomoc/rodivovsky-prispevok/> (navštívené 20.6.2020.)

Ministerstvo práce sociálnych vecí a rodiny SR - Sociálne služby na podporu rodiny s deťmi: <https://www.employment.gov.sk/sk/rodina-socialna-pomoc/socialne-sluzby/ponuka-socialnych-sluzieb/socialne-sluzby-podporu-rodiny-detmi.html> (navštívené 20.6.2020)

OZ Cesta von: <https://cestavon.sk/> (navštívené 7. 6. 2020).

OZ Človek v ohrození: <https://clovekvohrozeni.sk/co-robime/programy-socialnej-integracie/> (navštívené 7. 6. 2020).

OZ Detstvo deťom: <http://dede.sk/> (navštívené 7. 6. 2020).

OZ Detstvo deťom - FB profil: <https://www.facebook.com/DetstvoDetom> (navštívené 7. 6. 2020).

OZ ETP Slovensko: <http://etp.sk/domov/projekt/> (navštívené 7. 6. 2020).

Projekt Inklúzie v materských školách: <https://www.minv.sk/?narodny-projekt-prim-projekt-inkluzie-v-materskych-skolach> (navštívené 7. 6. 2020).

Projekt Inkluzívny model vzdelávania na predprimárnom stupni školskej sústavy, <http://nprmrk2.mpc-edu.sk/> (navštívené 7. 6. 2020).

PROjekt INkluzívnej EDukácie: <http://prined.mpc-edu.sk> (navštívené 7. 6. 2020).

Projekt Škola otvorená všetkým: <http://npsov.mpc-edu.sk/> (navštívené 7. 6. 2020).

Unesco Early childhood care and education: <https://en.unesco.org/themes/early-childhood-care-and-education> (navštívené 7. 6. 2020).

UNICEF Early childhood development For every child, early moments matter: <https://www.unicef.org/early-childhood-development> (navštívené 7. 6. 2020).

USVRK Správa o činnosti splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity za rok 2018: <https://www.minv.sk/?romske-komunity-uvod&subor=328520> (navštívené 7. 6. 2018)

Sociálna poisťovňa - Materské: <https://www.socpoist.sk/otec-a-materske/1293s> (navštívené 7. 6. 2020).

Sozial Marie Prize for Social Inovation: <https://www.sozialmarie.org/sk/projects/7842> (navštívené 7. 6. 2020).

Successful Pilot Project in Presov Municipality: <https://www.youtube.com/watch?v=IMvo0J912Hw&feature=share> (navštívené 7. 6. 2020).

Štatistický úrad Slovenskej republiky: <http://statdat.statistics.sk>

Zdravé regióny: <https://www.zdraveregiony.eu/osveta-zdravia/> (navštívené 21.6.2020).

ZoznamŠkôl.eu: <http://www.zoznamskol.eu/typ/materska-skola/?kraj=kosicky> (navštívené 7. 6. 2020).

11. Zoznam tabuliek, grafov, obrázkov a príloh

OBRÁZOK Č. 1: ADMINISTRATÍVNE ČLENENIE KOŠICKÉHO SAMOSPRÁVNEHO KRAJA	19
TABUĽKA Č.1 ETNICKY HOMOGÉNNE OSÍDLENIA (SLOVENSKO A KOŠICKÝ KRAJ)	21
OBRÁZOK Č. 3: PERCENTUÁLNE ZASTÚPENIE RÓMOV V OBCIACH KOŠICKÉHO KRAJA	22
OBRÁZOK Č. 2: PERCENTUÁLNE ZASTÚPENIE RÓMOV V JEDNOTLIVÝCH OBCIACH NA SLOVENSKU	22
TABUĽKA Č. 2: DEMOGRAFICKÉ ZLOŽENIE OBYVATEĽOV ETNICKY HOMOGÉNNYCH RÓMSKÝCH OSÍDLENÍ	24
GRAF Č. 1: VZDELÁVANIE A STAROSTLIVOSŤ V RANOM DETSTVE (VSRD) NA SLOVENSKU	25
SCHÉMA Č.2: FINANČNÉ PRÍSPEVKY PRE RODINY S DEŤMI	28
TABUĽKA Č. 3: DETI V RANEJ STAROSTLIVOSTI KC	32
SCHÉMA Č. 3: SLUŽBY PRE RODINY S DEŤMI	34
TABUĽKA Č. 4: POČET DETÍ V MATERSKEJ ŠKOLE	36
TABUĽKA Č. 5: ZAŠKOLENOSŤ DETÍ V MATERSKÝCH ŠKOLÁCH V ROKOCH 2015 A 2019	37
TABUĽKA Č. 6: MIERA ZAŠKOLENOSTI DETÍ V MŠ V POSLEDNOM ROKU PRED ZAČATÍM PLNENIA PŠD V SR, ŠKOLSKÉ ROKY 2015/2016 - 2018/2019 (PERCENTO DETÍ ZAŠKOLENÝCH V MŠ Z CELKOVÉHO POČTU DETÍ, KTORÉ PRIŠLI K ZÁPISU NA PLNENIE PŠD V ZŠ V ROKOCH 2015 - 2019)	38
TABUĽKA Č. 7: POČET ASISTENTOV UČITEĽA V MŠ PODĽA TYPU ZRIAĐOVATEĽA	40
TABUĽKA Č. 8: POČET ASISTENTOV UČITEĽA PODĽA TYPU ZRIAĐOVATEĽA V KOŠICKOM KRAJI	40
TABUĽKA Č. 9: POČET TRIED A ŽIAKOV V NULTÝCH ROČNÍKOCH PODĽA TYPU ZRIAĐOVATEĽA	43
TABUĽKA Č. 10: POČET TRIED A ŽIAKOV V NULTÝCH ROČNÍKOCH PODĽA TYPU ZRIAĐOVATEĽA V KOŠICKOM KRAJI	44

O autoroch

PhDr. Petra Melikantová, PhD. (1983)

Je absolventkou odboru sociálna práca na Trnavskej Univerzite v Trnave. Dizertačnú prácu obhájila na Vysokej škole zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave. V súčasnosti pôsobí ako odborná asistentka na detašovanom pracovisku Vysokej školy v Spišskej Novej Vsi. Venuje sa najmä problematike chudoby a sociálnej exklúzie, pričom praktické skúsenosti nadobudla na rozvojových misiách v zahraničí i prácou pre mimovládny sektor na Slovensku v oblasti sociálnej práce v marginalizovaných rómskych komunitách pre neziskovú organizáciu Človek v ohrození. Viedla niekoľko komunitných centier a pôsobila ako metodička sociálnych služieb pre sekciu Programov sociálnej integrácie. Zároveň je terénnou pracovníčkou v neziskovej organizácii Modrý Anjel, ktorá poskytuje krízovú intervenciu v prípade udalostí s traumatizujúcim potenciálom.

PaedDr. Monika Miňová, PhD. (1969)

Je absolventkou Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove a bývalou učiteľkou a riaditeľkou v materských školách. V súčasnosti je členkou Katedry predškolskej a elementárnej pedagogiky a psychológie na Pedagogickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove, kde vykonáva pedagogickú, publikačnú, vedecko-odbornú a výskumnú činnosť. Je predsedníčkou Slovenského výboru Svetovej organizácie pre predškolskú výchovu (SV OMEP). Predmetom jej záujmu je predprimárne vzdelávanie, pedagogická diagnostika a didaktika, manažment a marketing materskej školy, alternatívne prístupy v edukácii, deti z marginalizovaných rómskych komunít a kooperácia školy s inštitúciami. Je autorkou vysokoškolských učebníc, skrípt a monografií. Spolupracovala na Národných projektoch MRK I, MRK II a ŠOV.

Mgr. Alexander Mušínska, PhD. (1969) – kultúrny antropológ. Vyštudoval etnológiu a históriu na FFUK v Prahe kde aj obhájil doktorskú prácu. Pracuje na Ústave rómskych štúdií Prešovskej univerzity. Externe prednášal aj na FSEV UK Bratislava. Dlhodobu sa venuje problematike Rómov a Rusínov-Ukrajincov prioritne na Slovensku z historického a kultúrne antropológického hľadiska. Pôbil ako poradca Ministerky práce soc. vecí a rodiny prof. Ivety Radičovej, Splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity a štátnej tajomníčky MPSVR Lucii Nicholson. Je (spolu)autorom niekoľkých publikácií, zborníkov a vedeckých prác (*Rómska marginalita*, *Stará tehelňa*, *Drogy v rómskych komunitách Prešovského kraja*, *Národnostná menšina pred zánikom?* a iné). Je aktívny v mimovládnom sektore. Participoval na mnohých výskumných, mimovládnych a rozvojových projektoch (kanadsko-slovenský rozvojový Projekt Svinia, Atlas rómskych komunít na Slovensku, výskum drogovej situácie v rómskych komunitách v Prešovskom kraji, APVV, VEGA a iné).

Časť II
Maďarsko

**Služby a intervencie v ranom detstve a šance detí
zo znevýhodneného prostredia v Maďarsku**

(Zsombor Farkas)

Úvod

Cieľom tejto štúdie je predstaviť a zanalyzovať situáciu v oblasti podpory vývoja v ranom detstve (VRD) a vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve (VSRD) v Maďarsku. Okrem charakterizovania zdravého vývoja v ranom detstve má tento materiál zároveň ambíciu ponúknuť prehľad systému VRD a VSRD v Maďarsku a príslušných verejných, inštitucionálnych a mimovládnych služieb **so zameraním na znevýhodnené deti a osobitne deti z marginalizovaných rómskych komunít.**

Terminológia a jednotlivé prístupy v rámci VRD a VSRD

V medzinárodnom kontexte sa termín **vývoj v ranom detstve (VRD)** vzťahuje **primárne na koncepciu, resp. prístup** vychádzajúci z premisy, že „prvé roky života sú kritické, pretože v tomto období sa mozog vyvíja najrýchlejšie a má veľkú kapacitu na zmenu, pričom práve v tomto období sa formujú základy dobrého zdravia a prosperovania v neskoršom živote. Podporujúca starostlivosť, ktorá sa definuje ako starostlivosť poskytovaná v stabilnom prostredí vnímavom k potrebám dieťaťa v oblasti zdravia a výživy, v ktorom je dieťa chránené pred ohrozením, má možnosť učiť sa a byť súčasťou citlivých, emocionálne rozvíjajúcich interakcií podporujúcich vývoj dieťaťa, je základom rozvojového potenciálu dieťaťa“.¹ Joan Lombardi (2017) zdôrazňuje, že „zdravý vývin malých detí závisí od podporujúcej starostlivosti – teda takej starostlivosti, pri ktorej je zaistené zdravie, výživa, vnímavá opatera, bezpečnosť a pocit istoty a možnosť učiť sa. Uvedené aspekty starostlivosti sú navzájom neoddeliteľné, podobne ako oblasti vývoja, ktoré predstavujú, preto je potrebné, aby existovali integrované služby, ktoré sa začnú v živote človeka čo najskôr a trvajú až po celý jeho zvyšok“.² **Vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve (VSRD) označuje systém intervencií** zo strany verejných a iných inštitúcií, služieb a programov zameraných na malé deti s ambíciou naplniť ciele VRD. podľa definície EÚ, VSRD „odkazujú na akýkoľvek regulovaný mechanizmus, ktorým sa poskytuje vzdelávanie a starostlivosť pre deti od narodenia až do veku povinnej školskej dochádzky, ktorý sa môže v rôznych členských štátoch líšiť. Patria sem zariadenia starostlivosti o deti a jasle/škôlky rodinného typu, súkromné a verejne financované poskytovanie služieb, ako aj poskytovanie predškolského a predprimárneho vzdelávania a starostlivosti. Kvalitné služby vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve môžu položiť základ neskorších úspechov detí a prispievajú k ich zdravému rozvoju, k úspechu vo vzdelávaní, prosperovaniu, zamestnateľnosti a k sociálnej integrácii, a sú obzvlášť dôležité pre deti zo znevýhodneného prostredia“.³ Význam vysokokvalitných služieb VSRD zdôrazňuje aj Odporúčanie Rady EÚ z roku 2018.⁴

Maďarská terminológia týkajúca sa oblasti VRD a VSRD sa blíži medzinárodne zavedeným pojmom a ich definíciám. Aj napriek tomu je však len ťažko možné nájsť primerané maďarské výrazy verne vyjadrujúce význam anglických fráz.⁵ V rámci tejto

1 WHO Early child development <https://www.who.int/topics/early-child-development/en/> .

2 Lombardi 2017: 4.

3 European Commission Early childhood education and care https://ec.europa.eu/education/policies/early-childhood-education-and-care_en .

4 Európska komisia 2018 .

5 Vid': Korintus (2012). Dostupné (v anglickom jazyku) na: <http://pdc.ceu.hu/archive/00006634/01/>

štúdie vyjadruje termín **raný (špeciálny) vývoj špecifické intervencie** používané v prípade detí so špeciálnymi potrebami bez ohľadu na to, z akého socioekonomického prostredia pochádzajú. **Rozvoj zručností raného detstva** je termín, ktorý sa používa pre pomenovanie komplexného prístupu zameraného na vyrovňovanie socioekonomického znevýhodnenia, no tento termín sa môže vzťahovať aj na tzv. Detské centrá bezpečného štartu [Pozn. prekl.: z anglického *Sure Start Children Centres. Sure Start Programme je program, ktorý vznikol vo Veľkej Británii a zameriava sa na deti do veku 4 rokov a ich rodičov žijúcich v znevýhodnenom prostredí. V rámci programu sa týmto rodinám poskytujú rôzne služby v oblasti podpory učenia a získavania zručností, zdravého vývoja a prosperovania, ako aj zdravého sociálneho a emocionálneho rozvoja*], ktoré tento prístup v praxi realizujú. Môže preto označovať aj časť VSRD zacielenú na znevýhodnené deti vo veku 0-5 rokov. **VSRD zároveň zahŕňa inštitucionalizované služby ranej starostlivosti o deti, najmä predškolské zariadenia (jasle a materské školy)** a navyše aj prvé dva ročníky základnej školy (teda do 8 rokov veku dieťaťa). Systém zdravotných opatrovateľských služieb sa tiež popisuje ako doplnková služba úzko súvisiaca s VSRD.

Cielové skupiny VRD a VSRD

Podľa všeobecných definícií sú **cieľovou skupinou raných intervencií deti od narodenia po predškolský vek** (v Maďarsku teda deti vo veku 0-5 rokov). Podľa správy organizácie UNICEF s názvom „Early Moments Matter for Every Child“ (*Rané obdobie je dôležité pre každé dieťa*) z roku 2017 sa „vývoj v ranom detstve často chápe vo forme fáz určených vekom dieťaťa. Definície sa rôznia a niektoré zahŕňajú fázu trvajúcu až do veku 8 rokov.“ UNICEF rozlišuje tri hlavné fázy vývoja v ranom detstve: od počatia po narodenie, od narodenia po dosiahnutie 3 rokov veku a predškolské obdobie („pribl. od 3 rokov veku po dobu, keď dieťa začne navštevovať školské zariadenie“).⁶ Štúdia Svetovej banky tiež zdôrazňuje, že existuje niekoľko definícií vývoja i vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve, no podľa prístupu banky „VRD označuje rast a vývoj dieťaťa od obdobia tehotenstva ženy po nástup dieťaťa na základnú školu.“⁷ Podľa staršej štúdie UNICEF z roku 2014 sa pojem „VRD vzťahuje na komplexný prístup k politikám a programom cieleným na deti od narodenia po osem rokov veku a ich rodičov a opatrovníkov. Účelom je chrániť práva dieťaťa na plnohodnotný rozvoj jeho/jej kognitívneho, emocionálneho, sociálneho a fyzického potenciálu“.⁸ Svetová zdravotnícka organizácia (WHO) tvrdí, že „vývoj v ranom detstve (VRD) zahŕňa fyzický, sociálno-emocionálny, kognitívny a motorický vývoj dieťaťa vo veku 0-8 rokov“.⁹ Na základe uvedeného sa **táto štúdia sústreďí na intervencie a služby určené deťom vo veku 0-8 rokov. Korešpondujúcu vekovú skupinu preto definujeme ako „cieľovú skupinu“.**

HIERD_Earlychildhood_BackgroundPaper_2012.pdf.

6 UNICEF 2017: 9-10.

7 Denboba et al. 2014: 1.

8 UNICEF 2014: 1.

9 WHO Early child development <https://www.who.int/topics/early-child-development/en/>.

Je známe, že **marginalizovaným rómskym a nerómskym deťom zo znevýhodneného socioekonomického prostredia sa v ranom detstve nedostáva viacerých dôležitých podmienok a príležitostí.** Tieto deti sú z väčšiny kvalitných služieb a inštitúcií týkajúcich sa raného detstva vylúčené. Spoločná správa Nadácií otvorenej spoločnosti (Open Society Foundations), Rómskeho vzdelávacieho fondu (Roma Education Fund) and UNICEF z roku 2012 analyzovala politiky, či skôr nedostatok relevantných politických nástrojov a intervencií v tejto oblasti, ako aj hlavné problémy a výzvy týkajúce sa inklúzie rómskych detí v ranom detstve. Zo správy vyplýva, že „starostlivosť o vývin rómskych detí v na začiatku ich života a v období pred nástupom do materskej školy nie je dostatočne podporovaná. Raný vývoj rómskych detí je často zanedbávaný. (...) Štátne systémy predškolského a primárneho vzdelávania pri prijímaní, inklúzii, udržaní a vzdelávaní rómskych detí zlyhávajú.“¹⁰ Vyššie spomínané Odporúčanie Rady EÚ tiež zdôrazňuje dôležitosť VSRD pre rómske deti. „Skúsenosti zo vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve sú príležitosťou na predchádzanie a zmierňovanie znevýhodnenia detí pochádzajúcich zo znevýhodnených rómskych komunít (...) Účasť na vzdelávaní a starostlivosti v ranom detstve môže byť účinným nástrojom na dosiahnutie spravodlivosti vo vzdelávaní detí v znevýhodnenej situácii, v akej sú napríklad deti z niektorých skupín migrantov alebo minoritných skupín (napríklad Rómov) a deti utečencov“.¹¹ Vzhľadom na situáciu v Maďarsku preto **existujú významné dôvody, prečo sa zamerať na rómske deti žijúce v chudobných a sociálne vylúčených komunitách.** Konkrétne **sa budeme zaoberať rómskymi deťmi žijúcimi v Severnom Maďarsku a na území Severnej Veľkej nížiny.** Maďarsko má spolu štyri zaostávajúce NUTS 2 regióny, z ktorých práve tieto dva (okrem iných regiónov) hraničia so Slovenskou republikou, Ukrajinou a Rumunskom. **Regióny Severného Maďarska a Severnej Veľkej nížiny sa preto radia ku karpatským regiónom.**

Hlavné zložky systému podpory rodiny týkajúce sa cieľovej skupiny VSRD

Rodinná politika Maďarska nie je ako taká predmetom tejto štúdie. Podrobná analýza rodinnej politiky, jej cieľov, nástrojov a celkových problémov, ktoré so sebou prináša, by si vyžadovali samostatnú štúdiu. Je známe, že vládne opatrenia a zásahy štátu zamerané na rodiny s deťmi „prehĺbili nerovnosti medzi rodinami, nakoľko pracujúci rodičia s vysokými príjmami získali prostredníctvom nového systému daňových úľav pre rodiny a vďaka reforme systému rodičovského príspevku predtým nevídane zdroje. Naopak rodiny s chabými možnosťami uplatnenia sa na trhu práce a rodiny s nízkymi príjmami na týchto zmenách prerobili, keďže tie najdôležitejšie plošne vyplácané dávky aktualizované neboli a v systéme sociálnej podpory prišlo k výrazným škrtom“.¹² Na jednej strane tak Maďarsko na podporu rodín vynakladá prostriedky prevyšujúce priemer krajín OECD, no na druhej strane je rozdelenie tejto podpory nanajvýš nerovnomerné. Úlohou tejto štúdie však nie je analyzovať vlastnosti tzv. škodlivého prerozdelenia v maďarskom systéme. V úvodnej časti chceme stručne predstaviť hlavné typy dávok a príspevkov určených rodinám s deťmi vo veku 0-8 rokov (teda, z pohľadu našej interpretácie, cieľovej skupiny VSRD). V ďalších častiach štúdie len uvádzame sociálne transfery relevantné pre oblasti VSRD, ktorými sa táto práca zaoberá, no detailne sa nimi nezaobráme.

10 Bennett 2012: 12.

11 Európska komisia 2018.

12 Szikra 2018: 1.

Existujú tri hlavné typy rodinných/rodičovských dávok: rodinné prídavky, príspevok na domácu starostlivosť o dieťa (*'gyermekgondozást segítő ellátás'*; predtým GYES: *'gyermekgondozási segély'*) a príspevok na starostlivosť o dieťa (GYED: *'gyermekgondozási díj'*). V systéme sociálneho zabezpečenia existujú aj ďalšie zložky, no uvedené dávky sú v Maďarsku najbežnejšie a najrozšírenejšie.

Rodinné prídavky sú kvázi-univerzálne dávky vyplácané na dieťa od narodenia po ukončenie školskej dochádzky (max. do veku 23 rokov). Výška prídavku na dieťa je 12 200 HUF (pribl. 35 eur) v prípade rodiny s jedným dieťaťom, 13 300 HUF (39 eur) na dieťa v rodinách s dvomi deťmi a 16 000 HUF (46 eur) na dieťa v rodinách s tromi a viac deťmi. Výška prídavku je vyššia v prípade rodín, kde je len jeden rodič, a v rodinách s minimálne jedným postihnutým dieťaťom alebo s dieťaťom s chronickým ochorením. Represívne vlastnosti systému dávok umožňujú odňať rodinné prídavky v prípade, ak dieťa pravidelne nenavštevuje materskú školu alebo školu. V roku 2019 boli prídavky na dieťa vyplácané spolu 1,75 miliónu detí a priemerná suma na rodinu bola 23 600 HUF (69 eur).¹³ Je dôležité pripomenúť, že výška prídavkov sa nezvýšila od roku 2009, čo znamená, že reálna hodnota ich kúpnej sily sa znížila pribl. o 30 %.

Príspevok na domácu starostlivosť o dieťa (GYES) je univerzálny rodičovský príspevok určený nezamestnaným rodičom (matkám) alebo rodičom s malou pracovnou praxou. Príspevok sa poskytuje do troch rokov veku dieťaťa. V roku 2019 bol priemerný počet prijímateľov dávky takmer 160 000 mesačne a priemerná výška dávky na osobu a mesiac bola 32 000 HUF (93 eur).¹⁴ Základná výška dávky je rovnaká ako výška minimálneho starobného dôchodku (28 500 HUF; pribl. 83 eur). Dalo by sa teda povedať, že ide o materský sociálny transfer zameraný na rodiny z vyšších vrstiev, ktoré dostávajú „extrémne nízku sumu univerzálnej paušálnej dávky GYES (...) zmrazenej na hodnote 28 500 HUF (...) mesačne v roku 2009.“¹⁵

Príspevok na starostlivosť o dieťa (GYED) sa odvíja od zárobku rodiča za ostatné dva roky a je určený rodičom zamestnaným na dobu neurčitú. Na poistením podmienenú dávku GYED majú nárok rodičia, ktorí boli v období dvoch rokov pred narodením dieťaťa aspoň 365 dní zamestnaní na plný úväzok. Dávka sa vypláca od šiestich mesiacov dieťaťa (po ukončení vyplácania materského príspevku, ktorý je tiež podmienený predchádzajúcou existenciou poistenia) až do dosiahnutia 2 rokov veku dieťaťa. „Príspevok umožňuje matkám (alebo otcom) ostať s deťmi doma a dostávať 70 % svojej predchádzajúcej mzdy (...) Nový program GYED-extra umožnil matkám detí, ktoré dovŕšili jeden rok, pracovať na plný úväzok a zároveň dostávať plnú sumu príspevku GYED. Tento vekový limit sa v roku 2016 znížil na 6 mesiacov. Program GYED-extra tak motivuje matky s dobrou pozíciou na trhu práce vrátiť sa do zamestnania 6 mesiacov po narodení dieťaťa.“¹⁶ V roku 2019 bol priemerný počet prijímateľov dávky 104 000 mesačne a priemerná výška príspevku bola 157 000 HUF (456 eur) na mesiac a osobu.¹⁷

13 Tabuľka HCSO Stadat 2.5.3.http://www.ksh.hu/docs/eng/xstadat/xstadat_annual/i_fsp005.html.

14 Tabuľka HCSO Stadat 2.5.3.http://www.ksh.hu/docs/eng/xstadat/xstadat_annual/i_fsp005.html.

15 Szikra 2018:9.

16 Szikra 2018:9.

17 Tabuľka HCSO Stadat 2.5.3.http://www.ksh.hu/docs/eng/xstadat/xstadat_annual/i_fsp005.html.

Je treba stručne pripomenúť, že systém rodičovských dávok je nerovný a prispieva k prehĺbovaniu rozdielov. Poistením podmienená dávka GYED motivuje rodičov zo strednej spoločenskej vrstvy vrátiť sa do práce, pričom títo rodičia využívajú na starostlivosť o svoje deti vo veku 0-2 rokov služby jasli. Väčšina rodičov zo znevýhodneného prostredia však nespĺňa podmienku zamestnania na plný úväzok na stanovenú dobu, a preto nemá nárok na dávku GYED, ale len na nižšiu dávku GYES vyplácanú do troch rokov veku dieťaťa. Títo rodičia tak nemajú motiváciu vrátiť sa na trh práce a zapísať svoje deti do inštitúcií VSRD. (Navyše, znevýhodnení rodičia majú veľakrát značný problém nájsť si prácu a často žijú v malých sídlach, kde chýbajú služby či inštitúcie VSRD.)

Štruktúra štúdie

Pre naplnenie cieľov tejto štúdie sa pokúsime opísať hlavné prístupy a metódy a analyzovať charakteristiky, nedostatky a problematické oblasti týkajúce sa relevantných služieb, inštitúcií, intervencií a cieľovej skupiny štúdie. Vychádzame pritom z maďarskej i zahraničnej literatúry a údajov získaných najmä z databáz Centrálného štatistického úradu Maďarska (HCSO) a zo Štatistického úradu Európskej Únie Eurostat.

Prvá kapitola ponúka stručný prehľad teoretických východísk a prístupov, zdôrazňujúc rozdiely medzi vývojom mozgu dieťaťa v normálnom a v chudobnom prostredí, ako aj význam rodičovských kompetencií a vedomostí. Pozrieme sa tiež na dôležitosť efektívnych intervencií v ranom detstve, a to najmä v prípade znevýhodnených detí žijúcich v chudobných a sociálne vylúčených komunitách. **V druhej a tretej kapitole** podrobne opisujeme právne rámce, definície, interpretácie a charakteristiky maďarského systému sociálnych služieb a inštitúcií pôsobiach v oblasti podpory vývoja, vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve so zameraním na deti vo veku 0-8 rokov. V druhej kapitole sa zameriame na iniciatívu Bezpečný štart, ktorá sa javí ako sľubný prístup a zároveň metóda na zmierňovanie socioekonomického znevýhodnenia v ranom detstve. V tretej kapitole analyzujeme systém verejných inštitúcií vrátane jasli, materských a základných škôl a zaoberáme sa aj hlavnými štrukturálnymi problémami, nedostatkami a výzvami v tejto oblasti. **Štvrtá kapitola** prináša charakteristiku cieľových regiónov a cieľovej skupiny štúdie vychádzajúcu z dostupných informácií a dát. Začíname zhrnutím nevýhod v cieľových regiónoch a následne pomenúvame hlavné charakteristiky a nedostatky, s ktorými sa cieľová skupina potýka v súvislosti s chudobou, depriváciou, sociálnym vylúčením a ďalších nerovností. **Piata kapitola** sumarizuje intervencie, programy, iniciatívy a príklady dobrej praxe v oblasti raného detstva v Maďarsku. Stručne sa vrátíme aj k verejným a štátnym intervenciám, no predstavíme najmä mimovládne iniciatívy zamerané na rozvoj vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve na národnej i miestnej úrovni. V šiestej kapitole prinášame zhrnutie záverov, ponaučení a poznatkov s cieľom pomenovať výhody, výsledky, ale aj zlyhania, nedostatky a výzvy v oblasti vývoja, vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve s osobitným zameraním na znevýhodnené, marginalizované a, predovšetkým, rómske deti.

1. Vývoj, vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve: Teoretické východiská a prístupy¹⁸

1.1. Vývoj mozgu v normálnom prostredí a v málo podnetnom prostredí

Tento koncept vychádza zo všeobecne akceptovanej a vedecky dokázanej úvahy, že najefektívnejšie sú intervencie realizované v ranom veku. Ide o obdobie, kedy je možné zmierňovať alebo dokonca úplne vynahradiť nedostatky, ktoré nie sú spôsobené mentálnym alebo fyzickým znevýhodnením či inými zdravotnými problémami, ale ktoré vyplývajú z málo podnetného prostredia a nepriaznivých životných podmienok. Podľa Správy UNICEF z roku 2017 „nové objavy v oblasti neurovedy z ostatných desaťročí posunuli naše chápanie toho, ako sa vyvíja mozog malého dieťaťa, výrazne dopredu. Jedným z najdôležitejších zistení je fakt, že na budovaní mozgu sa podieľajú gény, skúsenosti a prostredie – teda ide o kombináciu dedičnosti a prostredia. (...) V prvých dňoch života vznikajú prepojenia medzi neurónmi rýchlosťou a s komplexnosťou, aká sa už nikde nezopakuje. Výskumy pôvodne naznačovali, že tieto spoje vznikajú rýchlosťou min. 1 000 spojov za sekundu, no podľa najnovších zistení sa ukazuje, že táto rýchlosť môže byť až 1 000 000 za sekundu.“¹⁹

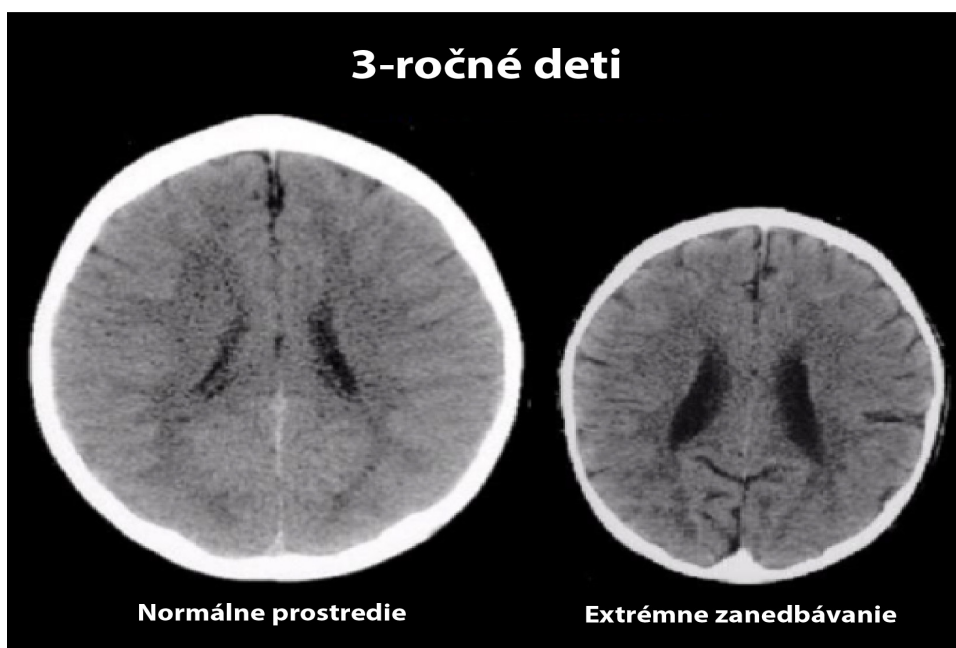
Éva Szomor a Noémi László (2014) s odvolaním na americké významy zdôrazňujú, že **nedostatok podnetov prichádzajúcich z okolitého prostredia spomaľuje vývoj mozgu malých detí.** Podľa autoriek je **rané detstvo obdobím, keď deti spoznávajú svoje prostredie a seba prostredníctvom interakcií s rodinou a zažívajú, aký dopad môžu mať na svoje prostredie ony samé.** Deti majú v procese tohto spoznávania neustále meniacu sa potrebu nových stimulácií (vrátane emocionálnych), ktorá im pri tomto dôležitom vývinovom procese pomáha. V ranom veku je možné zreteľne rozoznať dopady a dôsledky znevýhodňujúceho socioekonomického a extrémne málo podnetného prostredia na dieťa. Na nasledujúcom obrázku sú viditeľné rozdiely vo vývoji mozgu trojročného dieťaťa vyplývajúce z odlišnej kvality prostredia, v ktorom vyrastá (*Obr. 1*).²⁰

18 Táto kapitola čerpá z podkladovej štúdie vypracovanej v rámci prípravy programu s názvom „Budovanie kapacít pre efektívny vývoj v ranom detstve u marginalizovaných Rómov v Maďarsku“ (Zsombor, Farkas; 2018, karpatská nadácia v Maďarsku).

19 UNICEF 2017: 7.

20 Szomor–László 2014.

Obrázok č. 1: Vývoj mozgu trojročného dieťaťa v normálnom prostredí a v podmienkach extrémneho zanedbávania

Zdroj: Heckman (2008). Citácia: Balás et al. 2016

Podľa neurologických výskumov sú pre vývoj mozgu okrem genetických predispozícií dôležité aj vysoko podnetné prostredie a primerane intenzívne emočné väzby medzi dieťaťom a rodičmi (a/alebo dospelými, ktorí sú pre dieťa dôležití). Tieto faktory vplyvajú na mozgové procesy a mentálny vývin dieťaťa spoločne. Skúsenosti získané v uvedenom citlivom období sú obzvlášť dôležité pre optimálny vývoj mozgových štruktúr, no táto senzitivita zároveň znamená vyššiu zraniteľnosť pri pôsobení škodlivých faktorov. Extrémna deprivácia alebo stresujúce prostredie zjavne bránia vývoju riadnych mozgových štruktúr, čo môže spôsobiť trvalú ujmu v rámci vývinu mozgu. Čím dlhšie obdobie zanedbávania trvá a čím skôr k nemu dochádza, tým menšia je šanca, že sa jeho dôsledky sa budú dať neskôr úspešne a úplne kompenzovať.²¹ Judit Lannert (2015) v súvislosti s vývinom mozgu zdôrazňuje, že **deti získavajú emocionálnu kontrolu v priebehu prvého roka svojho života, pričom tento proces sa vo veku 4 rokov spomaľuje**. Rozvoj sociálnych vzťahových zručností a jazykových schopností je najintenzívnejší medzi prvým a druhým rokom veku a do štvrtého roku sa ustáli na strednej úrovni. Z pohľadu numerických zručností je najdôležitejšie obdobie medzi prvým a tretím rokom života dieťaťa.²²

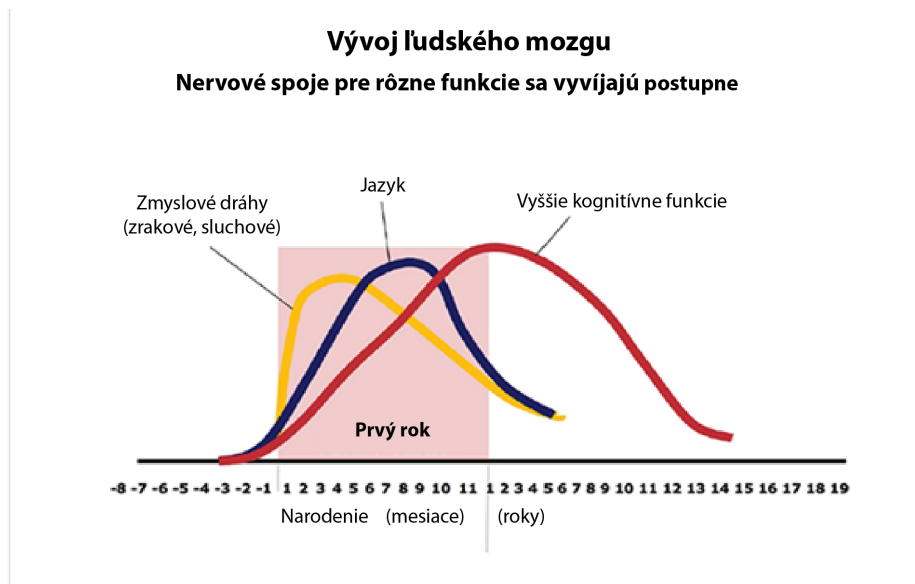
Podľa Centra pre vývoj dieťaťa Harvardskej univerzity „môžu vedecké poznatky o vývoji mozgu v ranom detstve formovať investície do tohto obdobia. Tieto jednoduché koncepcie, podporené desaťročiami výskumu v oblasti neurovedy a behaviorálnych vied, pomáhajú ukázať, prečo je vývoj dieťaťa, osobitne v období od narodenia po dovŕšenie piatich rokov veku, základom prosperujúcej a udržateľnej spoločnosti. (...) naše prežívanie v ranom období života ovplyvňuje kvalitu spomínanej architektúry tým, že podporuje vznik pevných, alebo – naopak – krehkých základov pre akékoľvek učenie, zdravie a správanie, ktoré bude nasledovať. V prvých rokoch nášho života vzniká v našom mozgu každú

²¹ Gallai 2009: 45.

²² Lannert 2015: 4.

sekundu viac než milión nových nervových prepojení. Tie sa následne po tomto období intenzívneho rozmnožovania redukujú v procese zvanom „osekávanie“ (z *angl. pruning*, pozn. prekl.), vďaka ktorému sa mozgové okruhy stávajú efektívnejšími”²³ (Obr. 2).

Obrázok č. 2: Vývoj ľudského mozgu: Citlivé rané obdobia vývoja mozgu

Zdroj: Charles N. Nelson (2004). <https://developingchild.harvard.edu/resources/inbrief-science-of-ecd/>

²³ Center on the Developing Child. Harvard University 2007: 1.

1.2. Rodičovské kompetencie a vedomosti

Domáce prostredie a podmienky, v ktorých deti vyrastajú, úzko korelujú s ich socioekonomickým prostredím, s príjmami rodiny, s kvalitou bývania, so vzdelaním rodičov a s ich postavením na pracovnom trhu, ako aj s mierou ich sociálnej integrácie – slovom, s ich sociálnym statusom. Všetky tieto črty sú pre charakter domácej starostlivosti a prostredia, v ktorom dieťa vyrastá, určujúce, a významne súvisia s kvalitou vývoja dieťaťa. Mnoho maďarských i zahraničných štúdií sa zaoberá koreláciou medzi sociálnym statusom a postojmi, vedomosťami, zručnosťami a kompetenciami rodičov.

Poznatky a kompetencie rodičov zahŕňajú názory, vnemy a hodnoty rodičov, ciele ich socializácie i poznanie vývojových charakteristík a potrieb detí, ktoré určujú spôsob, akým rodičia vyhodnocujú správanie a vývoj svojich detí, ako aj rozhodnutia týkajúce sa ich výchovy. **Osobné skúsenosti rodičov v oblasti starostlivosti a výchovy detí a ich sociálne vzťahy majú na tieto poznatky a kompetencie výrazný vplyv.**²⁴ To je aj dôvod, prečo „je v súčasnosti pre výskum dôležité analyzovať spôsob myslenia a chápania u rodičov. Mnohí vedci sú presvedčení, že názory sú najlepším indikátorom rozhodnutí, ktoré jednotlivci počas svojho života prijímajú. (...) Spôsob, akým rodičia vychovávajú svoje deti, môže byť vyjadrením ich názorov (...)“.²⁵

Éva Surányi (2010) s odvolaním sa na medzinárodný výskum vysvetľuje, že poznatky rodičov o vývojových potrebách ich detí a očakávania rodičov týkajúce sa intelektuálnych a sociálnych schopností ich detí a ich správania úzko súvisia so vzdelaním rodičov. Vzdelaní rodičia majú voči svojim deťom vyššie vývojové očakávania, takže zavádzajú viaceré výchovné postupy skôr než rodičia s nižším vzdelaním. (Medzi tieto postupy môže patriť napr. rozhovor s deťmi, rozprávanie príbehov, čítanie rozprávok, učenie farieb, a pod.)²⁶ Benasich a Brooks-Gunn (1996) poukazujú na skutočnosť, že vzdelanostná úroveň rodičov (matky) ovplyvňuje kvalitu a štruktúru domáceho materiálneho prostredia. Je však dôležité podotknúť, že spomínaní autori tiež zdôrazňujú, že „Spoločnosť ako celok má tendenciu domnievať sa, že „dobré“ rodičovstvo vedie k efektívnej výchove a dobrým výsledkom detí. Avšak názor na to, čo „dobré“ rodičovstvo vlastne je, sa výrazne líši aj medzi tými, ktorí sa považujú za odborníkov, aj medzi rodičmi pochádzajúcimi z rôznych demografických skupín či prostredí. (...) Vzťahy medzi postojmi rodičov, ich poznaním výchovných postupov, rodičovským správaním a výsledkami detí sú tiež nejasné. (...) Výskumy naznačujú, že ak rodičia poznajú proces vývoja dieťaťa, má to vplyv na ich pochopenie správania detí a pravdepodobne aj na spôsob, ako na svoje deti reagujú.“²⁷

Ďalší autori poukazujú na ekonomické aspekty vedomostí a poznatkov rodičov. „Z pohľadu ekonomiky je kognitívna stimulácia jedným zo spôsobov, akým rodičia do svojich detí investujú finančné a sociálne zdroje. Tento pohľad podporujú aj zistenia, že správanie rodičov ovplyvňuje vzťah medzi socioekonomickými zdrojmi (napr. chudoba, príjem rodiny alebo vzdelanie matky) a kognitívnymi schopnosťami či akademickými výsledkami dieťaťa.“²⁸

24 Surányi 2010. (Goodnow 1995).

25 Hirsjarvi–Perala-Littunen 2000: 87.

26 Surányi 2010: 6-7.

27 Benasich–Brooks-Gunn 1996: 1186.

28 Tucker–Paige Harden 2011: 250.

1.3. Intervencie v ranom veku: rozvoj zručností s starostlivosťou v ranom detstve

Početné štúdie dokázali význam efektívnych intervencií v ranom detstve. Podľa spomínaných zdrojov **je známe, že kvalita raného vývoja je určujúca pre budúce úspechy a šance dieťaťa.** Podľa Encyklopédie vývoja v ranom detstve „má emocionálny, sociálny a fyzický vývoj detí v ranom veku priamy vplyv na ich celkový vývoj a na to, akí z nich vyrastú dospelí. Práve preto je také dôležité chápať potrebu investovať už do veľmi malých detí, a tým maximalizovať ich prosperovanie v budúcnosti. (...) Rané zážitky detí – putá, ktoré si utvárajú s rodičmi a ich prvé skúsenosti s učením sa – výrazne vplyvajú na ich ďalší fyzický, kognitívny, emocionálny a sociálny vývoj. Optimalizovanie prvých rokov života detí je tak najlepšou investíciou, ktorú ako spoločnosť môžeme urobiť s cieľom zabezpečiť budúce úspechy týchto detí.“²⁹ **Význam podpory vývoja v ranom detstve zdôrazňuje aj UNICEF.** Táto celosvetová organizácia deklarovala, že práve kvalita tohto vývoja je kľúčom k naplnenému a produktívnemu životu. **Obdobie od narodenia do ôsmeho roku života sú určujúce pre komplexný a zdravý kognitívny, emocionálny a duševný vývoj dieťaťa. Toto kritické obdobie môže byť základom pre budúcu pohodu a prosperitu.** Intervencie v ranom detstve majú preto trvalý, dlhodobý a nezastupiteľný dopad na intelektuálnu kapacitu, osobnosť, sociálne fungovanie, zručnosti a kompetencie dieťaťa.³⁰

Podľa inej správy UNICEF (ktorú sme už spomínali vyššie) z roku 2017 je „vývoj mozgu dôležitou súčasťou vývoja v ranom detstve ako proces, prostredníctvom ktorého malé dieťa získava základné fyzické, motorické, kognitívne, sociálne, emocionálne a jazykové zručnosti. Tieto zručnosti deťom umožňujú myslieť, riešiť problémy, komunikovať, vyjadrovať emócie a nadväzovať vzťahy. Kladú základy pre ďalší život a projektujú dráhu k zdravému vývoju, schopnosti učiť sa a k celkovému prosperovaniu. Zdravý vývoj v ranom detstve je dôležitý pre všetky deti, no najmä deti zo znevýhodneného prostredia, ak vďaka podnetnej výchove a starostlivosti nadobudnú potrebné zručnosti, získajú tak cestovný lístok z nepriaznivej situácie do lepšieho života. Navyše, ony samé majú následne väčšiu šancu vychovávať tak aj svoje deti a prelomiť tak začarovaný medzigeneračný kruh znevýhodnenia.“³¹

Odborníci v Maďarsku zdôrazňujú aj dôležitosť včasných intervencií v prípade rodín žijúcich v chudobe a sociálnom vylúčení. Podľa Évy Szomor (2012) by takéto intervencie nemali mať výlučne formu podpory vývoja v ranom detstve, resp. akéhosi špeciálneho vývoja, ale mali by mať podobu komplexného prístupu a metódy práce s deťmi aj ich rodičmi. Mali by teda mať zásadný dopad na celú rodinu a na prostredie, v ktorom žije. Je teda zrejmé, že včasné intervencie sú najviac potrebné v prípade rodín žijúcich v extrémnom materiálnom nedostatku, ktoré nemajú primerané podmienky na podporu vývoja v ranom detstve. Na jednej strane je to dôvod, prečo by takéto intervencie mali tieto nedostatky zmierňovať, no na druhej strane, ako píše Judit Lannert (2015), starostlivosť a výchova spolu s vhodnými intervenciami v ranom detstve majú výrazne väčší vplyv na kognitívny a sociálny rozvoj dieťaťa a na jeho neskoršie študijné výsledky než výživa a finančné stimuly. Vývoj v ranom detstve čerpá najmä zo skúseností. Rozvoj zručností, starostlivosť a vzdelávanie v ranom detstve si preto vyžaduje sociálne interakcie

29 Encyclopedia on Early Childhood Development 2011; <http://www.child-encyclopedia.com/importance-early-childhood-development>.

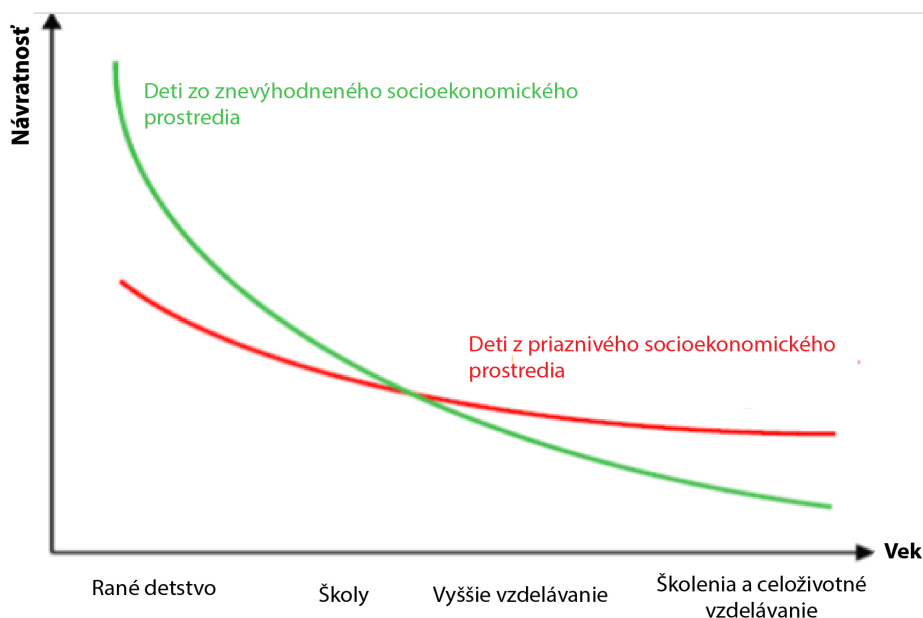
30 UNICEF 2014.

31 UNICEF 2017: 9.

a štruktúrované praktizovanie. Vychádzajúc z uvedeného prístupu autorka rozlišuje štyri hlavné faktory súvisiace s intervenciami v ranom detstve: (1) Schopnosť učiť sa je najväčšia v období prvých štyroch rokov života; (2) Interaktívne prostredie podporuje vývoj mozgu; (3) Schopnosť učiť sa úzko súvisí so sociálnym a emocionálnym vývojom; (4) Deti si inteligenciu budujú kontinuálne prostredníctvom interakcií založených na predošlých skúsenostiach a nových informáciách.³²

Lannert (2015) zdôrazňuje aj ekonomické aspekty intervencií v ranom detstve. Návratnosť prostriedkov investovaných do starostlivosti a vzdelávania v ranom detstve je zo všetkých investícií do vzdelania najvyššia, nakoľko tieto intervencie majú zásadný vplyv na schopnosť učiť sa, resp. na efektívnosť učenia v neskoršom živote. Miera návratnosti je obzvlášť vysoká u detí zo znevýhodneného prostredia. Vzdelávanie v ranom detstve preto nielen, že u detí rozvíja kompetencie, ale buduje tiež základy ich schopnosti učiť sa efektívne.³³ Woessmann a Schuetz (2006) argumentujú, že „návratnosť investícií do vzdelávania v ranom veku je najvyššia, pretože takéto investície uľahčujú učenie aj v neskorších obdobiach života. Navyše, návratnosť včasných intervencií je zvlášť vysoká v prípade detí zo znevýhodneného prostredia, ktorým sa v domácom prostredí nedostáva základov zručností nevyhnutných pre zaistenie prosperovania v neskoršom štúdiu. Je to preto, že takéto intervencie okrem rozvíjania zručností zároveň kladú základ, ktorý vďaka komplementaritám typov učenia sa v rôznych fázach životného cyklu zaisťujú schopnosť učiť sa produktívnejšie.“³⁴ Ako vyplýva z Obr. 3, platí, že so zvyšujúcou sa úrovňou vzdelania sa znižuje miera návratnosti investovaných finančných zdrojov. Pokles možno sledovať aj u detí z priaznivého socioekonomického prostredia, no v prípade najviac znevýhodnených detí je tento pokles extrémne výrazný (teda miera návratnosti je naozaj vysoká) (Obr. 3).

Obrázok č. 3: Návratnosť nákladov vynaložených na rôznych úrovniach vzdelávacieho systému (v prepočte na 1 Euro)

Zdroj: Woessmann and Schuetz (2006) (Interpretácia autorov podľa Cunha et al (2006))

³² Lannert 2015:5.

³³ Lannert 2015: 6.

³⁴ Woessmann-Schuetz 2006: 10.

2. Právne rámce, definície a všeobecná charakteristika: raný (špeciálny) vývoj a rozvoj zručností v ranom detstve

2.1. Raný (špeciálny) vývoj, špeciálne vzdelávania a starostlivosť

V súlade so Zákonom o štátnom verejnom školstve (2011) sa v Maďarsku **raný vývoj** chápe ako **špeciálne intervencie do vývoja dieťaťa**, ktoré sa uplatňujú v prípade detí so špeciálnymi potrebami, teda takých, ktoré zaostávajú vo vývoji alebo napredovaní. Ide o deti, ktoré majú výrazné znevýhodnenie v oblasti mentálneho a/alebo rečového vývoja; deti s postihnutím pohybového aparátu, sluchu, zraku alebo s problémovým správaním; deti bez primeraných sociálnych zručností a kompetencií a/alebo s problémami so spánkom, príjmom potravy či s inými sociálnymi schopnosťami a zručnosťami. Jednoducho, jedná sa o deti s rôznym stupňom znevýhodnenia v oblasti učenia sa, reči, sluchu, zraku, či s telesným alebo mentálnym postihnutím. Znevýhodnenie, resp. postihnutie musí diagnostikovať špeciálne vyškolený odborník (špeciálni učitelia, vychovávatelia). Na základe určenej diagnózy detí, ktorých sa to týka, navštevujú zariadenia starostlivosti alebo vzdelávacie zariadenia pre deti so špeciálnymi potrebami, ktorým sa hovorí aj zariadenia raného vývoja, a to do dovŕšenia piatich rokov veku. Štát je povinný poskytovať služby raného vývoja.

Špeciálne vzdelávanie má v Maďarsku bohatú históriu. Prvá špeciálna škola vznikla v roku 1876 a druhá v roku 1902. Počas obdobia socializmu bolo však rozšírenou praxou mentálne postihnuté deti selektovať a segregovať od ostatných, čo, okrem iného, viedlo k segregácii na etnickom základe. **Mnohé rómske deti boli selektované a segregované nie kvôli postihnutiu, ale pre socioekonomické prostredie, z ktorého pochádzajú.** Po prechode na demokratický režim (1990) bol v roku 1993 prijatý Zákon o verejnom vzdelávaní, ktorý na národnej úrovni zaviedol systém špeciálnych vzdelávacích inštitúcií, sieť pedagogických asistenčných služieb a profesionálnych služieb. V roku 1994 bola činnosť týchto inštitúcií upravená spoločnou ministerskou vyhláškou.³⁵

Podľa aktuálne platného Zákona o štátnom verejnom školstve (2011) sú **pedagogické asistenčné služby** (verejné inštitúcie poskytujúce špecializované pedagogické služby) povinné diagnostikovať (vo forme odborných diagnostických komisií) a nariaďovať včasné intervencie. Tieto inštitúcie sú povinné podporovať pedagogické a vzdelávacie aktivity rodičov, učiteľov a príslušných zariadení (jaslí, materských škôl a základných škôl). Svoje komplexne zamerané služby, ku ktorým patria napr. špecializované poradenstvo a konzultácie v oblasti vývoja, starostlivosti a vzdelávania v ranom detstve, rozvojové vzdelávania, výchovné poradenstvo, logopedicko-terapeutické služby, a pod., poskytujú bezplatne.³⁶

Pedagogické asistenčné služby, ktoré zamestnávajú 5 000 pedagógov a špecializovaných odborníkov, poskytli v školskom roku 2015/2016 svoje služby viac než 452 000 deťom, a v školskom roku 2018/2019 ich využilo pribl. 501 000 detí.³⁷ Podľa najnovších podrobných údajov **sa v školskom roku 2016/2017 do aktivít v oblasti špecializovaného poradenstva a konzultácií v oblasti vývoja, starostlivosti a vzdelávania v ranom detstve zapojilo 4542 detí vo veku 0-5 rokov.** To znamená, že len menej ako 1 percento (0,8 %) detí z relevantnej vekovej skupiny malo prístup k tomuto typu špecializovaných

35 Ministerská vyhláška 14/1994. (VI. 24.) MKM.

36 Zákon o štátnom verejnom vzdelávaní (2011); 18. §.

37 Štatistika verejného vzdelávania, prvé vydanie 2019; Ministerstvo národných ľudských zdrojov 2018.

služieb.³⁸ 82 % z nich využilo verejné a 18 % súkromne poskytované služby. 25 % z týchto detí sa zúčastňovalo skupinových a 75 % individuálnych aktivít (Tab. 1).

Tabuľka č. 1: Špecializované poradenstvo a konzultácií v oblasti vývoja, starostlivosti a vzdelávania v ranom detstve, 2016/2017

Kategória a jednotky	Verejné	Súkromné	Spolu
Inštitúcie, kus	22	14	36
Lokality, kus	189	22	211
Deti, osoby	3 728	814	4 542
Menej než 1 rok	513	81	594
1 rok	828	237	1 065
2 roky	1 105	236	1 341
3 roky	835	178	1 013
4 roky	350	64	414
5 rokov	97	18	115
Skupinové aktivity	759	409	1168
Individuálne vedenie	2 969	405	3374

Zdroj: Štatistická ročenka verejného školstva 2016/2017

38 Tabuľka HCSO Stadat 1.3. http://www.ksh.hu/docs/eng/xstadat/xstadat_annual/i_wdsd009.html.

2.2. Rozvoj zručností raného detstva: prístup a metóda zmierňovania socioekonomického znevýhodnenia

2.2.1. Všeobecná charakteristika

Myšlienka **rozvoja zručností raného detstva** prišla do Maďarska s konceptom Bezpečného štartu (*Sure Start*) a jeho lokálne realizovanými programami v roku 2004. **Jedná sa o včasné intervencie zamerané na zmierňovanie sociálneho a socioekonomického znevýhodnenia.** Maďarský model konceptu Bezpečný štart vychádza z programu *Sure Start*, ktorý funguje vo Veľkej Británii od roku 1998. Iniciatíva „je zacielený na rodičov a deti do štyroch rokov veku žijúcich v znevýhodnenom prostredí. V rámci jednotlivých projektov programu sa poskytujú rôznorodé služby zamerané na podporu schopnosti detí učiť sa, ich zdravia a prosperovania, ako aj na podporu ich sociálneho a emocionálneho vývoja.“³⁹ V Maďarsku sa prvé pilotné programy rozbehli v roku 2004 v štyroch znevýhodnených lokalitách (jednou z nich bola najzaostalejšia mestská časť Budapešti). Odvtedy vzniklo už niekoľko tzv. **Detských centier/domov bezpečného štartu** v znevýhodnených osadách a segregovaných oblastiach, kde väčšina obyvateľov žije v podmienkach chudoby a sociálneho vylúčenia.

Národný program boja proti detskej chudobe, ktorý v roku 2006 spustila Maďarská akadémia vied, definuje sedem hlavných oblastí intervenovania.⁴⁰ Jednou z nich je podpora vývoja a starostlivosti zameraná na zabezpečenie lepších a rovnocennejších podmienok pre deti. K hlavným relevantným cieľom patrí „zabezpečenie lepších a rovnocennejších podmienok pre rozvoj schopností a zručností detí a znižovanie segregácie; zvyšovanie úrovne osobných sociálnych služieb a asistencie pre deti a ich rodiny“⁴¹. K oblastiam zahrnutým do programu patrí, o.i., starostlivosť, vzdelávania a rozvoj zručností v ranom detstve, najmä v prípade rodín a detí zo znevýhodneného prostredia. V rámci Národného programu bol v roku 2006 v jednom zo znevýhodnených regiónov Maďarska (mikroregión Szécsény v severomaďarskej župe Nógrád) spustený komplexný modelový program financovaný z Nórskeho grantu, v rámci ktorého vzniklo päť Detských centier bezpečného štartu. Podľa hodnotiacej správy programu „deti môžu využívať služby ponúkané Detskými centrami bezpečného štartu samostatne, no dôležitým cieľom je zapojenie rodičov. Centrá zabezpečujú rozvoj zručností detí v ranom detstve, ponúkajú špecializované služby v oblasti raného vývoja, poskytujú rodičom možnosť získať rodičovské zručnosti či pomáhajú im vrátiť sa na pracovný trh. (...) Základnou myšlienkou za filozofiou Detských centier bezpečného štartu je harmonická spolupráca odborníkov z rôznych oblastí zameraná na zlepšovanie kvality osobných služieb poskytovaných rodinám s deťmi. S týmto zámerom sa snažíme zaistiť neustálu prítomnosť spolupracovníkov v Detských centrách“⁴². Po roku 2008 sa pilotný program rozšíril do ďalších znevýhodnených mikroregiónov a sídel v Maďarsku. V tom čase boli aktivity Detských centier bezpečného štartu a komplexné programy financované zo zdrojov EÚ v rámci OP Sociálna obnova.

39 Webová stránka Ministerstva školstva Veľkej Británie (UK) <https://www.education-ni.gov.uk/articles/sure-start>.

40 Národný program boja proti detskej chudobe 2006.

41 Národný program boja proti detskej chudobe 2006: 3.

42 Host Country Report 2010: 15.

V roku 2013 sa Detské centrá bezpečného štartu pracujúce s deťmi vo veku 0-5 rokov (a s ich rodičmi) zmenili na štátom financovanú službu, ktorú upravuje Zákon o ochrane dieťaťa z roku 1997. Centrá sa tak stali súčasťou maďarského systému sociálneho zabezpečenia a starostlivosti o deti. Podľa spomínaného zákona je hlavným cieľom Detských centier zabezpečovať zdravý vývoj detí zo znevýhodneného socioekonomického prostredia, a najmä tých, ktorým sa vypláca pravidelná dávka pre dieťa z nízko príjmovej rodiny⁴³. Cieľom je kompenzovať nevýhody a nedostatky, ktorým tieto deti čelia, ako aj posilňovať rodičovské kompetencie a poskytovať komplexné preventívne služby pre rodičov a deti, ktoré nenavštevujú predškolské zariadenie. Detské centrá bezpečného štartu sú povinné spolupracovať s orgánmi sociálneho zabezpečenia a starostlivosti o deti a rodiny, centrami sociálneho zabezpečenia a starostlivosti o deti a rodiny, ošetrovateľskými službami, materskými školami a s ďalšími relevantnými miestnymi inštitúciami s cieľom podporovať úspešnú integráciu detí v materských školách a efektívnu sociálnu integráciu rodín.⁴⁴ V roku 2019 pôsobilo na území Maďarska 155 Detských centier bezpečného štartu, ktoré svoje služby poskytovali 2150 rodinám a 2380 deťom. V roku 2018 bolo 80 % z týchto detí vo veku 0-2 roky a 20 % vo vekovej skupine 3-5 rokov (Tab. 2).

Tabuľka č. 2: Hlavné ukazovatele činnosti Detských centier bezpečného štartu, 2013-2019

Rok	Počet		Počet zapojených			
	centier	zamestnancov	rodín	detí		
				0-2 roky	3-5 rokov	spolu
2013	58	161	1 312	1 033	408	1 441
2014	114	305	2 341	1 676	831	2 507
2015	111	251	2 211	1 832	631	2 463
2016	112	242	2 334	1 975	603	2 578
2017	112	236	2 221	1 790	656	2 446
2018	116	233	1 998	1 788	449	2 237
2019	155	315	2 151	žiadne údaje	žiadne údaje	2 379

Zdroj: Tabuľka HCSO Stadat 2.5.6.

https://www.ksh.hu/docs/eng/xstadat/xstadat_annual/i_fsg008b.html

Detské centrá bezpečného štartu svoje služby poskytujú bezplatne, takže rodičia za ne nemusia platiť, no vyžaduje sa ich pravidelná účasť (najmä účasť matiek) na aktivitách centier. **Podľa pôvodných zásad činnosti centier bola účasť detí a rodín na aktivitách dobrovoľná**, pričom zodpovednosť za zapájanie rodín a detí rôznymi metódami ležala na pracovníkoch centier. Dnes je však bežné, že obce prostredníctvom miestnych nariadení uložia deťom žijúcim v nepriaznivých podmienkach, a najmä tým, ktorým je poskytovaná

⁴³ Pravidelná dávka pre dieťa z nízko príjmovej rodiny je sociálna dávka poskytovaná nízko príjmovým rodinám s deťmi. Nárok na dávku vzniká, ak výška mesačného príjmu na osobu nepresahuje 135 % minimálnej výšky starobného dôchodku. V prípade neúplných rodín a rodín s postihnutým dieťaťom sa prahová výška mesačného príjmu zvyšuje na 145 % minimálnej výšky starobného dôchodku. (Zákon o ochrane dieťaťa 1997. 19. §).

⁴⁴ Zákon o ochrane dieťaťa (1997) 38/A. § článok (1) a (2).

pravidelná dávka pre dieťa z nízkopríjmovej rodiny, povinnosť zúčastňovať sa činnosti centier. V prípade nepravidelnej účasti môže miestna samospráva znevýhodnené deti a ich rodiny postihovať napr. odňatím miestnych sociálnych dávok.

V súlade s príslušnou ministerskou vyhláškou musí mať riaditeľ Detského centra bezpečného štartu požadované profesionálne vzdelanie v odbore učiteľstvo, psychológia, sociálna pedagogika alebo medicína. Odborníci s kvalifikáciou v iných oblastiach môžu viesť centrá v prípade, ak majú aspoň dvojročnú prax ako zamestnanci Detského centra.⁴⁵

Od roku 2013 je väčšina Detských centier prevádzkovaná obcami, no financovaná zo štátneho rozpočtu. Niektoré služby riadia významné mimovládne charitatívne organizácie. Detské centrá bezpečného štartu majú svoje prevádzkové štandardy a sú povinné viesť dokumentačný systém v súlade s nariadeniami Zákona o ochrane dieťaťa.⁴⁶

2.2.2. Štrukturálne problémy a výzvy

Činnosť Detských centier bezpečného štartu priniesla výrazné zlepšenie najmä v oblasti rozvoja miestnych komunít, spolupráce miestnych odborných kapacít a podpory lepšieho prístupu znevýhodnených detí a ich rodičov k službám sociálnej a zdravotnej starostlivosti.⁴⁷ Detské centrá bezpečného štartu sa snažia znižovať sociálne znevýhodnenie, takže cieľovou skupinou ich aktivít sú rodiny s deťmi žijúce v chudobe a v podmienkach sociálneho vylúčenia. Regionálne zacielenie je vysoko relevantné, nakoľko väčšina Detských centier sa nachádza v znevýhodnených regiónoch. Podľa dostupných dát **pôsobilo v roku 2017 takmer 70 % Detských centier v dvoch cieľových regiónoch (Severné Maďarsko a región Severnej Severnej Veľkej nížiny).** Ďalších 22 % centier sa nachádza v ďalších dvoch znevýhodnených regiónoch (Južné Zadunajsko a Južná Veľká nížina) (Tab. 3). 30 % centier sa nachádza v malých dedinách (s počtom obyvateľov do 1000) a ďalších 45 % z nich možno nájsť v sídlach s 1000-5000 obyvateľmi.⁴⁸

45 Ministerská vyhláška č. 40/2018. (XII.4). EMMI.

46 Zákon o ochrane dieťaťa 38/A. §.

47 Balás et al. 2016.

48 Keller 2018: 51.

Tabuľka č. 3: Počet a rozmiestnenie Detských centier bezpečného štartu podľa regiónov, 2017

Regióny	Počet Detských centier bezpečného štartu (ks)	Zastúpenie Detských centier bezpečného štartu (%)
Stredné Maďarsko*	7	6,3
Stredné Zadunajsko	3	2,7
Západné Zadunajsko	-	-
Južné Zadunajsko	12	10,7
Severné Maďarsko	43	38,4
Severná Veľká nížina	34	30,4
Južná Veľká nížina	13	11,6
<i>Spolu</i>	<i>112</i>	<i>100,0</i>

Zdroj: Keller 2018: 50

Ako zdôrazňuje Judit Keller (2018) vo svojej štúdii, pôvodným cieľom Detských centier bezpečného štartu bolo podporovať vývoj detí v ranom veku a posilňovať rodičovské kompetencie prostredníctvom nízkoprahových služieb poskytovaných v sídlach bez adekvátnych inštitúcií pôsobiacich v oblasti sociálnej starostlivosti o deti. **V praxi sa však tieto ciele nedajú naplniť z viacerých dôvodov**, napr. kvôli skutočnosti, že štrukturálne rozdiely v systéme sociálnej starostlivosti o deti majú za následok disproporčné pridelenie zdrojov, úloh a kapacít, ako aj slabé miesta v inštitucionálnom prostredí orgánov zameriavajúcich sa na poskytovanie vysokokvalitných služieb najmä pokiaľ ide o ich dostupnosť, zapájanie odborníkov a nerovnaké podmienky.⁴⁹

Detské centrá bezpečného štartu vznikli ako výstup viacerých projektov financovaných z prostriedkov EÚ a Nórskeho fondu. V rámci týchto projektov bol ročný rozpočet pribl. 10 miliónov HUF na centrum.⁵⁰ Po prechode do systému štátnej starostlivosti centrá dostávajú príspevky zo štátneho rozpočtu vo forme normatívov, pričom ich úhrnná výška nepresahuje sumu 6 miliónov HUF na centrum a rok.⁵¹ To znamená, že viac než 60 % ročných dotácií ide na pokrytie miezd a iba 40 % z pridelených prostriedkov môže byť použitých na materiálne vybavenie a ďalšie výdavky spojené s naplňaním pôvodných prístupov a cieľov programu Bezpečný štart. Podľa metodických odporúčaní je zabezpečenie zdravej a rôznorodej stravy (vrátane ovocia, zeleniny a pod.) vo forme desiat/olovrantov jedným z najdôležitejších prvkov činnosti centier. Personál týchto zariadení však hovorí, že finančné zdroje poskytnuté zo štátneho rozpočtu nepostačujú na zabezpečenie kvalitnej stravy. Navyše, v prípade znevýhodnených detí je dôležité poskytnúť im primeranú stravu aj doma.⁵²

Centrálné financovanie môže centráм zaistiť dlhodobú udržateľnosť, no nepostačuje na zaangažovanie externých odborníkov, ktorých si práca s deťmi

⁴⁹ Keller 2018.

⁵⁰ V prepočte podľa vtedajšieho výmenného kurzu (v roku 2010) to bolo pribl. 37 000 eur (in 2010).

⁵¹ V prepočte podľa súčasného výmenného kurzu je to pribl. 17 500 eur.

⁵² Keller 2018., Balás et al 2016.

zo znevýhodneného prostredia často vyžaduje.⁵³ Mnohé z týchto detí nemajú pre regionálne rozdiely a/alebo nedostatok informácií a materiálnych i nemateriálnych zdrojoch dostatočný prístup k spomínaným službám (napr. špeciálneho pedagóga, vychovávateľov, logopédov, a pod.).

Pôvodný zámer činnosti Detských centier určoval, že participácia detí a ich rodičov do aktivít nízkoprahových centier má byť dobrovoľná. Ako sme uviedli vyššie, zapájanie znevýhodnených detí a ich rodičov by mala byť úloha pracovníkov centier. Na jednej strane je v súčasnosti možné pozorovať prílišnú reguláciu vyplývajúcu zo štátneho financovania centier a, na druhej strane, miestne úrady detí a rodiny k účasti na aktivitách zaväzujú miestnymi vyhláškami. Ako sme už spomínali, v prípade, že sa deti a ich rodičia aktivít Detských centier nezúčastňujú pravidelne, miestne orgány im odnímu miestne sociálne dávky.

Posúdenie vplyvu centier, ktoré sa uskutočnilo v roku 2016, poukazuje na to, že **významným výsledkom pôsobenia Detských centier bezpečného startu je fakt, že rodičia znevýhodnených detí sa dokázali úspešne integrovať.** Veľkým nedostatkom však je, že **program nedokázal zasiahnuť aj najviac znevýhodnené rómske rodiny, ktoré zvyčajne žijú v najväčšej chudobe** (resp. ich nezasiahol v dostatočnej miere).⁵⁴

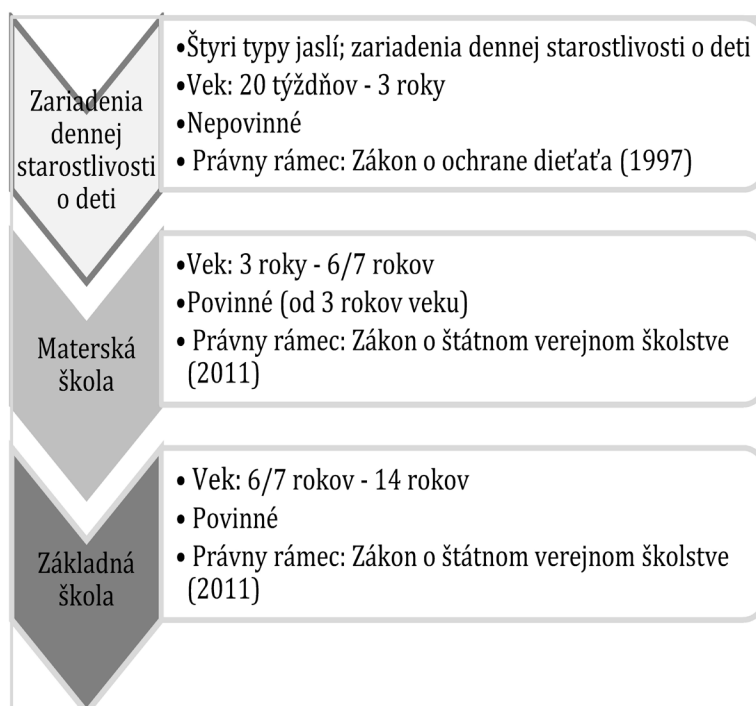
53 Keller 2018., Balás et al 2016.

54 Balás et al 2016.

3. Právne rámce, definície a všeobecná charakteristika vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve (jasle, materské školy a základné školy)

Maďarský „systém vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve je dvojsektorový. Prvá fáza pokrýva vek 0-3 roky (jasle) a druhá fáza trvá od 3 rokov veku dieťaťa po školský vek (materská škola, úroveň ISCED 020). Inštitucionálny systém na oboch úrovniach spadá pod riadenie Ministerstva ľudských zdrojov, no sčasti zaň zodpovedajú aj rôzne ďalšie ministerstvá.“⁵⁵ Ako uvádzame v úvodnej kapitole štúdie, v súlade s našou interpretáciou vychádzajúcou z medzinárodne používanej terminológie zahŕňa maďarský systém VSRD inštitucionálne služby zamerané na deti vo veku 0-8 rokov. Do štúdie sme preto **zahrnuli hlavné charakteristiky maďarského systému VSRD vrátane predškolských zariadení a inštitúcií** (jasle a materské školy; deti vo veku 0-5 rokov) a **prvého stupňa základnej školy** (deti vo veku 6-8 rokov). Obr. 4 ponúka zhrnutie hlavných črt maďarského systému VSRD.

Obrázok č. 4: Štruktúra a hlavné charakteristiky maďarského inštitucionálneho systému (zariadenia dennej starostlivosti, predškolské zariadenia a základné školy)

Zdroj: vlastné spracovanie

⁵⁵ https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/early-childhood-education-and-care-35_en.

3.1. Zariadenia dennej starostlivosti o deti, jasle

3.1.1. Základná charakteristika

Prvé jasle v Maďarsku vznikli v Budapešti v roku 1852. Spočiatku fungovali v súkromnom byte a ponúkali starostlivosť o deti pracujúcich matiek vo veku od 2 týždňov do 4 rokov. V prvý rok fungovania bolo do jaslí prihlásených 38 detí, pričom denná kapacita jaslí bola 10 detí. V druhej polovici 19. storočia sa počet jaslí aj počet detí, ktoré ich navštevovali, v dôsledku zvyšujúcej sa účasti matiek na trhu práce výrazne zvýšil. Podľa prvých oficiálnych štatistík v roku 1938 navštevovalo jasle viac než 1000 detí, v roku 1951 to bolo takmer 7300 detí, v roku 1970 do jaslí chodilo 41 800 detí a v roku 1980 sa jasle starali o takmer 70 000 detí. To bolo vrcholné obdobie jaslí, pretože už o 10 rokov neskôr, v roku 1990, bol počet detí zapísaných do jaslí 41 000 a v roku 2000 to bolo už len 29 500.⁵⁶ Hlavnou príčinou tohto poklesu bol neustále klesajúci počet živonarodených detí a slabšie populačné ročníky. Po prechode na demokratický režim sa pod tento negatívny trend podpísala aj rastúca nezamestnanosť.

Podľa Zákona o ochrane dieťaťa z roku 1997 **sú miestne orgány povinné zabezpečiť dennú starostlivosť o deti; a sídla s viac než 10 000 obyvateľmi musia zaistiť prevádzku jaslí.** V zmysle novelizácie z roku 2017 sú sídla, v ktorých žije viac než 40 detí vo veku 0-3 rokov alebo kde aspoň päť rodičov detí požiada o takúto službu, tiež povinné zriadiť jasle (minijasle alebo rodinné jasle).

Systém dennej starostlivosti o deti, pod ktorý spadajú škôlky, je nepovinný a upravuje ho Zákon o ochrane dieťaťa (1997). V súlade s týmto zákonom zariadenia dennej starostlivosti o deti poskytujú denné služby, starostlivosť, opateru, výchovu a stravu deťom rodičov, ktorí pracujú, študujú, alebo ktorí nie sú schopní starať sa o svoje deti pre chorobu alebo z iných dôvodov. Denná starostlivosť o deti má tri hlavné formy: jasle, detské denné centrá a alternatívne formy ako detské klubové programy, detské skupiny v materských centrách, a pod.⁵⁷ v Maďarsku je teda možné dieťa zapísať do rôznych typov zariadení starostlivosti o deti. Najrozšírenejším z nich sú nesporne jasle. **Jasle poskytujú komplexnú starostlivosť deťom do 3 rokov veku,** pričom deti ich môžu začať navštevovať od dvadsiateho týždňa života. Deti so špeciálnymi vzdelávacími potrebami a deti, ktoré majú nárok na služby podpory včasného vývoja a starostlivosť v ranom detstve môžu jasle navštevovať do svojich šiestich rokov.

Maďarský systém dennej starostlivosti o deti prešiel v roku 2017 reformou, ktorá zaviedla namiesto pôvodného modelu jediného typu inštitucionálnej starostlivosti (detské jasle) alebo starostlivosti mimo predškolských zariadení (denná starostlivosť v rodinnom prostredí) aj iné formy starostlivosti, ako napr. jasle, mini-jasle, firemné jasle, či rodinné jasle.⁵⁸ Z tohto dôvodu údaje do roku 2016 hovoria len o jasliach (alebo o starostlivosti mimo predškolských zariadení). V období rokov 2000 až 2016 sa počet jaslí výrazne zvýšil. Za posledný rok, pre ktorý sú údaje k dispozícii (2016), pôsobilo na území Maďarska 755 takýchto zariadení s aktívnou kapacitou takmer 40 000 miest. (94 % z tejto kapacity

⁵⁶ HCSO 2012.

⁵⁷ Zákon o ochrane dieťaťa (1997) 41. §.

⁵⁸ Zákon o ochrane dieťaťa (1997) 42 – 44/A. §.

prevádzkovali miestne samosprávy.⁵⁹⁾ V skúmanom období (medzi rokmi 2000 a 2016) narástol aj počet detí zapísaných do jaslí. V roku 2016 jasle navštevovalo viac než 38 000 detí, z toho 70 % malo menej než 3 roky (*Tab. 4*). V roku 2000 bolo z celkového počtu 5 335 kvalifikovaných 91 % ošetrovateliek, pričom do roku 2016 tento pomer vzrástol až na 99 %.⁶⁰⁾ V roku 2016 bolo na formy starostlivosti mimo predškolských zariadení (starostlivosť v rodinnom prostredí) zapísaných 7100 detí, pričom 75 % z nich malo menej než tri roky.⁶¹⁾

Tabuľka č. 4: Hlavné ukazovatele činnosti jaslí, 2000-2016 (kus)

Rok	Počet				
	zariadení	aktívnych miest	zapísaných detí celkom	Z toho: deti mladšie než 3 roky	ošetrovateliek
2000	532	24 965	29 561	18 446	5 335
2005	530	23 766	30 230	18 757	5 416
2010	668	32 516	35 782	23 954	6 346
2016	755	39 944	38 123	26 870	7 365

Zdroj: Tabuľka HCSO Stadat 2.5.5.1

http://www.ksh.hu/docs/eng/xstadat/xstadat_annual/i_fsg005a.html

Podľa najnovších údajov pôsobí v Maďarsku takmer 2000 jaslí (v tomto prípade údaje uvádzajú len počet zapísaných detí a poskytovateľov). V roku 2019 bol počet aktívnych miest v týchto zariadeniach 48 700 a zapísaných do nich bolo viac než 46 500 detí (*Tab. 5*).

59 Tabuľka HCSO Stadat 2.5.5.1. http://www.ksh.hu/docs/eng/xstadat/xstadat_annual/i_fsg005a.html.

60 Tabuľka HCSO Stadat 2.5.5.1 http://www.ksh.hu/docs/eng/xstadat/xstadat_annual/i_fsg005a.html.

61 Tabuľka HCSO Stadat 2.5.5.1 http://www.ksh.hu/docs/eng/xstadat/xstadat_annual/i_fsg005a.html.

Tabuľka č. 5: Hlavné ukazovatele činnosti rôznych typov jasí, 2017-2019 (kus)

Označenie	2017	2018	2019
Jasle			
Počet zariadení	754	765	789
Počet aktívnych miest	40 040	40 648	41 205
Počet zapísaných detí	37 977	38 223	38 611
Mini-jasle			
Počet zariadení	50	85	214
Počet aktívnych miest	354	625	1 622
Počet zapísaných detí	346	623	1 556
Firemné jasle			
Počet zariadení	7	8	9
Počet aktívnych miest	49	56	70
Počet zapísaných detí	38	51	54
Rodinné jasle			
Počet zariadení	938	927	918
Počet aktívnych miest	6 032	5 840	5 805
Počet zapísaných detí	5 732	5 680	5 668
Denné centrá pre deti			
Počet zapísaných detí	792	740	680
Počet poskytovateľov	270	220	154

Zdroj: Tabuľka HCSO Stadat 2.5.5.2 http://www.ksh.hu/docs/eng/xstadat/xstadat_annual/i_fsg012.html

Dochádzka do týchto zariadení dennej starostlivosti nie je povinná a rodičia musia za poskytované služby a stravu platiť príslušné poplatky. Výška poplatku za využívanie služieb sa odvíja od príjmu domácnosti (rodiny) na osobu. Rodiny sú oslobodené od platenia poplatku za využívanie spomínaných služieb v nasledujúcich prípadoch: dieťaťu je vyplácaná pravidelná dávka pre dieťa z nízkoпрíjmovej rodiny; v rodine sú tri a viac detí; v rodine sú deti s postihnutím alebo s chronickým ochorením; dieťa je v starostlivosti orgánov sociálnoprávnej ochrany detí. Rodiny sú oslobodené od platenia stravného v nasledovných prípadoch: dieťaťu je vyplácaná pravidelná dávka pre dieťa z nízkoпрíjmovej rodiny; v rodine sú tri a viac detí; v rodine sú deti s postihnutím alebo s chronickým ochorením; alebo ak mesačný príjem rodiny na osobu nepresahuje 130 % výšky minimálnej mzdy. V roku 2017 malo nárok na bezplatné stravovanie 66 percent zapísaných škôlkarov.⁶²

Personál jasí zahŕňa 'pedagóga špecializovaného na vzdelávanie v ranom detstve' s minimálne bakalárskym vzdelaním a zdravotnú sestru/ošetrovateľku s požadovanou kvalifikáciou (100-hodinový kurz stanovený Národným kvalifikačným registrom). „Udelenie oprávnenia na prevádzkovanie jasí závisí od prijatia vhodných učebných osnov, ktoré upravuje príslušná Ministerská vyhláška (15/1998) a Štátny vzdelávací program pre jasle.“⁶³ Aj prevádzkové podmienky jasí upravuje príslušná Ministerská vyhláška (6/2016).⁶⁴

62 HCSO 2018a.

63 Bárány-Paszkosz 2012: 8.

64 Ministerská vyhláška 6/2016. (III.24.) EMMI.

Väčšinu jaslí zriaďujú obce: **90 % jaslí a 62 % mini-jaslí prevádzkujú miestne samosprávy/obce**. Mimovládne organizácie (nadácie, združenia, neziskové organizácie) prevádzkujú len 4 % jaslí a takmer 3 % zariadení má za zriaďovateľa rôzne cirkvi. Ostatné jasle spadajú do zriaďovateľskej pôsobnosti iných organizácií, ako sú napr. menšinové samosprávy alebo štátne rozpočtové organizácie. V prípade mini-jaslí je rozdelenie nasledovné: 26 % zariadení spravujú mimovládne organizácie (nadácie, združenia, neziskové organizácie) a 12 % zariadení spravujú cirkvi. Situácia je úplne odlišná v prípade rodinných jaslí: v roku 2018 71 % rodinných jaslí zriaďovali mimovládne organizácie alebo firmy a 10 % cirkvi. Podiel rodinných jaslí prevádzkovaných obcami neprevyšuje 13 %. V roku 2018 bolo v Maďarsku len 8 firemných jaslí, pričom takmer všetky (7 zariadení) prevádzkovali obce (1) a štátne rozpočtové organizácie (6).⁶⁵

3.1.2. Štrukturálne problémy a výzvy

Na jednej strane je možné pozorovať významné rozvojové smerovanie zamerané na znižovanie nerovností a značný nedostatok aktívnej kapacity zariadení, no na druhej strane však **v porovnaní s cieľmi EÚ** (prijatými za zasadnutí Európskej rady v Barcelone v roku 2002) **stále výrazne zaostávame**. „Členské štáty by mali odstrániť prekážky v účasti žien na trhu práce a s prihliadnutím na dopyt a v súlade so svojimi vnútroštátnymi systémami v danej oblasti by sa mali usilovať zriadiť do roku 2010 zariadenia starostlivosti pre najmenej 90 % detí vo veku od troch rokov do začiatku povinnej školskej dochádzky a pre najmenej 33 % detí vo veku do troch rokov“.⁶⁶ V roku 2010 poskytovalo Maďarsko inštitucionálnu (formálnu) starostlivosť iba 13 % detí vo veku 0-2 roky, v roku 2014 tento podiel vzrástol na 17 %⁶⁷ a od tej doby sa situácia nezlepšila. V roku 2016 to bolo 18 %⁶⁸ a v roku 2019 menej než 17 % (v roku 2018 bol priemer krajín EÚ 35 % a na Slovensku bol tento podiel 11 %).⁶⁹ V roku 2018 nemalo prístup k príslušným zariadeniam starostlivosti o deti v mieste svojho bydliska 25 % danej vekovej skupiny, čo predstavuje 70 000 detí vo veku 0-2 roky.⁷⁰ Tento ukazovateľ sa v roku 2019 znížil na 22 %, resp. 63 000 detí).⁷¹ Je tiež dôležité spomenúť, že 88 000 rodičov sa nemohlo vrátiť do práce kvôli nedostatočnej kapacite systému jaslí.⁷²

Navyše, jasle predstavujú relatívne drahé zariadenia zameriavajúce sa najmä na strednú spoločenskú triedu (ktorá žije v urbanizovaných oblastiach, je zamestnaná a má primeraný príjem) s cieľom zvýšiť mieru zamestnanosti matiek. Väčšina príslušných materských dávok je tiež navrhnutá tak, že podporujú najmä rodičov (obzvlášť matky) s trvalým zamestnaním a bezpečnou pozíciou na trhu práce. To je tiež dôvod, prečo sú znevýhodnené rodiny (nezamestnané, chudobné, žijúce vo vidieckych oblastiach) vo všeobecnosti vyčlenené zo systému starostlivosti v jasliach. Toto tvrdenie podporuje aj skutočnosť, že **v rokoch 2018 a 2019 predstavovali deti so znevýhodnením, resp.**

65 HCSO 2019a.

66 Presidency Conclusions Barcelona Council, 20 March 2002. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_02_930.

67 HCSO 2018a., The Office of the National Assembly 2019.

68 HCSO 2018a.

69 Eurostat <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00185&plugin=1>.

70 HCSO 2019a.

71 HCSO 2019b.

72 The Office of the National Assembly 2019.

s viacnásobným znevýhodnením len menej než 3 % detí zapísaných do jaslí.⁷³ Podľa Zákona o ochrane dieťaťa (1997) sa za dieťa so znevýhodnením považuje dieťa, ktoré má nárok na pravidelnú dávku pre dieťa z nízkoпрíjmovej rodiny a má nízkokvalifikovaných alebo nekvalifikovaných rodičov, alebo ak sú jeho rodičia dlhodobo nezamestnaní, alebo ak žije v zlých bytových podmienkach (ako je napr. segregovaná osada alebo oblasť). Dieťa s viacnásobným znevýhodnením je dieťa, ktoré má nárok na pravidelnú dávku pre dieťa z nízkoпрíjmovej rodiny a vzťahujú sa naň aspoň dve z troch vyššie uvedených podmienok.⁷⁴ (Rovnaké definície sa vzťahujú aj na deti v materských a základných školách.)

Ako je zrejmé z *Tab. 6*, **regionálne rozdelenie aktívnej kapacity jaslí a zapísaných detí nie je rovnomerné.** V roku 2019 bolo takmer 30 % aktívnych miest v jasliach a zapísaných detí v hlavnom meste krajiny, 12 % aktívnych miest a zapísaných detí bolo v Peštianskej župe (1,2 mil. obyvateľov); a 13 % aktívnych miest a 14 % zapísaných detí pripadalo na Severnú Veľkú nížinu (s počtom obyvateľov 1,46 mil.). len 7,8 % aktívnych miest a 7,6 % zapísaných detí pripadalo na región Severného Maďarska, kde žije 1,126 milióna obyvateľov.

Toto porovnanie je obmedzené, nakoľko dostupné sú len údaje týkajúce sa počtu detí vo veku 0-2 roky za rok 2018, no aj tak naznačuje značné rozdiely. V regióne Stredného Maďarska (hlavné mesto Budapešť a Peštianska župa) navštevuje z danej vekovej kategórie jasle 21,2 % detí, pričom v Severnej Veľkej nížine je to 13 % a v Severnom Maďarsku len menej než 10 %. Celoštátny priemer je tiež veľmi nízky – 16,2 % (*Tab. 6*). Je dôležité pripomenúť, že v dvoch cieľových regiónoch (Severné Maďarsko a Severná Veľká nížina) žije 34 % detí, ktoré boli pre nedostatočnú kapacitu jaslí odmietnuté.⁷⁵

73 HCSO 2019a, HCSO 2019b.

74 Child Protection Act 1997. 67/A. §.

75 Úrad Národného zhromaždenia Maďarskej republiky 2019.

**Tabuľka č. 6: Počet a rozdelenie aktívnych miest v jasliach a zapísaných detí
podľa regiónov, počet obyvateľov vo veku 0 - 2 rokov (2018),
podiel zapísaných detí podľa regiónov, 2019**

Regióny	Aktívne miesta		Zapísané deti		Populácia vo veku 0-2 roky, 2018*	Podiel zapí- saných detí /populácia detí vo veku 0-2 r. **
	počet (ks)	rozdele- nie (%)	počet (osoby)	rozdele- nie (%)		
Budapešť (región)	13 760	28,3	12 447	27,1	85492	21,2
Peštianska župa (región)	5 977	12,3	5 657	12,3		
Stredné Zadunajsko	4 707	9,7	4 572	9,7	30228	15,1
Západné Zadunajsko	4 458	9,2	4 254	9,3	26035	16,3
Južné Zadunajsko	3 177	6,5	3 033	6,6	24141	12,6
Severné Maďarsko	3 809	7,8	3 492	7,6	36440	9,6
Severná Veľká nížina	6 339	13,0	6 062	13,2	46681	13,0
Južná Veľká nížina	6 475	13,3	6 372	13,9	34605	18,4
<i>Spolu</i>	<i>48 702</i>	<i>100,0</i>	<i>45 889</i>	<i>100,0</i>	<i>283622</i>	<i>16,2</i>

Zdroj: Tabuľka HCSO Stadat 6.2.4.1.2. http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_fsg018.html

*Zdroj: databáza TEIR https://www.teir.hu/rqdist/main?rq_app=tdm_nd&rq_proc=main

3.2. Materské a základné školy

3.2.1. Všeobecná charakteristika

Materské školy

Materské školy majú v Maďarsku takmer dvestoročnú históriu. Prvú škôlku založila v roku 1828 v Budapešti Teréz Brunszvik. Šlo o prvú škôlku nielen v Maďarsku, ale aj v celej Strednej Európe. Aj druhá a tretia škôlka v poradí vznikli v hlavnom meste Budapešť. Učebné osnovy/vzdelávacie programy prvých materských škôl obsahovali kritériá a požiadavky pre základné školy. Deti sa vzdelávali v maďarčine a nemčine, chodili na výlety a exkurzie a zaoberali sa aj ručnými prácami. Je dôležité poznamenať, že cieľom Teréz Brunszvik bolo do materských škôl pritiahnuť najmä deti zo znevýhodneného prostredia (tento cieľ odráža aj pôvodný nemecký názov 'Kleinkinder-Asyle').⁷⁶ Výsledkom snaženia Teréz Brunszvik bol vznik širokého hnutia spojeného s materskými školami, ktoré sa s finančnou podporou zanietenej a filantropicky orientovaných jednotlivcov snažilo o zakladanie čoraz väčšieho počtu škôlok na viacerých miestach Maďarska.⁷⁷

Materské školy sú súčasťou systému VSRD, no zároveň predstavujú **prvý stupeň maďarského systému verejného vzdelávania.** Systém poskytovania inštitucionálnej dennej starostlivosti o deti vo veku 3-6 rokov preto upravuje Zákon o štátnom verejnom školstve (2011). Podľa tohto zákona materské školy prijímajú deti od troch rokov veku po školský vek. Znamená to, že deti materskú školu navštevujú do šiestich alebo siedmich rokov veku. Pred rokom 2015 bol tento stupeň predškolského vzdelávania povinný od 5 rokov veku, ale najnovšia novelizácia Zákona o štátnom verejnom školstve zaviedla povinný zápis do materskej školy od troch rokov veku.⁷⁸ Tieto povinné zariadenia priebežne pripravujú deti na školské vzdelávanie.

V školskom roku 2019/2020 bolo v Maďarsku 4608 materských škôl, ktoré poskytovali viac než 386 000 aktívnych miest pre 330 500 detí. (Menej než 1 % z nich navštevuje zariadenia špeciálneho vzdelávania.)⁷⁹ Ako ilustruje Obr. 5, podiel detí v predškolskom veku (3-6 rokov) navštevujúcich materskú školu je vysoký (viac než 90 %) v skupine detí vo veku 4 až 5 rokov. V súvislosti s vyššie spomínanými zmenami sa na jednej strane od roku 2015 zvýšila účasť trojročných detí na predškolskom vzdelávaní. Na druhej strane, povinná školská dochádzka začína vo veku 6 rokov, čo je dôvod poklesu podielu šesťročných detí navštevujúcich materské školy po roku 2015. (Obr. 5).

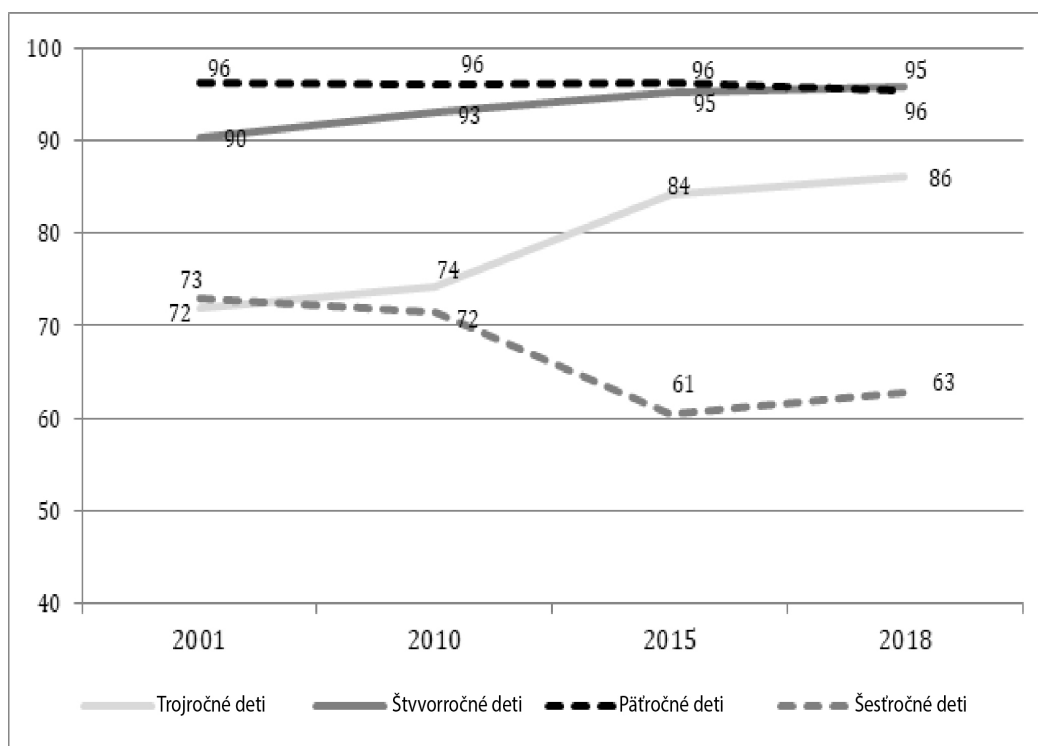
⁷⁶ Molnár et al. 2015.

⁷⁷ Komjáthy 2012.

⁷⁸ Deti sú zo zákona povinné nastúpiť do materskej školy k 1. septembru roka, v ktorom dosiahli vek 3 rokov (do 31. augusta daného roka).

⁷⁹ Tabuľka HCSO Stadat 2.6.4. http://www.ksh.hu/docs/eng/xstadat/xstadat_annual/i_zoi001.html.

Obrázok č. 5: Podiel detí predškolského veku navštevujúcich materské školy v rokoch 2001, 2010, 2015 a 2018 (%)

Zdroj: Centrum pre ekonomické a regionálne štúdie. /daje pre ukazovateľ C1.1.

https://www.mtaki.hu/wp-content/uploads/2020/01/C1_1_english.xlsx

Je tiež dôležité poznamenať, že **maďarská politika nepobáda k školskej dochádzke, ale postihuje školské absencie**. Tzv. prídavky za školskú dochádzku ako podmienená dávka (vyplácaná mesačne) podporovala v období rokov 2009 až 2015 dochádzku detí zo znevýhodnených rodín resp. z rodín s viacnásobným znevýhodnením do materských škôl. Namiesto podporného pôsobenia dávok **môžu byť od roku 2015 plošne vyplácané rodinné prídavky odňaté v prípade, že dieťa nenavštevuje materskú školu pravidelne**.

Rodičia neplatia školné za povinnú materskú školu, no hradia stravné a niekoľko ďalších dodatočných poplatkov. Rodiny sú oslobodené od platenia stravného v nasledovných prípadoch: dieťaťu je vyplácaná pravidelná dávka pre dieťa z nízkopríjmovej rodiny; v rodine sú tri a viac detí; v rodine sú deti s postihnutím alebo s chronickým ochorením; alebo ak mesačný príjem rodiny na osobu nepresahuje 130 % výšky minimálnej mzdy. Podrobné údaje nie sú k dispozícii, ale v dôsledku rozšírenia bezplatného stravovania v roku 2015 sa stravuje približne 90 percent detí v materských a materských školách bezplatne.⁸⁰ Vpraxi, materské školy bežne od rodičov žiadajú finančné alebo nefinančné príspevky (napr. v podobe „triedneho fondu“, hygienických balíčkov, nákladov na rôzne programy, a pod.).

Požadovanou kvalifikáciou pre zamestnancov materskej školy je bakalárske vzdelanie (v odbore učiteľstvo v materskej škole). Zdravotné sestry pracujúce v materských školách musia absolvovať vzdelávací kurz definovaný Národným kvalifikačným registrom.

⁸⁰ Infobriefing 2015.

Program materských škôl „staví na medzinárodne uznávaných vzdelávacích postupoch. Berúc do úvahy hodnoty zakotvené v maďarskej Ústave a povinnosti vyplývajúce z medzinárodných zmlúv, ku ktorým sa Maďarsko zaviazalo, Štátny vzdelávací program pre materské školy predstavuje rámec pre všetky vzdelávacie programy na úrovni materských škôl vo všetkých zariadeniach poskytujúcich predškolskú starostlivosť, bez ohľadu na to, kto ich prevádzkuje.”⁸¹

V školskom roku 2019/2020 bolo **81 % materských škôl prevádzkovaných obcami/miestnymi samosprávami**; 8 % spadalo do zriaďovateľskej pôsobnosti cirkví alebo organizácií s nimi spojených; a viac než desatinu (11 %) materských škôl prevádzkovali iné typy inštitúcií a organizácií (najmä národnostné samosprávy, mimovládne organizácie a centrálné orgány školských obvodov).⁸²

Základné školy

Ďalším stupňom maďarského školského systému sú základné školy. Verejné školstvo v Maďarsku má dlhú históriu, no táto nie je pre účely tejto štúdie relevantná. Stačí preto uviesť, že prvý zákon o verejnom školstve, ktorý bol prijatý v roku 1868, v Maďarsku zaviedol vzdelávací systém a posilnil kontrolnú úlohu štátu (na úkor cirkevných inštitúcií) a zaviedol povinnú školskú dochádzku pre deti vo veku 6-12 rokov.

V súčasnom systéme sa deti stávajú žiakmi keď začnú vo veku 6 rokov navštevovať základnú školu. Do štrnástich rokov musia absolvovať osem ročníkov. Podľa dikcie Zákona o štátnom verejnom školstve **základná škola poskytuje základné vzdelanie na základe štátnych štandardizovaných požiadaviek a výsledkov.**⁸³ V školskom roku 2019/2020 pôsobilo v Maďarsku 3600 základných škôl s celkovým počtom žiakov 723 500. 13 % z nich navštevovalo prvý ročník (t.j. 91 000 detí bolo vo veku šesť alebo sedem rokov) a 2,2 % bolo zaradených do systému špeciálneho vzdelávania.⁸⁴ (Údaje o počte žiakov navštevujúcich druhý ročník nie sú k dispozícii.)

Povinná školská dochádzka je bezplatná, no rodičia musia hradiť mnoho dodatočných nákladov (ako napr. „triedny fond“, náklady na rôzne programy a krúžky, a pod.). Rodiny poberajúce pravidelnú dávku pre dieťa z nízkopríjmovej rodiny sú oslobodení od platenia stravného a rodiny s tromi a viac deťmi, resp. rodiny s minimálne jedným postihnutým dieťaťom majú nárok na 50 % zľavu zo stravného. Viac ako pätina (21 percent) študentov základných škôl mala nárok na bezplatné stravovanie v roku 2018. Tento podiel bol v roku 2010 výrazne vyšší (29 percent).⁸⁵

Učitelia základných škôl musia mať prinajmenšom vysokoškolské alebo univerzitné vzdelanie bakalárskeho stupňa. V skutočnosti je však (najmä v obciach v znevýhodnených oblastiach) výrazný nedostatok kvalifikovaných pedagógov, preto na viacerých školách v Maďarsku pôsobia aj nekvalifikovaní učitelia. Školské programy jednotlivých škôl sú regulované národným vzdelávacím programom, ktorý bol zavedený Nariadením

81 Eopean Commission; Hungary – Early Childhood education and care (*Európska komisia; Maďarsko – Vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve*) https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/early-childhood-education-and-care-35_en .

82 Štatistické údaje HCSO - školstvo 2019/2020.

83 Zákon o štátnom verejnom školstve 10.§.

84 Tabuľka HCSO Stadat 2.6.5. http://www.ksh.hu/docs/eng/xstadat/xstadat_annual/i_zoi002a.html .

85 KRTK KTI 2019: 28-30.

č. 110/2012.⁸⁶, ktoré vychádza zo Zákona o štátnom verejnom školstve (2011). Školy musia postupovať v súlade so značne centralizovanými usmerneniami a programami definovanými štátnym vzdelávacím programom, nemajú preto reálnu možnosť realizovať svoje vlastné lokálne vzdelávacie programy.

V školskom roku 2019/2020 bola väčšina (77 %) základných škôl prevádzkovaná centrálnymi orgánmi príslušných školských obvodov, ktoré sú súčasťou štátnej správy. Ďalších 15 % škôl zriaďovali cirkvi alebo organizácie v ich pôsobnosti; a zvyšných 8 % bolo v zriaďovateľskej pôsobnosti iných inštitúcií a organizácií, ako sú napr. menšinové samosprávne orgány, mimovládne organizácie alebo inštitúcie vyššieho vzdelávania.⁸⁷ Je však nutné poznamenať, že v dôsledku vysoko centralizovaného školského systému vplyv mimovládnych organizácií (združení, nadácií, a pod.) dlhodobo klesá.

3.2.2. Štrukturálne problémy a výzvy

Podľa údajov Indexu inklúzie Rómov týkajúcich sa Maďarska **nie sú medzi zapojením rómskych a nerómskych detí v predškolskom vzdelávaní výrazné rozdiely.**⁸⁸ Zaostávanie skôr menovaných začína až o niečo neskôr, vo vyšších ročníkoch základnej školy a najmä na strednej škole, a stáva sa nielen výrazným, ale často aj nezvratným. Jedným z dôvodov zaostávania v škole môže byť skutočnosť, že na niektorých stupňoch systému verejného školstva je miera zapojenia rómskych študentov nižšia, no na úrovni materskej a základnej školy nie sú tieto rozdiely výrazné.⁸⁹

Na jednej strane v oblasti dostupnosti materských škôl neexistujú výrazné problémy, no, na strane druhej, za povšimnutie stoja rozdiely týkajúce sa kvality materských škôl v rôznych regiónoch a typoch sídel. Ďalším alarmujúcim a čoraz viac sa vyskytujúcim fenoménom je predvýberové a výberové procesy v materských školách, ktoré často vedú k segregácii rómskych detí.⁹⁰

V roku 2017 žili v Maďarsku 2 % detí v predškolskom veku (3-6 rokov) v sídlach bez materskej školy. V rovnakom roku bol podiel detí v školskom veku žijúcich v sídlach bez základnej školy 5 %. Šesť žúp v cieľových regiónoch má podobný podiel týkajúci sa materských škôl (od 0 % do 4 %) a základných škôl (od 0 % do 12 %).⁹¹ Podiel sídel bez materskej a/alebo základnej školy je oveľa vyšší než podiel detí žijúcich v týchto sídlach. **31 % maďarských sídel nemalo v roku 2017 materskú školu a 43 % ich nemalo základnú školu.** Navyše, tento ukazovateľ mal v období rokov 2001 až 2017 klesajúcu tendenciu (Obr. 6). Situácia v župách v cieľových regiónoch sa vo všeobecnosti príliš nelíši od celoštátneho priemeru.⁹² Zároveň je však **v Maďarsku, a najmä v jeho znevýhodnených oblastiach, stále veľa malých obcí, resp. sídel, v ktorých absentuje materská škola.** Takmer polovica zo spomínaných sídel sú tzv. getá, resp. osady, kde žijú väčšinou Rómovia,

86 110/2012. (VI.4.) Edict.

87 Štatistické údaje HCSO - školstvo 2019/2020.

88 Bojadjieva et al. 2015.

89 Bernáth 2014: 252.

90 Zolnay 2018: 229.

91 Zdroj: Centrum pre ekonomické a regionálne štúdie. Údaje pre ukazovateľ C1.4.

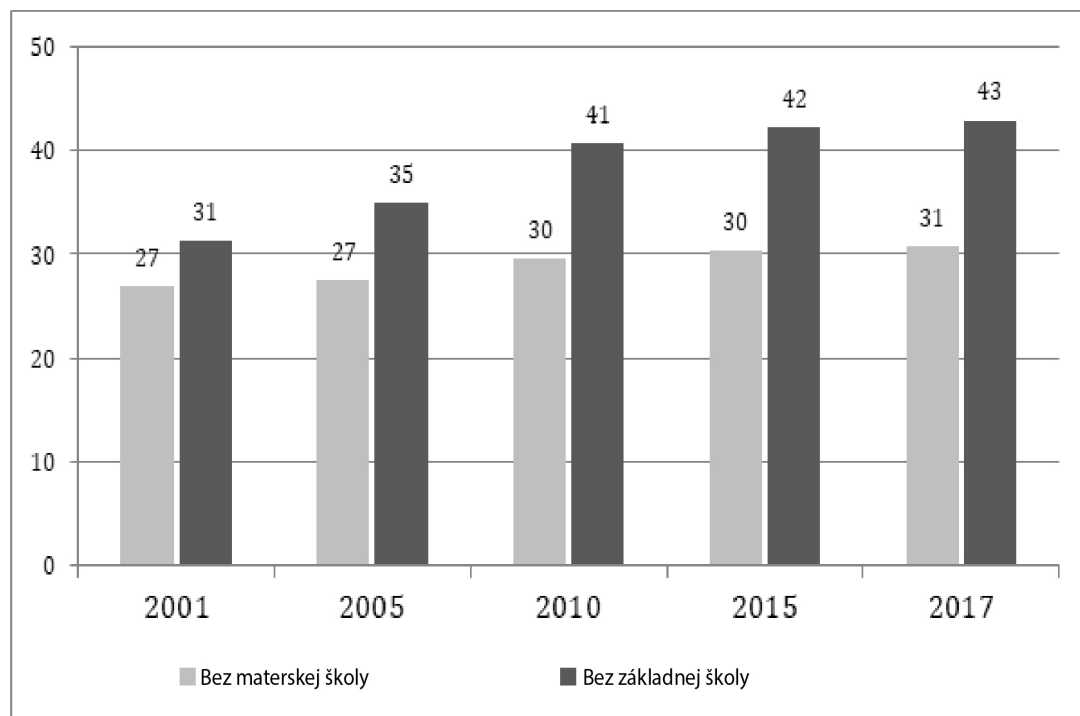
https://www.mtaki.hu/wp-content/uploads/2020/01/C1_4_english.xlsx.

92 Zdroj: Centrum pre ekonomické a regionálne štúdie. Údaje pre ukazovateľ C1.3.

https://www.mtaki.hu/wp-content/uploads/2020/01/C1_3_english.xlsx.

ktorí sa potýkajú s veľkou chudobou a sociálnym vylúčením.⁹³ Mnohé z týchto osád sa nachádzajú v oboch cieľových regiónoch tejto štúdie.

Obrázok č. 6: Podiel sídel bez materskej alebo všeobecnej školy, 2001-2017 (%)

Zdroj: Centrum pre ekonomické a regionálne štúdie. Údaje pre ukazovateľ C1.3.

https://www.mtaki.hu/wp-content/uploads/2020/01/C1_3_english.xlsx

V roku 2020 bolo 12 % detí navštevujúcich materskú školu zaradených medzi deti so znevýhodnením alebo s viacnásobným znevýhodnením. To predstavuje celkový počet 39 500 detí pochádzajúcich zo znevýhodneného socioekonomického prostredia, z ktorých jedna tretina (32,2 %) žije v Severnom Maďarsku a 34 % ich žije v regióne Severná Veľká nížina. Znamená to, že **dve tretiny detí so znevýhodnením alebo viacnásobným znevýhodnením žijú v dvoch cieľových regiónoch tejto štúdie.**⁹⁴

Segregácia na školách bola po desaťročia jednou z charakteristických črt maďarského školského systému. Segregácia sa týka rómskych aj nerómskych žiakov zo znevýhodneného prostredia, no má výrazne etnický charakter. Podľa Gáborna Kertesiho (2018) sa podiel tzv. rómskych škôl (školy s viac než 50 % rómskych žiakov) v období rokov 2007 až 2016 zvýšil z 247 na 359. Znamená to tiež, že percento rómskych detí, ktoré navštevujú spomínané segregované školské zariadenia, sa za desaťročné obdobie zvýšilo z 35 na 46 %. Vo východnej časti Maďarska, kde nájdeme aj dva cieľové regióny, je tento podiel 57 %.⁹⁵

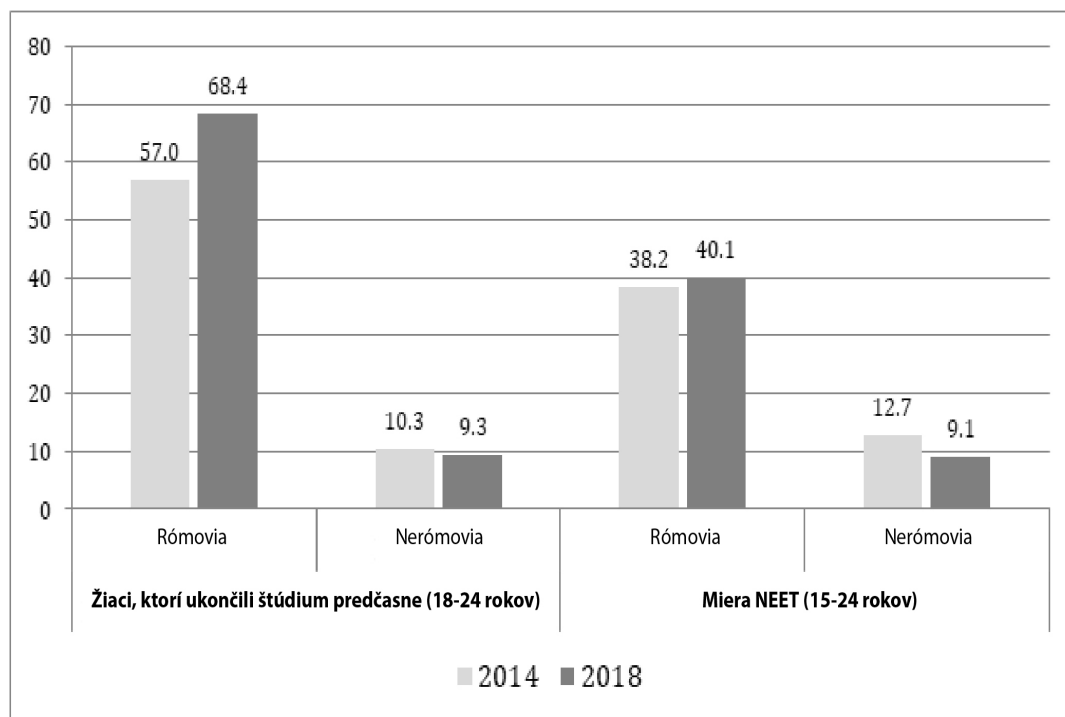
⁹³ Havas 2008: 126.

⁹⁴ Vypracované na základe tabuľky HCSO Stadat Table 2.6.4. http://www.ksh.hu/docs/hun/xstatat/xstatat_eves/i_zoi001.html ENIC/NARIC Hungary, štatistika Školského úradu https://www.oktatas.hu/koznevels/kozerdekuadatok/Kozerdeku_adatok/oh.php?id=letoltes&tema=kozerdeku&f=hh_hhh_megyei_kimutatas_2020_02_07.xls.

⁹⁵ Kertesi 2018.

Z dôvodu úzkej korelácie medzi znevýhodneným socioekonomickým prostredím, nedostatočným prístupom k (efektívnym a kvalitným) intervenciám a službám podpory vývoja v ranom detstve, ako aj v dôsledku selektívneho systému predškolského a základného vzdelávania väčšina rómskych žiakov ukončuje svoju školskú dochádzku predčasne alebo sa dostáva len na učňovské školy. Podiel rómskych žiakov na základných školách je 14 % a na učňovských školách je to 26 %, pričom zastúpenie rómskych žiakov na stredných odborných školách alebo gymnáziách je len 3 %.⁹⁶ Väčšina rómskych žiakov tak nemá šancu pokračovať vo vzdelávaní na strednej škole alebo dostať sa na univerzitu alebo vysokú školu. Rozdiely medzi školskými prospievaním a inými relevantnými výsledkami rómskych a nerómskych mladých ľudí sú priepastné, pričom k príčinám týchto rozdielov patria aj intervencie v ranom detstve. V období rokov 2014 až 2018 sa podiel rómskych žiakov predčasne končiacich školskú dochádzku zvýšil z 57 na 68 %, pričom v nerómskej populácii štúdium predčasne ukončilo len 9-10 % žiakov. Navyše, 40 % mladých Rómov nie je zamestnaných ani sa nezúčastňuje prípravy za zamestnanie (miera NEET) (Obr. 7).

Obrázok č. 7: Žiaci predčasne ukončujúci školskú dochádzku a miera NEET v rómskej a nerómskej populácii mladých, 2014, 2018 (%)

Zdroj: HCSO 2018b: 8.; Bakó-Lakatos 2019: 24

⁹⁶ Centrum pre ekonomické a regionálne štúdie. Údaje pre ukazovateľ A2.8.1. https://www.mtakti.hu/wp-content/uploads/2020/01/A2_8_english.xlsx.

3.3. Významná doplnková služba: terénni zdravotníckí pracovníci

Aj keď podľa svojej definície siet' terénnych zdravotníckych pracovníkov nie je súčasťou systému VSRD, nemožno ju opomenúť, pretože **zohráva významnú úlohu v oblasti podpory zdravia a prevencie v (ranom) detstve**. Maďarská sieť terénnych zdravotníckych pracovníkov má viac než storočnú históriu. Cieľom Národnej asociácie Stefánia, ktorá bola založená v roku 1915, bolo znižovať mieru úmrtnosti detí a zvyšovať počet živonarodených detí v Maďarsku. Asociácia, i jej neskorší nástupca – Sieť terénnych zdravotníckych pracovníkov – sa zameriavajú na podporu tehotných žien a rodín s deťmi a na zabezpečenie zdravého vývoja embryí i detí. Asociácia vznikla po prechode na demokratický režim v roku 1991.⁹⁷ V roku 1975 vznikol aj prvý vzdelávací kurz pre terénnych zdravotníckych pracovníkov na úrovni vysokej školy.

V Maďarsku majú terénni zdravotníckí pracovníci ako súčasť primárnej zdravotnej starostlivosti **kompetencie v oblasti rodičovskej starostlivosti a starostlivosti o maloleté deti do veku 14 rokov**. Úzko spolupracujú s pediatriami a inými relevantnými profesiami a orgánmi. „Terénny zdravotnícky pracovník sa podieľa na plánovaní, príprave, realizácii a hodnotení sociálnych služieb (...) Vykonaáva poradenstvo v oblasti plánovaného rodičovstva, prípravu na rodičovstvo a poskytuje cieleňú starostlivosť tehotným ženám. Pôsobí ako laktačný poradca/laktačná poradkyňa. Monitoruje stav a vývoj predčasne a novonarodených detí, ako aj zdravých a ohrozených detí. Organizuje aktivity spojené s vakcináciou a stará sa o komunitnú zdravotnú starostlivosť detí a mládeže.“⁹⁸ Úlohy a povinnosti terénnych zdravotných pracovníkov upravuje Zákon o primárnej zdravotnej starostlivosti (2015/CXXIII) a Ministerský výnos č. 49/2004. (V. 21.). podľa spomínaných dokumentov patrí k základným úlohám terénnych zdravotných pracovníkov relevantným pre tému tejto štúdie nasledovné: starostlivosť o deti od narodenia až po dosiahnutie školského veku, realizácia zdravotných aktivít v materských a základných školách, spolupráca s relevantnými sociálnymi, verejnými vzdelávacími, rodinnými a mládežníckymi orgánmi a inštitúciami, ako aj s organizáciami pôsobiacimi v ďalších relevantných oblastiach a účasť na systéme včasného varovania sociálnoprávnej ochrany detí. Terénni zdravotní pracovníci musia mať bakalárske vzdelanie v odbore terénnej zdravotnej práce.

Je nutné rozlišovať medzi pozíciou **miestneho terénneho zdravotníckeho pracovníka** a **školského terénneho zdravotníckeho pracovníka**. Miestni terénni zdravotníckí pracovníci pracujú v zákonom určených obvodoch, kde svoje služby poskytujú aj v materských školách. Pôsobia na celom území krajiny a služby terénnych zdravotníckych pracovníkov sú dostupné vo všetkých maďarských obciach. Školskí zdravotníckí pracovníci poskytujú svoje služby žiakom/študentom vo veku 6-18 rokov (ale aj mladým ľuďom starším než 18 rokov veku, ktorí študujú v dennej forme stredoškolského štúdia). K ich povinnostiam patria zdravotnícke aktivity v rámci školy, príslušné skriningové testy a očkovanie, ako aj evidencia a monitorovanie detí so špeciálnymi potrebami.⁹⁹

Podľa dostupných údajov bolo v roku 2018 v Maďarsku 4784 aktívnych terénnych zdravotníckych pracovníkov. Situácia sa v období rokov 2000 až 2018 výrazne nemenila

97 Stránka Združenia maďarských terénnych zdravotníckych pracovníkov <https://mave.hu/index.php> .

98 The EU Single Market. Databáza regulovaných profesií https://ec.europa.eu/growth/tools-databases/regprof/index.cfm?action=regprof&id_regprof=33217 .

99 Úrad Národného zhromaždenia Maďarskej republiky 2018.

(v roku 2000 bol ich počet 4809).¹⁰⁰ Aj keď detailné údaje nie sú k dispozícii, je nutné poznamenať, že stovky pozícií terénnych zdravotníckych pracovníkov sú neobsadené, najmä v malých znevýhodnených obciach a osadách. Služby terénnych zdravotníkov zabezpečujú najmä poskytovatelia zdravotnej starostlivosti v zriaďovateľskej pôsobnosti štátu, obcí alebo iných správnych orgánov (župné orgány alebo príspevkové obecné združenia). Je všeobecne známe, že služby terénnych zdravotníckych pracovníkov prevádzkujú väčšinou obce alebo miestne samosprávy.

100 Databáza TEIR https://www.teir.hu/rqdist/main?rq_app=tdm_nd&rq_proc=main.

4. Hlavné charakteristiky cieľových regiónov a cieľovej skupiny

4.1. Severné Maďarsko a Severná Veľká nížina

Maďarsko má (na úrovni NUTS2) osem regiónov, z ktorých štyri patria do kategórie znevýhodnených území (Severné Maďarsko, Severná Veľká nížina, Južná Veľká nížina a Južné Zadunajsko) (Obr. 8). Podľa údajov Centrálného štatistického úradu Maďarska (HCSO) žije takmer polovica maďarských obyvateľov (4 700 000 ľudí) v týchto štyroch znevýhodnených regiónoch. V regióne Severného Maďarska žije 1 126 000 obyvateľov, čo predstavuje 12 % populácie Maďarska, zatiaľ čo v Severnej Veľkej nížine je počet obyvateľov 1 460 000 (15 % populácie Maďarska). Oba cieľové regióny hraničia so Slovenskom, Ukrajinou a Rumunskom.

Obrázok č. 8: NUTS2 regióny Maďarska, 2019

Zdroj: HCSO Regional Atlas http://www.ksh.hu/regionalatlas_regions

Všetky maďarské znevýhodnené regióny patria k dvadsiatim najchudobnejším regiónom Európskej Únie. Ich regionálny HDP na osobu nedosahuje ani polovičnú hodnotu priemeru EÚ. Znevýhodnené postavenie regiónov Severného Maďarska a Severnej Veľkej nížiny sa navyše prejavuje v mnohých ukazovateľoch. Napr. **Severné Maďarsko má najvyššiu regionálnu štandardizovanú mieru úmrtnosti z dôvodu chronických ochorení spomedzi všetkých 272 regiónov EÚ** (na úrovni NUTS2), pričom Severná Veľká nížina je v tomto rebríčku na piatom mieste.¹⁰¹

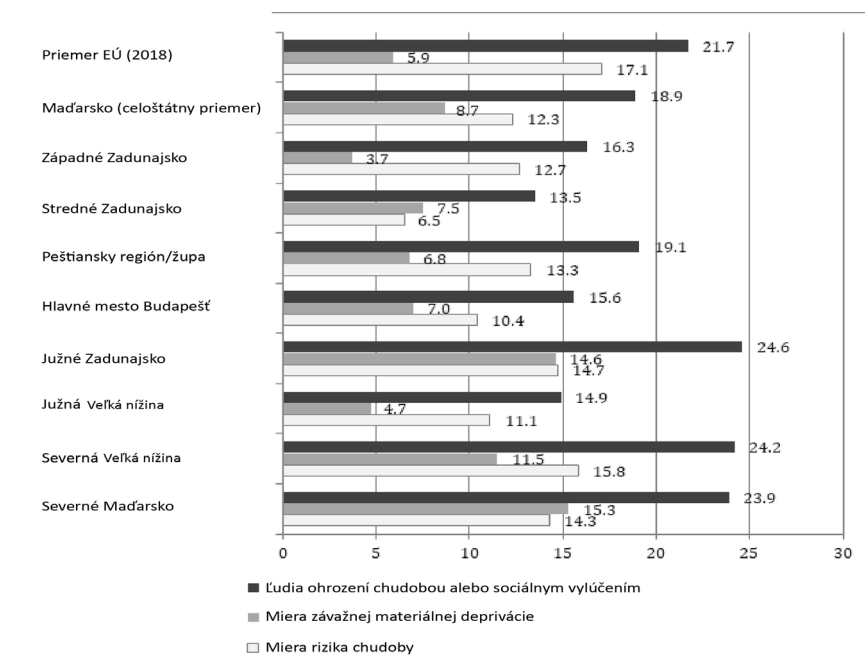
Stratégia EÚ 2020 zahŕňa niekoľko ukazovateľov, ktoré slúžia na monitorovanie

¹⁰¹ Európska únia 2018.

napredovania jednotlivých členských štátov a Únie ako celku. Patria k nim aj **miera rizika chudoby, miera (závažnej) materiálnej deprivácie** a, ako komplexný ukazovateľ, **podiel ľudí žijúcich v chudobe alebo sociálnom vylúčení**. (Posledne menovaný indikátor je jedným z hlavných ukazovateľov Stratégie EÚ 2020).¹⁰² Spomínané ukazovatele sú pre nás relevantné, preto ich využijeme na opísanie situácie v cieľových regiónoch a situácie cieľových skupín tejto štúdie.

Podľa údajov Eurostat-u je podiel ľudí žijúcich v chudobe alebo sociálnom vylúčení v Maďarsku najvyšší v regióne Južné Zadunajsko (24,6 %), za ktorým v tesnom závесе nasledujú Severná Veľká nížina (24,2 %) a Severné Maďarsko (23,9 %). Celomaďarský priemer bol v roku 2019 na úrovni 18,9 % v porovnaní s 21,7 % ako priemerom EÚ28 za rok 2018. Miera relatívnej chudoby (miera rizika chudoby) je najvyššia v Severnej Veľkej nížine (15,8 %) a tretia najvyššia v Severnom Maďarsku (14,3 %), medzi ktoré sa dostalo Južné Zadunajsko so 14,7 %. Pre porovnanie, celoštátny priemer za rok 2019 bol 12,3 % a priemer EÚ28 za rok 2019 bol 17,1 %. **Miera závažnej materiálnej deprivácie je najvyššia v Severnom Maďarsku (15,3 %) a tretia najvyššia v Severnej Veľkej nížine (11,5 %)**. Medzi naše dva cieľové regióny sa opäť dostal región Južného Zadunajska (*Obr. 9*).

Obrázok č. 9: Priemerné hodnoty miery rizika chudoby, miery závažnej materiálnej deprivácie a podielu ľudí ohrozených chudobou alebo sociálnym vylúčením podľa NUTS2 regiónov, celoštátny priemer Maďarska (2019) a priemer EÚ28 (2018), (%)

Zdroj: Databáza Eurostat-u. Obyvateľstvo a sociálne podmienky. Životné a sociálne podmienky. <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

102 Podrobné definície (v anglickom jazyku) nájdete na:

miera rizika chudoby: Eurostat Glossary: At-risk-of-poverty rate https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:At-risk-of-poverty_rate.

materiálna deprivácia: Eurostat Glossary: Material deprivation. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Material_deprivation.

Ohrozenie chudobou alebo sociálnym vylúčením: Eurostat Glossary: At risk of poverty or social exclusion. [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:At_risk_of_poverty_or_social_exclusion_\(AROPE\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:At_risk_of_poverty_or_social_exclusion_(AROPE)).

4.2. Cieľová skupina: znevýhodnené deti vo veku 0-8 rokov

Ako uvádzame v úvodnej časti, **cieľovou skupinou tejto štúdie sú príjemcovia služieb VRD a VSRD. Zameriavame sa na deti vo veku 0-8 rokov a najmä na znevýhodnené deti (rómske aj nerómske) žijúce v dvoch cieľových regiónoch.** Údaje týkajúce sa takto zadefinovanej skupiny nie sú bežne dostupné a získavanie detailných a aktuálnych štatistík o Rómoch, a osobitne o rómskych deťoch, je vždy náročné. Je všeobecne známe, že Centrálny štatistický úrad Maďarska niekoľko rokov zbieral údaje na základe etnického pôvodu, no publikovaná bola len časť z nich. Pokiaľ je to teda možné, snažíme sa zbierať a analyzovať dostupné demografické, sociálne a socioekonomické údaje, ukazovatele a informácie, a na ich základe opísať situáciu cieľovej skupiny.

Podľa štatistík Centrálného štatistického úradu Maďarska žije v Maďarsku viac než 1,7 milióna detí vo veku 0-17 rokov (údaj za rok 2020). Viac než polovica z nich, približne 830 000, sú deti vo vekovej skupine 0-8 rokov.¹⁰³ **Počet detí vo veku 0-8 rokov žijúcich v dvoch cieľových regiónoch je viac než 226 000 (Tab. 7).** Znamená to, že 27 % korešpondujúcej vekovej skupiny žije v dvoch znevýhodnených regiónoch. Podľa administratívnych definícií je možné ako znevýhodnené definovať 102 000 detí a ako deti s viacnásobným znevýhodnením 107 000 detí v Maďarsku. Ako uvádzame vyššie, znamená to, že tieto deti žijú v nízkopríjmových rodinách, majú nízkokvalifikovaných alebo nekvalifikovaných rodičov a/alebo žijú v zlých bytových podmienkach. **Viac než polovica (55 %) znevýhodnených detí a 72 % detí s viacnásobným znevýhodnením žije v regiónoch Severného Maďarska a Severnej Veľkej nížiny (Tab. 7).** Tieto pomery svedčia o tom, že v dvoch cieľových regiónoch tejto štúdie je možné v oblasti vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve identifikovať výrazné problémy a nedostatky.

Tabuľka č. 7: Počet detí vo veku 0-8 rokov: rozdelenie podľa veku a socioekonomického prostredia v regióne Severného Maďarska a Severnej Veľkej nížiny a v Maďarsku, 2019, 2020, (osoba)

Vek (roky)	Regióny, 2019*		Maďarsko, 2020**
	Severné Maďarsko	Severná Veľká nížina	
Menej ako 1 rok	11 739	14 840	92 521
1 rok	11 582	14 905	92 924
2 roky	11 507	15 288	94 481
3 roky	10 921	14 395	95 655
4 roky	11 151	14 555	92 656
5 rokov	10 452	13 776	93 909
6 rokov	10 512	13 606	90 576
7 rokov	10 228	13 157	91 821
8 rokov	10 450	13 333	88 971
<i>Spolu</i>	<i>98 542</i>	<i>127 855</i>	<i>833 514</i>

103 Tabuľka HCSO Statdat 1.3. http://www.ksh.hu/docs/eng/xstadat/xstadat_annual/i_wdsd009.html.

Socioekonomické prostredie, 2018***			
Znevýhodnené deti	24 804	31 918	102 858
Deti s viacnásobným znevýhodnením	37 148	40 380	107 069

Zdroje: * Eurostat. Obyvateľstvo a sociálne podmienky Demografia a migrácia. Obyvateľstvo.

Regionálne údaje. <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

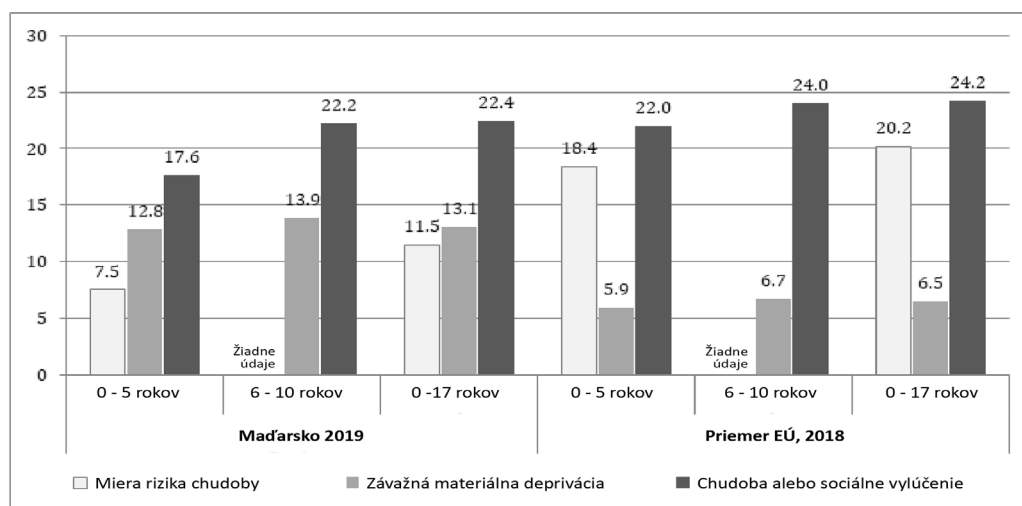
**Tabuľka HCSO Stadat 1.3. http://www.ksh.hu/docs/eng/xstadat/xstadat_annual/i_wdsd009.html

***Tabuľka HCSO Stadat 6.2.4.3. https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_fsg016.html

Z údajov HCSO a Eurostat-u vyplýva, že miera detskej chudoby (podiel detí vo veku 0-17 rokov žijúcich v monetárnej chudobe) bola v roku 2019 v Maďarsku na úrovni 11,5 %, zatiaľ čo priemer v európskej 28 v roku 2018 bol 20,2 %. V roku 2019 čelilo 13,1 % detí v Maďarsku závažnej materiálnej deprivácii a 22,4 % ich žilo v podmienkach chudoby a sociálneho vylúčenia. Priemer EÚ v daných ukazovateľoch za rok 2018 bol 6,5 % resp. 24,2 % (Obr. 10). Je dôležité poznamenať, že v období rokov 2014-2015 zaznamenal tento trend v Maďarsku zlepšenie, hoci dôvody tohto zlepšenia nie sú známe. Pri použití inej metodológie sa však javí, že viac než tretina maďarských domácností žije pod úrovňou životného minima.¹⁰⁴

12-14 % detí vo veku 0-5 a 6-10 rokov v Maďarsku žije v situácii závažnej materiálnej deprivácie. To znamená, že čelia materiálnej núdzi a nedostatku vo viacerých oblastiach života. **Podiel detí postihnutých chudobou alebo sociálnym vylúčením je 17,6 % vo vekovej skupine 0-5 ročných detí a 22,2 % u 6-10 ročných detí.** Tento komplexný ukazovateľ označuje podiel detí, ktoré žijú v monetárnej (finančnej) chudobe a/alebo v podmienkach závažnej materiálnej deprivácie a/alebo v domácnosti s veľmi nízkou intenzitou práce (pozn. prekl.: rodičia sú nezamestnaní alebo pracujú len veľmi príležitostne). Inými slovami, tento ukazovateľ označuje viacnásobné socioekonomické znevýhodnenie (Obr. 10).

Obrázok č. 10: Miera rizika chudoby, závažná materiálna deprivácia a chudoba alebo sociálne vylúčenie detí vo vekových skupinách 0-5, 6-10 a 0-17 rokov v Maďarsku (2019) a priemer EÚ28 (2018) (v %)

Zdroj: Databáza Eurostat-u. Obyvateľstvo a sociálne podmienky. Životné a sociálne podmienky. <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

K dispozícii máme informácie zo starších štúdií realizovaných v mikroregiónoch cieľových regiónov. Podľa týchto lokálnych štúdií pribl. **50-70 % detí vo veku 0-17 rokov v znevýhodnených oblastiach Maďarska žilo v roku 2013 a/alebo 2014 v monetárnej chudobe.**¹⁰⁵ V tom čase prevyšovali tieto údaje celoštátny priemer dvoj- až trojnásobne. V rokoch 2018 - 2019 bola miera detskej chudoby 40-44 percent v dvoch regiónoch v Severnom Maďarsku (v Novohradskej župe)¹⁰⁶; národná miera v roku 2018 bola 12 percent.¹⁰⁷

Nie je jednoduché získať aktuálne údaje týkajúce sa situácie rómskych detí. Štatistiky HCSO obsahujú len informácie o celkovej populácii rozdelené podľa etnickej príslušnosti. Na ilustráciu rozdielov medzi situáciou rómskych a nerómskych detí v súvislosti s chudobou a sociálnym vylúčením tak môžeme využiť len skoršie údaje. Aj tak je však možné na základe údajov HCSO za rok 2018 extrapolovať šokujúce nerovnomernosti medzi Rómami a Nerómami. **38,4 % rómskych obyvateľov Maďarska žije v chudobe**, zatiaľ čo chudobných Nerómov je 11,4 %. **Viac než 40 % rómskej populácie žije v podmienkach závažnej materiálnej deprivácie**, pričom v prípade nerómskeho obyvateľstva je to 7,5 %. Takmer dve tretiny (63,2 %) Rómov čelia chudobe alebo sociálnemu vylúčeniu, zatiaľ čo Nerómov sa v rovnakej situácii nachádza 'len' 17,3 %.¹⁰⁸ Podľa vyššie uvedených údajov **žilo v roku 2013 takmer 70 % rómskych detí v chudobe, 28,3 % ich žilo v hlbokkej chudobe a 73,1 % z nich čelilo závažnej materiálnej deprivácii** (Tab. 8). (Pozitívne trendy v tejto oblasti za ostatné dva roky by mohli naznačovať, že celková situácia môže byť v súčasnosti o čosi lepšia, no nerovnosti medzi rómskymi a nerómskymi deťmi sa nezmenšili.)

Tabuľka č. 8: Miera rizika chudoby a závažnej materiálnej deprivácie u rómskych a nerómskych detí, rok 2013 (v %)

Deti podľa etnickej príslušnosti	Miera rizika chudoby		Miera závažnej materiálnej deprivácie
	hranica: 60 %	hranica: 40 %	
	mediánu ekvivalentného príjmu		
Rómske deti	68,1	28,3	73,1
Nerómske deti	201	5,6	28,2
Spolu: deti vo veku 0-17 rokov	24,6	7,7	32,3

Zdroj: Farkas (2015) na základe údajov HCSO 2014

Je všeobecne známe, že **zlé bytové podmienky a deprivácia v oblasti bývania výrazne súvisia s ďalšími aspektmi sociálneho vylúčenia**. Chýbajúce verejné služby (najmä dodávky vody a elektrickej energie), kúpeľne a splachovacie toalety, ako aj neprimerané priestorové podmienky a nedostatok súkromia majú nepriaznivý vplyv na vývoj a prosievanie dieťaťa. V roku 2019 žilo 17,3 % detí v Maďarsku vo veku 0-17 rokov vo veľmi zlých bytových podmienkach, čo znamená, že žili v preplnených bytoch/domoch, do ktorých zatekalo, alebo tam chýbala vaňa/sprcha a toaleta umiestnená v interiéri, alebo boli obydlia príliš tmavé.¹⁰⁹ **Podiel detí žijúcich vo veľmi zlých bytových podmienkach**

¹⁰⁵ Farkas 2015.

¹⁰⁶ Farkas-Szécsi 2019.

¹⁰⁷ Tabuľka HCSO Stadat 2.2.2.1. http://www.ksh.hu/docs/eng/xstadat/xstadat_annual/i_zaa007.html.

¹⁰⁸ Tabuľka HCSO Stadat 2.2.2.1. http://www.ksh.hu/docs/eng/xstadat/xstadat_annual/i_zaa007.html.

¹⁰⁹ Definícia termínu Veľmi zlé bytové podmienky/výrazná deprivácia v oblasti bývania: Eurostat

je v skupine 0-5 ročných detí 13,6 % a 18,9 % v skupine 6-11 ročných detí. Navyše, takmer 30 % detí (vo veku 0-17 rokov) žijúcich v chudobe zároveň žije vo veľmi zlých bytových podmienkach.¹¹⁰

Segregácia v oblasti bývania sa v Maďarsku týka značnej časti rómskeho obyvateľstva, a to najmä v dvoch cieľových regiónoch tejto štúdie. Rómovia žijú väčšinou vo vidieckych rómskych osadách alebo v getách na okraji miest, v ktorých čelia výraznej deprivácii v oblasti bývania i viacnásobnému sociálnemu vylúčeniu. Presné údaje neexistujú, no podľa odhadov žije v Maďarsku v zaostalých a segregovaných osadách približne 300 000 ľudí, z ktorých podstatnú skupinu tvoria práve Rómovia. Podľa jednej staršej štúdie sú dvoma najviac postihnutými regiónmi Severné Maďarsko a Severná Veľká nížina, kde sa to týka 30-50 % osád a 6-7 % obyvateľstva.¹¹¹

Glossary:Severe housing deprivation ratehttps://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Severe_housing_deprivation_rate .

110 Databáza Eurostat-u. Obyvateľstvo a sociálne podmienky. Životné a sociálne podmienky. <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> .

111 Domokos-Herceg 2010.

5. Relevantné intervencie, programy, iniciatívy a príklady dobrej praxe (zhrnutie)

5.1. Verejné služby a intervencie

5.1.1. Inštitucionálne služby

Detské centrá bezpečného štartu je možné považovať za príklad dobrej praxe, nakoľko ich ambíciou je do svojich aktivít zapájať znevýhodnené marginalizované rómske aj nerómske deti spoločne s ich rodičmi. Služby pôvodne iniciované s podporou prostriedkov EÚ a Nórskeho fondu sa od roku 2013 stali súčasťou verejného systému sociálnej starostlivosti o deti. To možno označiť za významný míľnik, no v praxi sa ukázalo viacero problémov, inštitucionálnych nedostatkov a výziev vyplývajúcich z tohto kroku, **a preto sa implementácia programu Bezpečný štart nedá jednoducho identifikovať ako príklad najlepšej či dobrej praxe. No samotný prístup, metodika a pôvodná podoba tejto iniciatívy sú nesporne príkladom dobrej praxe zameranej na deti zo znevýhodneného socioekonomického prostredia.**

Maďarské **jasle** majú dlhú tradíciu. Tieto zariadenia majú ako súčasť verejného systému starostlivosti o deti významné postavenie v oblastiach vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve, socializácie i možnosti návratu rodičov na pracovný trh. Ale, ako sme uviedli vyššie, jasle sú určené najmä pre strednú vrstvu a majú dosah len na 16 % detí relevantnej vekovej kategórie. Navyše, **regionálne a územné rozmiestnenie týchto služieb je veľmi nerovnomerné** – dá sa povedať, že jasle sú predovšetkým mestské zariadenia, ktoré sa nesnažia zapojiť marginalizované deti žijúce v malých znevýhodnených obciach či osadách.

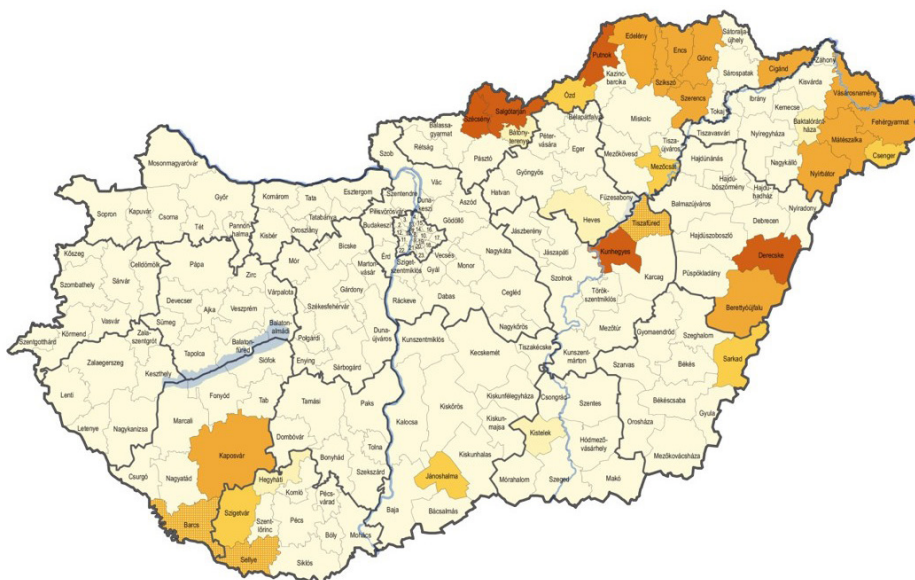
Maďarský systém **materských škôl** je rozsiahly a bezplatný, vďaka čomu je dostupný takmer pre všetky deti predškolského veku v krajine. Dochádzka do materských škôl je povinná od troch rokov veku dieťaťa. Materské školy ako predškolské zariadenia zohrávajú významnú úlohu v oblasti socializácie detí a ich prípravy na školu, čo je obzvlášť dôležité v prípade detí zo znevýhodneného prostredia. No aj v tomto systéme je možno identifikovať **výrazné rozdiely, problémy a nedostatky v oblasti dostupnosti, kvality a selektívnosti zariadení.**

Maďarský **systém terénnych zdravotníckych pracovníkov** možno označiť za príklad dobrej praxe, pretože zabezpečuje pravidelnú a povinnú starostlivosť v ranom detstve poskytovanú v domácom prostredí na celom území krajiny. V praxi má však systém nedostatočnú kapacitu a najmä v oblasti jeho dostupnosti a kvality sú viditeľné značné regionálne rozdiely. Mnohé miesta terénnych zdravotníckych pracovníkov – najmä tie v malých znevýhodnených obciach - nie sú obsadené. To spôsobuje, že tzv. „zastupujúci“ terénni zdravotníci sa musia starať o väčší počet rodín a detí, v dôsledku čoho nemajú na riadne vykonávanie svojej činnosti dostatok času ani kapacity. Navyše, skúsenosti mnohokrát ukazujú, že vzťahy medzi terénnymi zdravotníckymi pracovníkmi a znevýhodnenými (rómskymi) rodinami sú často poznamenané konfliktom (z dôvodu neprimeraných očakávaní vychádzajúcich z noriem a hodnôt strednej vrstvy na strane zdravotníkov, pre problémy v oblasti komunikácie, a pod.).

5.1.2. Projekty zamerané na boj proti detskej chudobe v mikroregiónoch

Na základe vyššie spomínaného pilotného programu, ktorý v roku 2016 zaviedol Národný program boja proti detskej chudobe, **bolo v dvoch projektových obdobiach (2008-2013 a 2014-2020) v znevýhodnených regiónoch spustených viacero mikroregionálnych projektov.** Tieto tri až päťročné lokálne projekty financované z prostriedkov EÚ a Maďarska prostredníctvom rôznych operačných programov mali a stále majú za cieľ znižovanie detskej chudoby a sociálneho vylúčenia detí, ako aj posilňovanie šancí pre tieto deti pomocou komplexných intervencií, metód a odborných aktivít a služieb. Väčšina z 31 projektov sa uskutočnila alebo uskutočňuje, okrem iných území slovensko-maďarského pohraničia, aj v znevýhodnených mikroregiónoch Severného Maďarska a Severnej Veľkej nížiny (Obr. 11).

Obrázok č. 11: Mikroregionálne projekty zamerané na boj proti detskej chudobe v Maďarsku

Zdroj: Husz 2016

Lokálne projekty sa zameriavajú na viaceré oblasti intervencie definované v zmienenom Národnom programe boja proti detskej chudobe a v Národnej stratégii na roky 2007-2032 s názvom „Zlepšenie podmienok pre naše deti“. ¹¹² Štvrtou hlavnou rozvojovou oblasťou tejto stratégie je „poskytovanie možností pre rozvoj talentov a schopností, zlepšovanie inštitúcií a služieb podporujúcich vzdelávanie a odstraňovanie segregácie“. Piatou oblasťou je „rozvoj osobných a špecializovaných služieb pre rodiny s deťmi“.

Lokálne projekty preto zahŕňajú služby v oblasti zlepšovania schopností, vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve. Okrem iného bolo v rámci týchto projektov založených niekoľko Detských centier Bezpečného štartu. V znevýhodnených mikroregiónoch je výrazný nedostatok spomínaných služieb a inštitúcií. Podľa spoločnej hodnotiacej štúdie

¹¹² Uznesenie Parlamentu č. 47/2007 (V.31) OGY týkajúce sa Národnej stratégie na roky 2007-2032 „Zlepšenie podmienok pre naše deti“.

fungovalo v 23 mikroregiónoch zapojených v danej dobe do projektu celkom 31 jasí, ktoré dokázali poskytnúť aktívne miesta len 6 % detí vo veku 0-2 roky.¹¹³ To je dôvod, prečo sú komplexné intervencie v rámci projektov dôležité, pretože sa snažia o vyplnenie medzier v systéme lokálnych služieb a o rozvoj chýbajúcich služieb. No v oblasti praktickej implementácie projektov aj napriek tomu vyvstáva viacero sporných či problematických oblastí. Štruktúru projektov a ich komplexný prístup tak možno označiť za dobrú prax, no efektívnosť ich implementácie, ich dopady a výsledky ostávajú problematické. (Jednou z najdôležitejších otázok ostáva, čo sa bez efektívnych a dlhodobých štátom riadených intervencií a adekvátnej sociálnej politiky bude diať po skončení projektového obdobia.)

113 Husz et al 2016: 46.

5.2. Staršie a súčasné mimovládne a občianske iniciatívy a programy

5.2.1. Program ranej starostlivosti Nadácií otvorenej spoločnosti

Ako sa píše na stránke Nadácie otvorenej spoločnosti (OSF), „Program ranej starostlivosti podporuje prosperovanie detí prostredníctvom prístupu založeného na právach a presadzujúceho sociálnu spravodlivosť, zdôrazňujúc zapájanie rodičov a komunity, profesionálny rozvoj a zodpovednosť vlády. Program vznikol na základe úspešnej iniciatívy Step by Step, ktorá zaviedla komunitný prístup zameraný na dieťa do predtým skostnatených vzdelávacích systémov sústredených okolo učiteľa, ktoré v deväťdesiatych rokoch prevládali v krajinách Strednej a Východnej Európy. Iniciatíva Step by Step formuje vzdelávanie v ranom detstve v 25 krajinách aj naďalej prostredníctvom mimovládnych organizácií zapojených do medzinárodného združenia International Step by Step Association. Aktuálne ciele Programu ranej starostlivosti sú podpora rovnosti a sociálnej inklúzie a rozvoj oblasti vzdelávania v ranom detstve.”¹¹⁴

Uvedený program OSF je v súčasnosti aktívny vo viacerých častiach sveta, medzi nimi aj v Strednej a Východnej Európe. V Maďarsku Nadácia vyzvala záujemcov na prekladanie prihlášok v rámci svojho Programu na podporu vzdelávania a Programu ranej starostlivosti na rok 2019 a 2020 („Zapojenie komunity a rodičov do vzdelávania“). Podľa prvej výzvy na podávanie prihlášok (2019) „je cieľom programu podporovať najnižšiu úroveň iniciatív občianskej spoločnosti v Maďarsku, ktoré riešia vzdelávacie problémy detí v zraniteľnom veku zo znevýhodneného socioekonomického prostredia alebo detí so špeciálnymi vzdelávacími potrebami.”¹¹⁵ Aj keď v roku 2020 program zdôrazňoval „vážny dopad pandémie COVID-19 na vzdelávanie detí“, jeho hlavné ciele a cieľová skupina sa nezmenili. Iniciatíva podporuje lokálne občianske organizácie a neformálne skupiny („občiansku spoločnosť na najnižšej úrovni“) s cieľom podporiť realizáciu ich jednoročných projektov zameraných na, o.i., „zavádzanie a posilňovanie postupov zameraných na podporu rovnosti vo vzdelávaní do tried a školskej/predškolskej praxe a rozvoj inovatívnych modelov zlepšovania alebo rozširovania vzdelávacích možností pre zraniteľné skupiny detí školského a predškolského veku“.

5.2.2. „Dobry štart“ - pilotný program Rómskeho vzdelávacieho fondu

Rómsky vzdelávací fond (REF) svoj dvojročný medzinárodný pilotný program („A Good Start“ – *Dobry štart*) spustil s podporou Európskej Únie (o.i.) a v spolupráci s OSF, Svetovou bankou a organizáciou UNICEF v roku 2010. Iniciatíva sa realizovala v Macedónsku, Maďarsku, Rumunsku a na Slovensku a mala dva hlavné ciele a niekoľko aktivít. K dosiahnutiu cieľov slúžia intervencie a rozvojové oblasti ako napr. prístup ku kvalitným včasným intervenciám, podpora rozvoja v ranom detstve u znevýhodnených rómskych detí, zavádzanie rodičovských postupov, využívanie služieb ranej zdravotnej starostlivosti, či prechod na systém verejného školstva. V roku 2012 sa Rómsky vzdelávací

114 Webová stránka programu Early Childhood Program nadácie otvorenej spoločnosti. <https://www.opensocietyfoundations.org/who-we-are/programs/early-childhood-program>.

115 Výzva na predkladanie žiadostí. OSF 2019:1.

fond, Svetová banka, Nadácie otvorenej spoločnosti a UNICEF pripojili k výzve Európskej komisie, aby vlády „zaistili prístup rómskych a ostatných chudobných a vylúčených detí ku kvalitnému vzdelávaniu a starostlivosti v ranom detstve (VSRD)“.¹¹⁶

V Maďarsku sa pilotný projekt REF (realizovaný v spolupráci s ďalšími mimovládnyimi organizáciami a Vysokou školou v Nyíregyháze) realizoval v šiestich osadách v regióne Severnej Veľkej nížiny a do jednotlivých programov a aktivít bolo zapojených celkom 850 Rómov a ich rodín. Podľa správy REF z roku 2013 sa „lokality v Maďarsku nachádzali najmä v mikroregióne Mátészalka, ktorý je jedným z najchudobnejších oblastí v krajine. V regióne je celkom 9 segregovaných rómskych osád, z ktorých dve – Nagyecsed a Kántorjánosi – boli zaradené do programu *A Good Start* (AGS). V všetkých projektových lokalitách v Maďarsku je program v prvom roku vedený Národným charitatívnym združením pre lepšiu budúcnosť a v druhom roku za jeho realizáciu zodpovedá rómske kultúrne a verejné združenie Romano Trajo, ktoré spolupracuje s nadáciami Unity in Diversity, Partners Hungary Foundation a s Vysokou školou v Nyíregyháze.“¹¹⁷

5.2.3. Sieť Romani Early Years Network, Maďarsko

Romani Early Years Network (REYN) je medzinárodná sieť odborníkov pracujúcich v oblasti vývoja a starostlivosti v ranom detstve.¹¹⁸ Ich cieľom je „podporovať rozvoj zručností a dobrej praxe, zdieľať poznatky získané zo skúseností s efektívnou prácou s rómskymi rodinami a deťmi, nadväzovať efektívne partnerstvá medzi Rómami a ďalšími ľuďmi pracujúcimi s rómskymi deťmi, podporovať profesionálny rozvoj pre ľudí pracujúcich s týmito marginalizovanými a vylúčenými skupinami“¹¹⁹.

REYN má národné siete v niekoľkých európskych krajinách, mimo iných i v Maďarsku. Maďarská sieť na svojej stránke deklaruje nasledovné: „Podmienky pre podporu vývoja v ranom detstve v systéme verejného školstva je [sú] v Maďarsku veľmi slabé. Najmä pokiaľ sa jedná o znevýhodnené maďarské regióny, systém inštitúcií zameraných na raný vývoj zatiaľ neexistuje. Ale aj v prípadoch, keď [tento systém] zavedený je, profesionálni pracovníci často nemajú možnosti profesného rozvoja. REYN Hungary sa zameriava na tieto regióny a ponúka kurz odborného rozvoja pre personál pracujúci s rómskymi a/alebo znevýhodnenými deťmi.“¹²⁰ Maďarská sieť má viac než 500 individuálnych členov, „najmä predškolských pedagógov a terénnych zdravotníckych pracovníkov. Ďalej je tu 22 inštitucionálnych členov, ktorými sú zväčša mimovládne organizácie pôsobiace v oblasti raného vývoja“.¹²¹ Podľa údajov na webovej stránke má sieť 25 partnerských organizácií ako REF, Združenie maďarských terénnych zdravotníckych pracovníkov alebo Nadácia Romaversitas.¹²²

116 Rómsky vzdelávací fond. Webová stránka pilotného programu A Good Start <http://devlf.com/ref/a-good-start-the-eu-roma-pilot/>.

117 World Bank 2013: 14.

118 Webová stránka siete Romani Early Years Network. <https://reyn.eu/>.

119 <https://reyn.hu/ez-egy-minta-oldal/reyn-international/>.

120 Webová stránka REYN – Hungary. https://reyn.eu/national_networks/hungary/.

121 Webová stránka REYN – Hungary. https://reyn.eu/national_networks/hungary/.

122 Webová stránka REYN – Hungary. <https://reyn.hu/ez-egy-minta-oldal/partner-szervezetek/>.

5.2.4. Program „Budovanie kapacít pre efektívny rozvoj v ranom detstve u marginalizovaných Rómov“ Karpatskej nadácie v Maďarsku

Karpatská nadácia v Maďarsku svoj projekt na podporu a posilnenie lokálnych služieb a programov v oblasti rozvoja zručností, vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve zameraných najmä na rómske deti spustila v roku 2018. „Hlavným cieľom programu je zlepšiť vývoj v ranom detstve (VRD) u rómskych detí v Maďarsku prostredníctvom podpory lokálnych rozvojových snáh (projektov) a zlepšovania kapacít a expertízy rómskych a nerómskych MVO pracujúcich s marginalizovanými rómskymi komunitami na severovýchode Maďarska.“ Projekt má päť konkrétnych cieľov a šesť hlavných oblastí záujmu.¹²³ Nadácia v rámci projektu podporuje 13-14 lokálnych občianskych organizácií, vďaka čomu tieto môžu realizovať svoje iniciatívy v oblasti podpory rozvoja schopností, vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve.

Podpora jednoročných lokálnych projektov situovaných v dvoch cieľových regiónoch tejto štúdie (Severné Maďarsko a Severná Veľká nížina) má formu malých grantov a profesionálnej asistencie. Je dôležité zdôrazniť, že „nepriamymi príjemcami sú predovšetkým marginalizované Rómkové deti a mládež s cieľom zlepšiť ich situáciu a posilniť ich postavenie pomocou projektov podporovaných rómskych a pro-rómskych (pribl. 300-400 detí a mladých ľudí); rodičia a ďalší rodinní príslušníci zapojených detí; profesionálni pracovníci, učitelia, sociálni pracovníci, verejní zamestnanci a ďalší zainteresovaní aktéri a členovia komunít (...)“.¹²⁴ Druhá etapa (finančné obdobie) tejto schémy sa začalo v máji 2019 a väčšina organizácií pokračovala v realizácii projektov, ktoré spustili v roku 2018. V roku 2019 Nadácia tiež vydala brožúrku s informáciami o programe a o jednotlivých lokálnych iniciatívach.¹²⁵

123 Webová stránka Karpatskej nadácie v Maďarsku <http://www.karpatokalapitvany.hu/en/Building-Capacities-Childhood-Marginalized-Roma>.

124 Webová stránka Karpatskej nadácie v Maďarsku <http://www.karpatokalapitvany.hu/en/Building-Capacities-Childhood-Marginalized-Roma>.

125 Karpatskej nadácie v Maďarsku 2019 http://www.karpatokalapitvany.hu/sites/default/files/ECD_best%20practices_201819_EN_0.pdf.

6. Záver

Cieľom tejto štúdie je poskytnúť detailný obraz maďarských služieb a inštitúcií pôsobiacich v oblasti rozvoja (zručností), vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve. Pokúsili sme sa analyzovať hlavné charakteristiky tohto systému, vrátane ich prístupov, legálnych rámcov, interpretácií, definícií, nedostatkov a problémových oblastí. V skratke sa dá povedať, že **v Maďarsku existuje relatívne rozvinutý a komplexný systém rozvoja (zručností), vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve. V niektorých jeho oblastiach sa však dajú zároveň identifikovať viaceré štrukturálne problémy – napr. týkajúce sa dostupnosti a kvality jednotlivých inštitúcií a služieb či sociálnych a regionálnych rozdielov. Veľa znevýhodnených, a najmä rómskych detí nemá pre nerovnaké podmienky v oblasti sociálneho zabezpečenia či systému verejného školstva prístup k (vysokokvalitným) službám.**

Jasne definovaná cieľová skupina rozvoja (zručností), vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve sú deti vo veku 0-5 rokov. Podľa UNICEF je obdobie od narodenia po ôsmy rok určujúce pre zabezpečenie zdravého kognitívneho, citového a duševného rozvoja dieťaťa. V tomto kritickom období sa tiež formujú základy pre budúce prosperovanie a blahobyt dieťaťa. Preto sme si za cieľovú skupinu štúdie zvolili deti vo veku 0-8 rokov, s dôrazom na rómske deti žijúce v regióne Severného Maďarska a Severnej Veľkej nížiny. Pomocou dostupných údajov a informácií sme túto cieľovú skupinu charakterizovali. **Je zjavné, že situácia znevýhodnených marginalizovaných rómskych detí je oveľa horšia než priemerná situácia bežných detí.** Navyše, väčšina znevýhodnených detí, detí s viacnásobným znevýhodnením a/alebo rómskych detí žije v cieľových regiónoch, resp. v ich najviac nevyhodených oblastiach. Viaceré ukazovatele a údaje potvrdzujú, že veľká časť týchto detí žije v chudobe, materiálnej deprivácii a sociálnom vylúčení, a nemá prístup k primeraným službám a zariadeniam.

Hoci presné údaje k dispozícii nie sú, je všeobecne známe, že **podiel rómskych detí navštevujúcich jasle je extrémne nízky**, a to z viacerých dôvodov, ktoré v tejto štúdii skúmame. Väčšina rómskych detí, najmä tých, ktoré žijú v znevýhodnených regiónoch a osadách, nemá prístup k jasliam. Ako uvádzame vyššie, podiel znevýhodnených detí, resp. detí s viacnásobným znevýhodnením navštevujúcich jasle je menej než 3 %. V celoštátnom meradle navštevuje jasle len 16 % detí vo veku 0-2 roky a podiel rómskych detí medzi nimi je veľmi pravdepodobne zanedbateľný. **Detské centrá bezpečného štartu síce pre znevýhodnené, marginalizované rómske (a nerómske) deti poskytujú dôležité služby, no počet detí, ktoré sa na celonárodnej/regiónálnej úrovni do nich zapájajú, je veľmi nízky** (spolu je to len menej než 1800 detí vo veku 0-2 roky). Z uvedeného vyplýva, že **len veľmi málo rómskych detí vo veku 0-3 roky má prístup k službám starostlivosti a rozvoja v ranom detstve.** Okrem iných je aj toto jeden z dôvodov, prečo jasle a Detské centrá bezpečného štartu vo všeobecnosti nedokážu naplniť ciele v oblasti sociálnej integrácie, ktoré sa od nich v relevantných politikách a odborných kruhoch očakávajú.¹²⁶

Situácia v segmente materských škôl – teda vo vekovej skupine 3-6 ročných detí – je lepšia. Podiel zapísaných detí je vysoký (viac než 90 %) a len malé percento detí v predškolskom veku žije v osadách bez takéhoto zariadenia. **Aj tu však existujú veľké rozdiely medzi regiónmi, rôznymi typmi sídel a v kvalite poskytovaných služieb.** navyše, v niektorých maďarských regiónoch a sídlach sú značne rozšírené **predvýberové,**

126 Keller 2018.

výberové a segregačné praktiky zohľadňujúce sociálne prostredie, z ktorého deti pochádzajú, ako aj ich etnický pôvod.

Ako uvádzame vyššie, **rozdiely a nerovnosti medzi rómskymi a nerómskymi deťmi sa prehlbujú najmä na základnej škole, no väčšina týchto rozdielov má korene v znevýhodnenom socioekonomickom prostredí a z nedostatku (kvalitných) služieb starostlivosti v ranom detstve.** Inštitucionálne aspekty systému vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve by mali zmierňovať socioekonomické znevýhodnenie a formovať priaznivé podmienky na zmenšovanie sociálnych nerovností a zlepšovanie šancí detí na lepšiu budúcnosť. V praxi však väčšina spomínaných inštitúcií nie je schopná tieto požiadavky naplniť. Navyše, maďarský systém verejného školstva je nefunkčný a, naopak, prispieva k zvyšovaniu rozdielov a nezlepšuje možnosti sociálnej mobility.

Mimovládne a neštátne organizácie zohrávajú v oblasti služieb v ranom detstve, a najmä v prípade znevýhodnených a marginalizovaných detí a rodín významnú úlohu. Nimi realizované iniciatívy pomáhajú znižovať socioekonomické znevýhodnenie a zlepšiť šance a vyhliadky týchto detí. No **mimovládne intervencie nemôžu nahradiť ani kompenzovať nedostatky a zlyhania na strane štátnych inštitúcií a štátom poskytovaných služieb.** K tým najvšeobecnejším patrí absencia komplexnej a efektívnej sociálnej politiky a nedostatočné štátne sociálne investície do detí a rodín, najmä tých, ktoré žijú v podmienkach sociálneho vylúčenia a bez postačujúcich možností a zdrojov. Široký systém primeraných včasných intervencií by mal významný sociálny a ekonomický dopad na celú spoločnosť. Účinný a komplexný systém služieb by dokázal **kompenzovať znevýhodnenia detí a nedostatky v ich ranom detstve, v dôsledku čoho by sa zlepšila ich šanca na lepšie vzdelanie a úspešnejší život.** Jediná cesta vpred je totiž tá, na ktorej nie je žiadne dieťa ponechané napospas svojmu osudu a zaostávaniu.

Použitá literatúra a referencie

- Bakó, Tamás–Lakatos, Judit (2019) A magyarországi munkapiac 2018-ban. In. Fazekas et al. (eds.) *Munkaerőpiaci tükrök 2018*. Budapest: Közgazdasági-és Regionális Tudományi Kutatóközpont, pp. 15-31. (*Maďarský trh práce v roku 2018*) https://www.mtaki.hu/wp-content/uploads/2019/12/mt_2018_hun_15-31.pdf
- Balás, Gábor–Baranyai, Zsolt–Herczeg, Bálint–Jakab, Gábor (2016) Biztos Kezdet program hatásvizsgálata. Értékelés és hatásvizsgálati zárójelentés (egyeztetett verzió). Budapest: HÉTFA Kutatóintézet. (*Hodnotenie dopadu programu Sure Start. Vyhodnotenie výsledkov a dopadu. Záverečná správa*. Budapest: HÉTFA Research Institute) http://hetfa.hu/wp-content/uploads/hetfa_biztoskezdet_zarotanutmany0210.pdf
- Bárány, Ildikó – Paszkosz, Andrea (2012) In. Maďarský inštitút pre výskum a vývoj v oblasti vzdelávania. Vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve: Špecifiká maďarského systému. November 2012. http://pdc.ceu.hu/archive/00006634/01/HIERD_Earlychildhood_BackgroundPaper_2012.pdf
- Benasich, April Ann–Brooks-Gunn, Jeanne (1996) Maternal Attitudes and Knowledge of Child-Rearing: Associations with Family and Child Outcomes. *Child Development* Vol. 67, No. 3 (Jun., 1996), pp. 1186-1205. <https://www.jstor.org/stable/1131887?origin=crossref&seq=1>
- Bennett, John (2012) Roma Early Childhood Inclusion. The RECI Overview Report. Open Society Foundation, Roma Education Fund, UNICEF. <https://www.opensocietyfoundations.org/uploads/a18cb239-e976-43f6-bdd4-7fa753ed7345/Roma-Early-Childhood-Inclusion-Report-20120813.pdf>
- Bojadjieva et al (2015) Roma Inclusion Index 2015. Budapest: Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation (September 2015) <https://www.rcc.int/romaintegration2020/files/user/docs/Roma%20Inclusion%20Index%202015.pdf>
- Centre for Economic and Regional Studies (KRTK KTI) (2019) A közoktatás indikátorrendszere. (Szerk.: Varga Júlia), Budapest, 2019. december 30. (*Systém ukazovateľov Maďarského verejného školstva*; Ed.: Varga, Júlia). https://www.mtaki.hu/wp-content/uploads/2020/01/A_kozoktatasi_indikatorrendszer_2019.pdf
- Center on the Developing Child. Harvard University (2007) The science of Early Childhood Development. In Brief <https://46y5eh11fhgw3ve3ytpwxt9r-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/2007/03/InBrief-The-Science-of-Early-Childhood-Development2.pdf>
- Dendoba, Amina D. et al (2014) Stepping up Early Childhood Development. Investing in Young Children for High Returns. World Bank Group, Children's Investment Fund Foundation. <http://documents1.worldbank.org/curated/en/868571468321240018/pdf/92988-REVISED-PUBLIC-WB-ECD-Mar2016-ENG-v2-web.pdf>
- Department of Education website (UK) <https://www.education-ni.gov.uk/articles/sure-start>

- Domokos, Veronika–Herczeg, Béla (2010) Terra Incognita. *Szociológiai Szemle*, 2010/3. pp. 82-99 (Terra Incognita *Sociology Review*) http://www.szociologia.hu/dynamic/szocszemle_2010_3_all.pdf
- European Commission 2018 https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:05aa1e50-5dc7-11e8-ab9c-01aa75ed71a1.0003.02/DOC_1&format=PDF
- European Commission; Hungary – Early Childhood education and care https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/early-childhood-education-and-care-35_en
- European Union (2018) Eurostat regional yearbook, 2018 edition. Luxembourg: Publications Office of the European Union. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/9210140/KS-HA-18-001-EN-N.pdf/655a00cc-6789-4b0c-9d6d-eda24d412188>
- Farkas, Zsombor (2018) BACKGROUND STUDY for the preparation work in the program titled 'Building Capacities for Effective Early Childhood Development of Marginalized Roma in Hungary. Carpathian Foundation-Hungary. Manuscript
- Farkas, Zsombor (2015) Tényleg minden rendben? A gyerekes családok jövedelmi helyzetének, szegénységének és kirekesztettségének néhány jellemzője. *Esély*, 2015/4. pp.20-41. (Je naozaj všetko v poriadku? Vybrané charakteristiky príjmovej situácie, chudoby a vylúčenja rodín s deťmi. *Chance Journal of Social Policy*) http://www.esely.org/kiadvanyok/2015_4/2015-4_1-3_Farkas_Tenyleg_minden_rendben.pdf
- Farkas, Zsombor – Szécsi, Judit (2019) A gyerekes háztartások és a háztartásokban élő 0-17 éves népesség életkörülményei a Salgótarjáni járásban, 2019. március. Kézirat. (Životné podmienky domácností s deťmi a deti vo veku 0-17 rokov v regióne Salgótarján. Marec 2019. Rukopis.
- Gallai, Mária (2009) A kisgyermekkorú fejlődés biztonsága. In: Boros et al (2009) *Gyerekek – Szülők – Közösségek. Módszertani ajánlások a gyerekekkel, a szülőkkel és a közösségekkel végzett munkához a Biztos Kezdet program munkatársai számára*. Módszertani kézikönyv I. kötet. Gyerekek. Budapest: Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet. pp. 43-58. (Istota vývoja v ranom detstve. Inštitút sociálnej politiky a zamestnanosti.) <http://www.feherkereszt.hu/2012/data/userfiles/file/tudastar/gyermekkotet.pdf>
- Havas, Gábor (2008) Esélyegyenlőség, deszegregáció. In: Fazekas, Károly–Köllő, János–Varga, Júlia (szerk.) *Zöld könyv a magyar közoktatás megújításáért*. Budapest: Ecostat. pp. 121-138. (Rovnst' príležitostí a deszegregácia. In: Zelená kniha obnovy verejného školstva v Maďarsku) http://econ.core.hu/file/download/zk/zoldkonyv_oktatas_05.pdf
- HCSO Educational statistics 2019/2020. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/oktat/oktatas1920/index.html>
- HCSO (2019a) KSH (2019) A gyermekek napközbeni ellátása, 2018. Statisztikai Tükör, 2019. április 12. (Denná starostlivost' o deti. 2018. Štatistické zrkadlo) <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/kisgyermnapkozbeni/kisgyermnapkozbeni18.pdf>
- HCSO (2019b) KSH (2019) A gyermekek napközbeni ellátása, 2019. Statisztikai Tükör, 2019. december (Denná starostlivost' o deti. 2019. Štatistické zrkadlo)

- <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/kisgyermnapkozbeni/gyermnapkozbeni19.pdf>
- HCSO (2018a) KSH (2018) A gyermekek napközbeni ellátása, 2017. Statisztikai Tükör, 2018. január 8. (Denná starostlivost' o deti. 2017. Štatistické zrkadlo) <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/kisgyermnapkozbeni/kisgyermnapkozbeni16.pdf>
- HCSO (2018b) KSH (2018) Munkaerőpiaci helyzetkép, 2014-2018. (Správa o stave trhu práce, 2014-2018) <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/munkerohelyz/munkerohelyz17.pdf>
- HCSO (2012) KSH (2012) Kisgyermek napközbeni ellátása, Statisztikai Tükör, 2012. november/ (Denná starostlivost' o deti. Štatistické zrkadlo) <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/kisgyermnapkozbeni/kisgyermnapkozbeni.pdf>
- Host Country Report (2010) "Give Kids a Chance" Programme in the micro-region of Szécsény Host Country Report Hungarian Academy of Sciences, Centre for Social Research, Child Programme Office http://www.gyerekesely.hu/childpoverty/docs/peer/HU%202010_host%20country%20report.pdf
- Infobriefing (2015) Verejné stravovanie pre deti. 2015/60. Informačná služba pre poslancov. 2015. 16. novembra https://www.parlament.hu/en/web/house-of-the-national-assembly/infobriefing_2015; https://www.parlament.hu/documents/10181/303867/2015_60_gyermeketkeztetes_mod/892f67b4-aa8f-4579-8ecf-7bcbd102c340
- Keller, Judit (2018) Az esélykiegyenlítés egyenlőtlen feltételei: a koragyerekkori szolgáltatások intézményi aszimmetriái. *Esély*, 2018/5. pp. 48-75. (Vyrovnávanie rozdielných podmienok a šancí: Inštitucionálna nesymetrickosť služieb starostlivosti v ranom detstve. *Chance Journal of Social Policy*) http://www.esely.org/kiadvanyok/2018_5/esely_2018-5_2-1_keller_eselykiegyenlites.pdf 2019
- Kertesi, Gábor (2018) Roma gyerekek szegregációja a közoktatásban. Előadás, 2018. május (Segregácia rómských detí v školách. Prezentácia) https://168ora.hu/data/cikkek/151/1519/cikk-151977/Kertesi_szegregacio_eloadas_2018_majus.pdf
- Komjáthy, Zsuzsanna (2012) A magyar óvodatörténet nyilvántartott szakmai folyóiratainak gyermek- és ifjúságképe a 19. századtól napjainkig. *Új Pedagógiai Szemle*, 2012/9-10. pp. 198-206. (Očami detí a mládeže/Obráz histórie materských škôl v Maďarsku v odborných časopisoch. *New Pedagogical Review*) https://folyoiratok.oh.gov.hu/sites/default/files/article_attachments/upsz_2012_9_10_19.pdf
- Korintus, Márta (2012) The holistic meaning of „nevelés” in Hungarian language. In. Hungarian Institute for Educational Research and Development. Early Childhood Education and Care: Specificities of the Hungarian System. November 2012. http://pdc.ceu.hu/archive/00006634/01/HIERD_Earlychildhood_BackgroundPaper_2012.pdf
- KRTK KTI (2019) A közoktatás indikátorrendszere 2019. („Indikátory maďarského verejného vzdelávania 2019“). Budapest: Ekonomický inštitút Centra pre ekonomické a regionálne štúdie, 30. decembra 2019. https://www.mtaki.hu/wp-content/uploads/2020/01/A_kozoktatasi_indikatorrendszer_2019.p
- Lannert, Judit (2015) A koragyerekkori fejlesztéshez való hozzájárulás esélyei a hátrányos helyzetű térségekben. MTA TK Gyerekesély Műhelytanulmányok

- 2015/4. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont. (Možnosti prístupu k službám podpory vývoja v ranom detstve v znevýhodnených oblastiach. HAS Children's chances studies) http://gyerekesely.tk.mta.hu/uploads/files/Lannert_tanulmany2015_boritos.pdf
- Lombardi, Joan (2017) Moving towards scale: advancing early childhood development 2017. In. Moreno, Terasa - Lombardi, Joan (eds.) Early Childhood Matters. Advances in early childhood development 2017. The Hague, The Netherlands: Bernard van Leer Foundation (2017)
- Ministry of Human Capacities (2018) Statistical Yearbook of Public Education 2016/2017 (2018) https://www.kormany.hu/download/5/8e/b1000/Statisztikai%20gyorst%C3%A1j%C3%A9koztat%C3%B3_2019_dec.pdf#!DocumentBrowse
- Molnár, Balázs-Pálfi, Sándor-Szerepi, Sándor-Vargáné Nagy Anikó (2015) Kisgyermekkorai nevelés Magyarországon. *Educatio* 2015/3. (Výchova detí v ranom detstve v Maďarsku) <https://folyoiratok.oh.gov.hu/educatio/kisgyermekkorai-neveles-magyarorszagon>
- National Programme To Combat Child Poverty 2006. Summary of the Short Programme for March 2006. <http://www.gyerekesely.hu/childpoverty/docs/english%20summary%20of%20GYEP.pdf>
- Policy Agenda (2018) Subsistence minimum and social minimum in 2017. 2018. June 1. <https://policyagenda.hu/en/analyses/2018/subsistence-minimum-and-social-minimum-in-2017/#.Xwx0pG0zbIU>
- Presidency Conclusions Barcelona Council, 20 March 2002. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_02_930
- Public education statistical first release (2019) Köznevelési statisztikai gyorstájékoztató a 2019/2020. tanév eleji adatgyűjtés előzetes adataiból, 2019. december (Prvé vydanie Štatistickej ročenky verejného školstva, šk. rok 2019/2020) https://www.kormany.hu/download/5/8e/b1000/Statisztikai%20gyorst%C3%A1j%C3%A9koztat%C3%B3_2019_dec.pdf#!DocumentBrowse
- Sirkka, Hirsjarvi-Satu, Perala-Littunen (2001) Parental beliefs and their role in child-rearing. *European Journal of Psychology of Education* 2001. Vol. XVI. I/2 1. 87-116 https://www.researchgate.net/profile/Satu_Peraelae-Littunen/publication/226856668_Parental_beliefs_and_their_role_in_child-rearing/links/5953675d0f7e9b329242aefc/Parental-beliefs-and-their-role-in-child-rearing.pdf
- Surányi, Éva (2010): A Biztos Kezdet program hatásvizsgálatának bemeneti mérése. *Kapocs* 2010/2. (Prvé hodnotenie dopadu programu Bezpečný štart (Sure Start)) http://epa.oszk.hu/02900/02943/00045/pdf/EPA02943_kapocs_2010_2_01.pdf
- Szikra, Dorottya (2018) Welfare for the Wealthy The Social Policy of the Orbán-regime, 2010-2017. Budapest: Friedrich Ebert Stiftung. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/14209.pdf>
- Szomor, Éva-László, Noémi (2014) A magyarországi Biztos Kezdet Program alapelvei és működése a kezdetektől napjainkig. Összefoglaló tanulmány. Kézirat. (Zásady a realizácia maďarského programu Bezpečný štart (Sure Start) od počiatkov po súčasnosť. Rukopis.)

- Szomor Éva (2012): Korai képességgondozás - Biztos Kezdet Gyerekházak. V. Bass László (szerk.) (2012) Az ötödik év után. Egy félbeszakadt akciókutatás története 2006-2011. Budapest: Gyerekesély Közhasznú Egyesület. s. 25-34 (Skorý rozvoj zručností - Sure Start children houses. In. Bass (ed.) (2012) Po piatom roku. Združenie Chances For Children.) http://www.gyere.net/downloads/otodik_ev.pdf
- The Office of the National Assembly 2019. (Országgyűlés Hivatala 2019) Bölcsődék. Info Tabló, 2019. június 21. (Jasle, Informačná stránka) https://www.parlament.hu/documents/10181/1789589/Infotablo_2019_13_bolcsodek.pdf/6c70df27-67fc-76f5-e5c0-4a9dd81f684e
- The Office of the National Assembly 2018. (Országgyűlés Hivatala 2018) Magyar Védőnői Szolgálat. Info Tabló, 2018. november 23. (Maďarská služba terénnych zdravotníckych pracovníkov, Informačná stránka) https://www.parlament.hu/documents/10181/1479843/Infojegyzet_2018_30_magyar_vedonoi_szolgalat.pdf/7628f2c9-0c61-90f3-902c-0f9a5d8aa6c7
- Tucker-Drob, Elliot M. – Harden, K. Paige (2011) Early Childhood Cognitive Development and Parental Cognitive Stimulation: Evidence for Reciprocal Gene-Environment Transactions. Autorský rukopis. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3296290/>
- UNICEF (2017) Early Moments Matter for every child. New York: United Nations Children's Fund https://www.unicef.org/media/files/UNICEF_Early_Moments_Matter_for_Every_Child_report.pdf
- UNICEF (2014) Early Childhood Development. The Key to a full and productive life. 03/15/2014 Early Childhood Development. The Key to a full and productive life. 03/15/2014
- WHO Early child development <https://www.who.int/topics/early-child-development/en/>
- Woesmann, Ludger-Schuetz, Gabriela (2006) Efficiency and Equity in European Education and Training Systems. EENEE Analytical Report No. 1. Prepared for the European Commission. European Commission. Education and Culture. http://www.eenee.de/dms/EENEE/Analytical_Reports/EENEE_AR1.pdf
- Zolnay, János (2018) Kasztosodó közoktatás, kasztosodó társadalom. In. Fejes, József Balázs – Szűcs, Norbert (szerk.) Én vétkelem. Szeged: Motivation Oktatási Egyesület pp. 211-232 (Tiene vo verejnom školkstve a spoločnosti. In. My vice. Szeged: Motivation Education Association) <http://mek.oszk.hu/18200/18263/18263.pdf>

Právne normy

- Zákon o štátnom verejnom školstve (2011); 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről. http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=139880.329881
- Zákon o ochrane dieťaťa (1997); 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700031.tv>
- 40/2018. (XII. 4.) EMMI Miniská vyhláška č. 40/2018. (XII. 4.) rendelet a gyermekek esélynővelő szolgáltatásainak szakmai feladatairól és működésük feltételeiről <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1800040.EMM>

14/1994. (VI. 24.) MKM Ministerská vyhláška č. 14/1994. (VI. 24.) MKM rendelet
a képzési kötelezettségről és a pedagógiai szakszolgálatokról [http://www.egalitas.
hu/doku/20041011182714_141994mkm.htm](http://www.egalitas.hu/doku/20041011182714_141994mkm.htm)

Uznesenie Parlamentu č. 47/2007 (V.31) OGY týkajúce sa Národnej stratégie na roky
2007-2032 „Zlepšenie podmienok pre naše deti“ [http://www.gyerekesely.hu/
childpoverty/docs/Parliament%20decision%20children.pdf](http://www.gyerekesely.hu/childpoverty/docs/Parliament%20decision%20children.pdf)

O autorovi

Zsombor Farkas ukončil štúdium sociálnej politiky (2004) a komunikačných vied (2009) na Univerzite Eötvösa Lóránda (ELTE) v Budapešti. Ph.D získal na univerzite ELTE (PhD kurz sociálnej politiky) v roku 2018. Jeho výskumnou témou boli vedomé a nevedomé vplyvy sociálnych intervencií so zvláštnym zameraním na miestne projekty eliminujúce segregované rómske osady.

V Maďarskej Akadémii Vied začal pracovať pre Národný program boja proti chudobe detí v roku 2005. Do roku 2011 bol vedeckým pracovníkom programu. V rokoch 2012 až 2014 pracoval v Nadácii Autonomia ako expert na rómsku integráciu. Od roku 2015 pracuje na ELTE, Katedre sociálnej práce na Fakulte sociálnych vied; od roku 2018 je odborným asistentom katedry. Pravidelne sa zúčastňuje rôznych výskumov týkajúcich sa chudoby a sociálneho vylúčenia, sociálnej politiky a súvisiacich intervencií. Je redaktorom Esély („Chance“) vestníka sociálnej politiky. Je jedným z podpredsedov Združenia šancí pre deti a dobrovoľníkom Nadácie SZETA Eger.

Aby žiadne dieťa nezaostávalo

Štúdia ponuky služieb a programov vzdelávania a starostlivosti v ranom detstve so
špeciálnym zameraním na maďarsko-slovenské pohraničie

Autori chcú na tomto mieste poďakovať:

Mgr. Edite Kovárovej, za cennú pomoc pri písaní časti 8 tejto štúdie.

Radke Neubertovej, za preklad zdrojovej štúdie do anglického jazyka, ktorý sa uskutočnil
v rámci dohody o študentskej odbornej stáži medzi Karpatskou nadáciou a Katedrou anglistiky
a amerikanistiky, Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

ISBN: 978-80-970529-4-2

FG'20

